

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความมีอยู่ของเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท

๔.๑ บทนำ

จากการศึกษากรอบแนวคิดเรื่องคุณธรรมของเทพในพุทธปรัชญาเถรวาทมาทั้งหมดเราจะพบว่าแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะจัดอยู่ในกลุ่มปรัชญาฝ่ายอเทวนิยม กล่าวคือ ปรัชญากลุ่มที่ปฏิเสธอำนาจของพระเจ้า แต่ถึงอย่างนั้นเราก็ จะพบว่าพุทธปรัชญาก็ยังคงให้ความสำคัญกับเทพหรือยังยอมรับความมีอยู่ของเทพเจ้า และยอมรับว่าเทพเจ้านั้นมีบทบาทและสถานะที่เป็นสัตว์โลก เช่นเดียวกับมนุษย์เพียงแต่ว่าเทพเจ้าเหล่านั้นมีภพภูมิหรือสถานที่อยู่เหนือภพภูมิของมนุษย์ และมีอิทธิฤทธิ์บางอย่างที่อยู่เหนือมนุษย์ หรือหากจะกล่าวถึงสถานะของเทพในความเป็นจริงก็จะพบว่าเทพเจ้าในทัศนะของพุทธปรัชญานั้นมีลักษณะของความเป็นนามธรรม กล่าวคือเทพเจ้านั้นเป็นผู้ที่ไม่สามารถนำมาแสดงในเชิงประจักษ์แก่สายตาของคนทั่วไปได้เนื่องจากเทวดาเป็นสัตว์ทิพย์ และมีภพภูมิที่แตกต่างไปจากมนุษย์ทั่วไป ซึ่งเมื่อพิจารณาในเชิงปรัชญาเราจะพบว่า เทพนั้นเป็นความจริงในเชิงอภิปรัชญา กล่าวคือ เป็นความจริงหรือเป็นเรื่องราวที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสของมนุษย์ เพราะผู้ที่จะสามารถเห็นเทพเจ้าได้นั้นจะมีเพียงบุคคลผู้มีญาณวิเศษหรือมีประสบการณ์ทางจิตวิญญาณเท่านั้น มนุษย์ทั่วไปจะไม่สามารถมองเห็นเทวดาได้

๔.๒ วิเคราะห์ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับความมีอยู่ของเทพ

ในประเด็นเรื่องความมีอยู่ของเทพนั้นสามารถที่จะพิจารณาข้อพิพาทความมีอยู่จริงของเทพได้จากกรอบแนวคิดในเชิงปรัชญา โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการพิสูจน์ความมีอยู่ของพระเจ้า เนื่องจากของเทพเป็นสัตว์ทิพย์ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยตาเปล่าและเป็นเสมือนเทพเจ้า ดังนั้น การจะพิสูจน์ความมีอยู่จริงของเทพก็จะต้องอิงอาศัยกรอบแนวคิดเชิงปรัชญาเรื่องการพิสูจน์ความมีอยู่จริงพระเจ้า ซึ่งประเด็นที่เกี่ยวกับปัญหาดังกล่าวเราสามารถที่จะพิจารณาได้ดังนี้

๔.๒.๑ ปัญหาเกี่ยวกับความมีอยู่ของพระเจ้าหรือเทพเจ้าทั่วไป

สำหรับประเด็นถกเถียงกันในเรื่องของเทพเจ้าหรือเทพตามคติความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์นั้นถือว่าเป็นเรื่องที่ได้ได้รับความสนใจในวงกว้างเนื่องจากในโลกของศาสนาหรือปรัชญาของมนุษย์นั้นได้ถูกแบ่งเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ (๑) กลุ่มที่เชื่อว่าเทพเจ้ามีอยู่จริงในหลายสถานะ (กลุ่มเทวนิยม) ได้แก่ ศาสนาที่สำคัญของโลก ได้แก่ ศาสนาคริสต์ อิสลาม และยิว เป็นศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว และยอมรับว่าพระเจ้าคือความเป็นจริงสูงสุด (the supreme reality) ของจักรวาล

(๒)กลุ่มที่เชื่อว่าเทพเจ้าไม่มีอยู่จริงในหลายสถานะเช่นเดียวกัน (กลุ่มอเทวนิยม) ได้แก่ ศาสนาในโลกตะวันออก เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาเชน หรือลัทธิจิวราวก กลับไม่เชื่อว่าเทพเจ้ามีอยู่จริง เป็นต้น

ส่วนข้อถกเถียงในทางปรัชญาศาสนาและเทววิทยา เกี่ยวกับปัญหาของเทพเจ้า นั้นได้มีการแบ่งปัญหาดังกล่าวออกเป็น ๒ ประการคือ (๑) ข้อถกเถียงเกี่ยวกับคุณลักษณะของพระเจ้า (attributes of God) นักเทววิทยาอธิบายคุณลักษณะสำคัญต่างๆ ของพระเจ้าไว้ดังนี้ พระเจ้าทรงปรากฏในทุกแห่ง (omnipresent) ทรงเป็นผู้สร้างและผู้พิทักษ์ (creator and sustainer) ทรงเป็นลัทธิปัญญา (omniscient) ทรงเป็นผู้ทรงพลังอำนาจสมบูรณ์ (omnipotent) ทรงเป็นความดีสมบูรณ์ (perfectly good) และทรงเป็นที่มาของพันธะทางจริยธรรม (a source of moral obligation) ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะของพระเจ้าที่ถกเถียงกันมานาน ได้แก่ ปัญหาว่าพระเจ้ามีคุณลักษณะต่างๆ เหล่านี้โดยสมบูรณ์จริงหรือไม่ แต่ละคุณลักษณะมีปัญหาในตัวเองอย่างไรและความขัดแย้งกับคุณลักษณะอื่นๆ ของพระเจ้าหรือไม่ เป็นต้น(๒)คือการอ้างเหตุผลยืนยันความมีอยู่ของพระเจ้า การอ้างเหตุผลยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าเป็นข้อถกเถียงสำคัญในปรัชญา ศาสนา การอ้างเหตุผลดังกล่าวเป็นความพยายามยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าในฐานะที่เป็นความจริงสูงสุด เป็นที่มาหรือบ่อเกิดของสรรพสิ่งทั้งปวง การอ้างเหตุผลยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าเป็นข้อถกเถียงที่สามารถสืบย้อนไปได้ถึงอริสโตเติลผู้เสนอว่ามีปฐมกร (the first mover) ในฐานะที่มาของการเคลื่อนไหวของสิ่งต่างๆ ขณะที่ตัวมันเองไม่เคลื่อนไหว นักปรัชญาในยุคกลางทั้งฝ่ายคริสต์ อิสลาม และยิวต่างเสนอข้อถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องนี้ เช่น ออกัสติน (Augustine) อัล-กอซาลี (al-Ghazali) แอนเซล์ม (Anselm) ไมโมนิดีส (Maimonides) โทมัส อควีนาส (Thomas Aquinas) และจอห์น ดัน สโกตัส (John Dun Scotus) ส่วนนักปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ เช่น เรอเน เดส์การตีส (Rene Descartes) กอตฟรีด ไลบ์นิซ (Gottfried Leibniz) และอิมมานูเอล คานต์ (Immanuel Kant) ล้วนเสนอการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันความมีอยู่ของพระเจ้าในรูปแบบต่างๆ การอ้างเหตุผลยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้ายังคงเป็นข้อถกเถียงสำคัญในศตวรรษที่ 20 นักปรัชญาศาสนาร่วมสมัยจำนวนไม่น้อย เช่น อัลวิน แพลนติงกา (Alvin Plantinga) ริชาร์ด สวินเบิร์น (Richard Swinburne) พยายามเสนอการอ้างเหตุผลแบบต่างๆ เพื่อสนับสนุนการมีอยู่ของพระเจ้าให้หนักแน่นและชัดเจนยิ่งขึ้น^๑ แต่อย่างไรก็ตามนักปรัชญาและนักเทววิทยาที่สนับสนุนความมีอยู่ของพระเจ้าก็ได้เสนอเหตุผลยืนยันความมีอยู่ของพระเจ้าหรือการอ้างเหตุผลยืนยันความมีอยู่ของพระเจ้าไว้โดยสรุปมี ๕ ประการดังนี้

^๑ Aquinas, T. *Summa Theologiae*. (London: Eyre & Spottiswoode, and New York: McGraw-Hill. 1964) pp.210-218.

๑. การอ้างเหตุผลเชิงภววิทยาการอ้างเหตุผลแบบนี้เป็นการอ้างเหตุผลเชิงมโนทัศน์หรือแบบก่อนประสบการณ์ ซึ่งเห็นว่าการยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าสามารถกระทำได้โดยไม่ต้องอาศัยหลักฐานเชิงประจักษ์หรือประสบการณ์ แต่อาศัยการวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าในฐานะสิ่งที่สมบูรณ์สูงสุดเพียงอย่างเดียว

๒. การอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาการอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาเป็นการอ้างเหตุผลจากการมีอยู่ของโลกไปสู่การมีอยู่ของพระเจ้า โดยทั่วไปการอ้างเหตุผลแบบนี้มีอยู่ 2 ขั้นตอนคือ ขั้นแรกอ้างถึงการมีอยู่ของโลกไปสู่การมีอยู่ของปฐมเหตุ (a first cause) หรือสัจจำเป็น (necessary being) ซึ่งเป็นที่มาของการดำรงอยู่ของโลก และขั้นที่สองเสนอว่าปฐมเหตุดังกล่าวมีคุณสมบัติต่างๆ ที่ตรงกับความคิดเรื่องพระเจ้า

๓. การอ้างเหตุผลเชิงอันตวิทยาการอ้างเหตุผลเชิงอันตวิทยา เรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า การอ้างเหตุผลจากการออกแบบ (argument from design) การอ้างเหตุผลแบบนี้เป็นแบบหลังประสบการณ์และสัมพันธ์กับการอ้างเหตุผลสองแบบแรก

๔. การอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรมการอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรมเป็นข้อถกเถียงแบบหลังประสบการณ์อีกรูปแบบหนึ่ง เป็นข้อถกเถียงที่อาศัยประสบการณ์ทางจริยธรรมของมนุษย์ หลายคนเชื่อว่าการตัดสินใจทางจริยธรรม ของมนุษย์ไม่สามารถที่จะยืนยันได้ หากมิได้ยึดถือไว้ก่อนว่ามีความเป็นจริงสูงสุดอย่างเช่นพระเจ้า

๕. การอ้างเหตุผลแบบอื่นๆ การอ้างเหตุผลยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้ายังสามารถอ้างเหตุผลได้อีกหลายรูปแบบเช่น การอ้างเหตุผลเชิงปฏิบัตินิยม (pragmatic argument) เป็นการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้า โดยพิจารณาจากผลของความเชื่อของแต่ละบุคคลว่าทำแล้วเกิดผลดีหรือเกิดประโยชน์หรือไม่^๒

อย่างไรก็ตามก็ได้มีกลุ่มแนวคิดอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความเชื่อว่าพระเจ้าหรือเทพเจ้านั้นไม่มีอยู่จริง คือกลุ่มอเทวนิยม ที่ยืนยันถึงการไม่มีอยู่ของพระเจ้า หรือยืนยันว่าข้อความ “พระเจ้ามีอยู่” เป็นเท็จ ผู้ที่เป็นพวกอเทวนิยมจึงมิใช่เพียงสงสัยหากแต่ปฏิเสธความเชื่อในพระเจ้าด้วย นั่นคือ ยืนยันความเชื่อในการไม่มีอยู่ของพระเจ้า (belief in the nonexistence of God) อเทวนิยมตามความหมายซึ่งเป็นความเข้าใจโดยทั่วไปนี้เรียกว่า "อเทวนิยมแบบยืนยัน" (positive atheism) นอกจากนี้ ยังมี "อเทวนิยมแบบปฏิเสธ" (negative atheism) ซึ่งปราศจากความเชื่อในความมีอยู่ของพระเจ้า (lack of

^๒ Cahn, Steven M. **Ten Essential Texts in the Philosophy of Religion**. (New York & Oxford: Oxford University Press. 2005), pp. 238-240. See Malcom, Norman. 1960. Anslem's Ontological Arguments. *Philosophical Review* 69 (1), January: 41-62.

belief in the existence of God) การแบ่งความหมายเช่นนี้ทำให้เห็นได้ชัดว่าปฏิฐานนิยมเชิงตรรกวิทยา (logical positivism) จัดเป็นอเทวนิยมแบบปฏิเสธ เนื่องจากคนกลุ่มนี้มีทัศนะว่าคำพูดใดๆ เกี่ยวกับพระเจ้า รวมถึงข้อความ “พระเจ้าไม่มีอยู่” และ “พระเจ้ามีอยู่” มีอาจตัดสินได้ว่าจริงหรือเท็จ เพราะข้อความเหล่านี้ต่างก็ไร้ความหมาย (meaningless) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้ที่เป็อเทวนิยมที่มีท่าทีเชิงยืนยันย่อมมีท่าทีเชิงปฏิเสธ แต่ผู้ที่เป็นอเทวนิยมที่มีท่าทีเชิงปฏิเสธไม่จำเป็นต้องมีท่าทีเชิงยืนยัน ดังนั้น เพื่อไม่ให้สับสนกับความเข้าใจทั่วไปที่เมื่อกล่าวถึง “อเทวนิยม” ก็จะนึกถึงอเทวนิยมแบบยืนยัน เราอาจเรียกพวกปฏิฐานนิยมว่าเป็นพวก “ไม่ใช่เทวนิยม” (non-theist) แทนการใช้คำว่า “อเทวนิยม” ก็ได้^๓

สำหรับพัฒนาการของกลุ่มความคิดที่ปฏิเสธพระเจ้า (อเทวนิยม) ในสังคมตะวันตกเกิดขึ้นพร้อมแนวคิดในทำนองวิทยาศาสตร์ ที่มุ่งหาคำอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติด้วยสิ่งธรรมชาติด้วยกัน แนวคิดเช่นนี้ซึ่งเริ่มมีมานานแล้วตั้งแต่ปรัชญากรีก อย่างไรก็ตาม ถึงแม้มีความพยายามที่จะไม่ใช่พระเจ้าอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ แต่ก็ยังมีการอ้างถึงพระเจ้าเพื่ออธิบายการกำเนิดและความมีอยู่ของจักรวาล นอกจากนี้ โครงสร้างที่ซับซ้อนและน่าอัศจรรย์ของสิ่งมีชีวิตอย่างพืชและสัตว์ ก็ยังมีการอธิบายว่าเป็นผลงานออกแบบของพระเจ้า ดังนั้น แม้ในสมัยที่วิทยาศาสตร์ธรรมชาติเจริญขึ้น แต่จุดยืนที่ใช้พระเจ้าอธิบายจักรวาลและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติก็ยังคงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอธิบายเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้วการอ้างเหตุผลจากการออกแบบ (argument from design) ได้ถูกล้มล้างโดยทฤษฎีของชาลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) และอัลเฟรด รัสเซล วอลเลซ (Alfred Russel Wallace) ในศตวรรษที่ 19 จึงไม่น่าแปลกใจว่าทำไมอเทวนิยมจึงเฟื่องฟูเต็มที่ในศตวรรษที่ 19-20 โดยมีนักปรัชญาอย่าง ฟอยเออร์บา ค นิทเช มาร์กซ์ พรอยด์ รัสเซล และชาร์ดเป็นผู้นำ

อย่างไรก็ตามเพื่อให้เห็นถึงความเข้มข้นของปัญหาที่เป็นข้อถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นความมีอยู่ของพระเจ้าหรือเทพเจ้าของฝ่ายอเทวนิยมกับฝ่ายเทวนิยมนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำเอาเหตุผลสนับสนุนและโต้แย้งของทั้งสองฝ่ายมาพิจารณาว่าฝ่ายที่เชื่อและไม่เชื่อว่าเทพเจ้ามีหรือไม่มีนั้นเป็นอย่างไร ซึ่งเราสามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

ก. สำหรับฝ่ายอเทวนิยมนั้นได้เสนอเหตุผลว่าพระเจ้าไม่มีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑) แสดงให้เห็นความไม่สอดคล้องกันในมโนทัศน์เรื่องพระเจ้า หรือทำให้เห็นว่ามโนทัศน์เรื่องพระเจ้าไม่อาจเข้าใจได้ (unintelligible) ตัวอย่างเช่น คุณลักษณะความเป็นสัพพัญญูของพระเจ้า (omniscience) ไม่สอดคล้องกับคุณลักษณะของความไม่แปรเปลี่ยน (immutability) ซึ่ง

^๓ Corey M. A. *God and the New Cosmology*. (Lanham: Roman & Littlefield 1993), pp 390-395.

ครอบคลุมถึงตัวพระองค์เอง พระประสงค์ หรือความรู้ของพระองค์ นักเทวนิยมเห็นว่าพระเจ้าทรง
ไม่แปรเปลี่ยน มิฉะนั้นก็จะหมายความว่าพระองค์ไม่ทรงสมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง แต่คุณลักษณะ
นี้ก็ขัดกับความเป็นสัพพัญญู นั่นคือ ถ้าพระเจ้าทรงรู้ทุกอย่าง เมื่อมีสิ่งใดเปลี่ยนไป พระองค์ย่อม
ต้องทรงรู้ด้วย แต่สิ่งนี้จะหมายความว่าพระองค์มีบางอย่างที่ไม่เปลี่ยนแปลงได้ แก่ความรู้ อีก
ตัวอย่างคือคุณลักษณะความสมบูรณ์แบบทางจริยธรรม (moral perfection) ซึ่งไม่สอดคล้องกับ
ความเป็นอิสระของพระเจ้า (freedom of the divine) ถ้าพระเจ้าทรงสมบูรณ์แบบทางจริยธรรม
พระองค์ย่อมทรงกระทำแต่สิ่งที่ดี ในขณะที่เดียวกัน ถ้าพระองค์ทรงมีอิสระ ก็แปลว่า สิ่งที่พระองค์
ทรงกระทำนั้นเป็นไปด้วยการเลือกของพระองค์เอง ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือความมีจริยธรรมของพระ
เจ้าอาจเป็นข้อจำกัดอิสรภาพของพระองค์เอง มีสองทัศนะที่เสนอมาร่วมกันสำหรับทำความเข้าใจว่าอะไร
คือความเป็นอิสระ ทัศนะแรกมองว่าพระเจ้าทรงมีความเป็นอิสระ เพราะไม่มีสิ่งภายนอกพระองค์ที่
จะกำหนดพระองค์ได้ ทัศนะที่สองมองว่าพระเจ้าทรงเป็นอิสระ เพราะพระองค์ทรงสามารถกระทำ
หรือระงับการกระทำของพระองค์ได้ ทั้งสองทัศนะแตกต่างกันตรงที่ทัศนะแรกมองความเป็นอิสระ
คือการไม่ถูกบังคับควบคุมด้วยปัจจัยภายนอกของผู้กระทำ ส่วนทัศนะที่สองมองความเป็นอิสระคือ
การมีทางเลือกที่หลากหลายและสามารถเลือกที่จะไม่เลือกได้ ทัศนะแรกมีปัญหาเพราะแม้พระเจ้า
จะอิสระจากสิ่งภายนอก แต่สิ่งที่อยู่ภายในพระองค์อาจทำให้พระองค์ไม่อิสระได้ เช่น ความ
สมบูรณ์แบบทางจริยธรรมของพระองค์ย่อมกำหนดว่าพระองค์ต้องทรงเลือกกระทำแต่สิ่งที่ดี
เท่านั้น ส่วนทัศนะที่สองก็มีปัญหาเช่นกัน เพราะการที่พระเจ้าทรงได้อย่างสมบูรณ์จะทำให้พระองค์
ทรงไม่สามารถเลือกที่จะไม่การกระทำสิ่งที่ดีได้^๔

นอกจากนี้ มโนทัศน์เกี่ยวกับการสร้างของพระเจ้าย่ขัดกับสิ่งที่พระองค์สร้าง กล่าวคือ
ฟิสิกส์ได้พิสูจน์แล้วว่ามวลสารแตกตัวได้ แต่สูญสลายไม่ได้ (eternity of matter) นอกจากนี้ จำนวน
ของมวลสารมีอยู่เท่าเดิมตลอดเวลา ข้อยืนยันนี้ทำให้ไม่อาจกล่าวได้ว่าพระเจ้าออกทรงเป็นผู้สร้าง
สรรพสิ่ง เพราะหากเป็นเช่นนั้นฟิสิกส์พิสูจน์ จะเป็นไปไม่ได้ว่ามีช่วงเวลาหนึ่งที่ไม่มียาวสารหรือมี
มวลสารจำนวนน้อย ยกเว้นปัจจุบัน ทั้งนี้ ข้อโต้แย้งนี้จะมีน้ำหนักเมื่อเข้าใจด้วยว่า “การสร้าง” ของ
พระเจ้าคือการสร้างจากจุดที่ไม่มีอะไรเลย แต่ไอควินัสได้ชี้ให้เห็นว่า “การสร้าง” ของพระเจ้านี้มีความ
หมายหนึ่งคือสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างจะไม่มียาว หากไม่มีพระองค์ทรงคอยจัดการ พระเจ้าจึง

^๔ Mackie, J. L. 1982. *The Miracle of Theism*. (Oxford: Oxford University Press) pp.210-215.

ทรงเป็นผู้สร้างในแง่ผู้จัดการสิ่งที่ดำรงอยู่แล้ว ซึ่ง “การสร้าง” ในความหมายนี้ไม่ได้ขัดกับทัศนะของพวกสสารนิยม (materialism)^๕

ส่วนการพิสูจน์ว่ามโนทัศน์พระเจ้าไม่อาจเข้าใจได้ อเทวนิยมโต้แย้งการมองพระเจ้าในเชิงมานุษยรูปว่าหากพระเจ้าคือพระจิต ซึ่งมีต้องใช้สมองเพื่อควบคุมการกระทำ เราจะเข้าใจได้อย่างไรว่าพระเจ้าทรง “ยุติธรรม” “รักมนุษย” “มีอำนาจ” เป็นต้น ในเมื่อเราเข้าใจความหมายของคำเหล่านี้ในกรอบของผู้กระทำที่มีร่างกาย ปัญหาดังกล่าวทำให้ทิลลิกปฏิเสธการมองพระเจ้าในเชิงมานุษยรูป และยืนยันพระเจ้าทางอภิปรัชญาเท่านั้น ทิลลิกมองว่าพระเจ้าทรงอยู่นอกสิ่งจำกัดใดๆ ในโลก ดังนั้น คำต่างๆ ที่มีความหมายในกรอบประสบการณ์มนุษย์ จึงมิได้บรรยายลักษณะของพระเจ้าโดยตรง มีเพียงคำพูดเดียวที่ใช้เอ่ยถึงพระเจ้าได้โดยตรงและเหมาะสม คือ “พระเจ้าในฐานะสิ่งที่ดำรงอยู่ในตนเอง” (God as Being-Itself) ซึ่งหมายความว่าพระเจ้าดำรงอยู่อย่างจำเป็น และไม่จำเป็นต้องมีข้อพิสูจน์สำหรับความมีอยู่ของพระองค์ ส่วนคำอื่นๆ เช่น “ยุติธรรม” “ดี” “รัก” เป็นต้น ล้วนใช้ในเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น อย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าเราจะใช้คำใดก็ได้เป็นสัญลักษณ์เพื่อกล่าวถึงพระเจ้า บางสัญลักษณ์ก็ไม่เหมาะสมหรือไม่มีเหตุผล ด้วยเหตุนี้ เราจึงต้องพิจารณาเลือกว่าควรใช้คำใด เช่น สัญลักษณ์ “พ่อ” “การเยียวยา” “พระราชา” สามารถบ่งชี้สิ่งสูงสุดได้ เป็นต้น

๒) ยกปัญหาความชั่วร้าย (problem of evils) ปัญหานี้ทำให้เห็นชัดเจนว่ามโนทัศน์เรื่องพระเจ้ามีความไม่สอดคล้องภายใน และเป็นการอ้างเหตุผลของอเทวนิยมที่มีน้ำหนักมากจนกระทั่งทุกวันนี้ กล่าวคือ การที่จักรวาลมีบางอย่างที่ไม่สมบูรณ์นั้น ไม่สอดคล้องกับความสมบูรณ์แบบสูงสุดของพระเจ้า ถ้าหากพระเจ้าทรงรักมนุษย์ ทรงมีความรู้อย่างสมบูรณ์ ทรงมีอำนาจ และทรงไว้ซึ่งความดีอย่างสมบูรณ์ ทำไมโลกที่เราอยู่จึงมีความชั่วร้ายเกิดขึ้นมากมาย อะไรคือเหตุผลที่จะอธิบายได้ว่าความชั่วร้ายที่เกิดขึ้น ไม่ขัดกับลักษณะต่างๆ ของพระเจ้า คำว่า “ความชั่วร้าย” ในที่นี้รวมถึงความไม่รู้ หรือความสงสัยของมนุษย์ด้วย เพราะฉะนั้นจึงทำให้เกิดคำถาม ได้ว่าหากพระเจ้ามียุติธรรม เพราะเหตุใดพระองค์จึงไม่ทำให้มนุษย์รู้แน่ชัดว่าพระองค์มีอยู่จริง นิตเชกกล่าวว่า ถ้ามีพระเจ้าที่ไม่ใส่ใจว่าความต้องการของพระองค์จะเป็นที่รับรู้หรือไม่ เราจะเรียกพระเจ้าเช่นนี้ว่าทรงเปี่ยมด้วยความดีอย่างสมบูรณ์ได้อย่างไร นักเทวนิยมบางคนอธิบายว่าความชั่วร้ายมีอยู่ก็เพื่อให้เราได้ตระหนักถึงคุณค่าของความดี บางคนก็อธิบายว่ามนุษย์ไม่อาจเข้าใจจิตใจหรือแผนการของพระเจ้าซึ่งไร้ข้อจำกัดได้ เพราะฉะนั้น เราจึงไม่อาจเข้าใจสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นบนโลกได้ บางท่านก็ว่าความชั่วร้ายเป็นสิ่งที่ไม่มีจริง หากแต่คือการขาดหายไปของความดี หรือไม่ก็อธิบายว่าความชั่ว

^๕ Martin, M. *Atheism: A Philosophical Justification*. (Philadelphia, PA: Temple University Press 1990.) pp.156-159.

ร้ายเกิดขึ้นก็เพราะมนุษย์ใช้เจตจำนงเสรีที่พระเจ้าประทานให้ในทางที่ชั่วร้ายเอง หรือไม่ก็อธิบายว่า โลกที่ไม่มีความชั่วร้าย เป็นโลกที่ไม่มีเจตจำนงเสรี ดังนั้น จึงเป็นโลกที่ดีน้อยกว่าที่เป็นอยู่ เป็นต้น แต่การอธิบายดังกล่าวก็ก่อให้เกิดคำถามได้เช่น หากแม่ที่สูญเสียลูกไป เพราะถูกฆ่าข่มขืน พระเจ้าต้องการให้ตระหนักถึงความคืออะไร จึงให้เผชิญกับความชั่วร้ายที่หนักขนาดนี้ ในเมื่อพระองค์ทรงสรรพญญและทรงมีอำนาจเต็มเปี่ยม พระองค์ทรงกระทำอย่างอื่นแทนได้หรือไม่ เป็นต้น

ข. เหตุผลในการโต้แย้งของฝ่ายเทวนิยมที่มีต่อฝ่ายอเทวนิยม

สำหรับข้อโต้แย้ง ของฝ่ายเทวนิยมที่มี ต่อฝ่าย อเทวนิยมในที่นี้ เป็นข้อโต้แย้งที่ นอกเหนือจากการอ้างเหตุผลสนับสนุนการมีอยู่ของพระเจ้า ซึ่งมี ผู้เสนอบางท่านมีจุดยืนว่าแม้การ อ้างเหตุผลพิสูจน์ความมีอยู่ของพระ เจ้าจะยังมีข้อบกพร่อง แต่อเทวนิยมเองก็ยังคงประสบปัญหา บางประการเช่นกัน ดังนี้

๑) ความน่าพิศวงของจักรวาล ไม่ว่าอเทวนิยมจะวิพากษ์วิจารณ์เทวนิยมอย่างไร แต่อเทวนิยมก็เป็นทัศนะที่ยอมรับไม่ได้ เพราะไม่ได้เสนอคำตอบต่อปัญหาค้นกำเนิดจักรวาล จอห์น ไทน์ดอลล์ (John Tyndall) นักฟิสิกส์ในศตวรรษที่ 19 ได้ปฏิเสธอเทวนิยม โดยยกเหตุการณ์ที่นโปเลียนขึ้นไปตีดวงดาวแล้วถามนักวิทยาศาสตร์ที่ไม่เชื่อในพระเจ้าว่า “ใครเป็นผู้สร้างดาวทั้งหมด นั้น?” คำถามนี้แม้แต่วิทยาศาสตร์ก็ยังไม่อาจหาคำตอบได้อย่างแน่ชัด หากจะอธิบายว่าจักรวาลมีอยู่เช่นนี้อยู่แล้ว ขอนำพิศวงเรื่องต้นกำเนิดก็ยังมิได้หายไปแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม อเทวนิยมอาจตอบได้ข้อวิจารณ์นี้ได้สองแนวทางด้วยกัน คือ (1) คำถามเกี่ยวกับต้นกำเนิดจักรวาลเป็นคำถามที่ไม่เหมาะสม เกิดจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนว่ามีสิ่งที่เรียกว่า “จักรวาล” คนมักเข้าใจว่าจักรวาลเป็น ที่รวมของสิ่งต่างๆ และอาจเป็นเพราะตัวภาษาเองที่ทำให้เข้าใจว่า “จักรวาล” บ่งถึงบางสิ่ง เหมือนกับเวลาที่เราใช้คำว่า “แมวตัวนี้” หรือ “อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ” ซึ่งต่างก็ชัดเจนว่าบ่งถึงสิ่งใด คำถามเรื่องต้นกำเนิดจะมีความหมายกับสิ่งเฉพาะเหล่านี้เท่านั้น เมื่อเข้าใจผิดไปว่า “จักรวาล” เป็นเหมือนสิ่งเหล่านี้ จึงคิดว่าสามารถตั้งคำถามถึงต้นกำเนิดของจักรวาลได้ (2) สมมติว่าคำถามเรื่องต้นกำเนิดจักรวาลเป็นคำถามที่เหมาะสมและเป็นคำถามที่ไม่อาจหาคำตอบได้ แต่ข้อวิจารณ์นี้ก็ไม่ได้หักล้างอเทวนิยมอยู่ดี เพราะเมื่ออเทวนิยมจะอธิบายเรื่องต้นกำเนิดไม่ได้ แต่อเทวนิยมก็ยังอ้างได้ว่า จุดยืนของเทวนิยมเองก็ยังตอบปัญหาเรื่องความชั่วร้ายไม่ได้เช่นกัน^๖

๒) อเทวนิยมแฝงทำที่ว่าตนรู้ทุกอย่างเหมือนพระเจ้า นักเทววิทยานิยายโปรแตสแตนท์ในศตวรรษที่ ๑๕ หลายคนยกการอ้างเหตุผลแบบลดทอนไปสู่ความไร้สาระ (reductio ad absurdum) ว่า อเทวนิยมจะรู้ว่าตนถูกต้องหรือไม่ก็ต่อเมื่อต้องรู้ทุกสิ่ง เพราะการจะรู้ได้ว่าไม่มีพระ

^๖ Plantinga, A. 1981. Is Belief in God Properly Basic? *Nous* 15 (1): 41-51.

เจ้า แสดงว่าต้องสำรวจจักรวาลทั้งหมดในทุกช่วงเวลาว่าไม่มีร่องรอยของพระเจ้าอยู่แต่ในความเป็นจริงแล้ว ย่อมเป็นไปได้แน่นอน โรเบิร์ต ฟลินท์ (Robert Flint) อธิบายให้ชัดเจนว่าเป็นเรื่องยากที่อเทวนิยมจะพิสูจน์ว่าไม่มีพระเจ้า การพิสูจน์ดังกล่าวยากกว่าการสำรวจเกาะที่ไม่รู้จักทุกตารางนิ้วเพื่อที่จะพิสูจน์ว่าเกาะนั้นไม่มีสิ่งมีชีวิต เพราะจักรวาล นั้นกว้างใหญ่ บุคคลที่สามารถรู้ได้ว่าไม่มีพระเจ้าต้องเป็นบุคคลที่มีความรู้ทุกอย่างและสถิตอยู่ทุกที่ (omnipresence) เหมือนพระเจ้า ดังนั้น ผู้ที่ยืนยันว่าไม่มีพระเจื่อก็กำลังทำทำตนไม่ต่างจากพระเจ้านั่นเอง อย่างไรก็ตาม การอ้างเหตุผลนี้ไม่สมเหตุสมผล เพราะหากพิจารณาวิธีการของอเทวนิยม ไม่ว่าจะในเรื่องการโต้แย้งการอ้างเหตุผลสนับสนุนความมีอยู่ของพระเจ้าหรือการวิจารณ์ว่าปัญหาความชั่วร้ายมีความขัดแย้งกับมโนทัศน์เรื่องพระเจ้านั้น ก็จะเห็นได้ว่าอเทวนิยมปฏิเสธพระเจ้าได้โดยไม่ต้องรู้ทุกอย่างเหมือนพระเจื่อก่อน นอกจากนี้ การบอกว่า “พระเจ้าทรงมีอยู่” ไม่เหมือนกับการบอกว่า “มานิลมังกรมีอยู่” กล่าวคือ เป็นไปได้ที่ถ้าหากเราสำรวจไปทุกที่บนโลก ไม่เจอมานิลมังกร ก็ไม่ได้ยืนยันว่ามันไม่มีอยู่จริง เพราะมันอาจอยู่ในส่วนอื่นของจักรวาล แต่พระเจ้าไม่เหมือนกัน เพราะพระองค์ทรงเป็นพระจิต “ความมีอยู่” ของพระองค์ จึงไม่เหมือนวัตถุ การสำรวจไปทั่วจักรวาลแล้วไม่พบพระองค์ก็มีอาจสรุปได้ว่าพระองค์มีอยู่หรือไม่อยู่ อเทวนิยมจึงไม่จำเป็นต้องยอมรับว่าตนต้องรู้ทุกอย่างและสถิตทุกแห่งจึงจะยืนยันได้ว่าไม่มีพระเจ้าอยู่^๓

๓) อเทวนิยมทำให้ชีวิตมีด้นหม่นหมองและไร้พลัง อเทวนิยมมักถูกมองในแง่ร้ายว่าเป็นพวกไร้จริยธรรม เป็นพวกทำลายชาติ หรือเป็นเชื้อร้าย ดังนั้น จึงมีข้อโต้แย้งว่าหากอเทวนิยมถูกต้อง ชีวิตย่อมไร้ความหมายและทำให้ไม่มีเป้าหมายของชีวิต ชีวิตจะโคดเคี้ยวและเต็มไปด้วยความหม่นหมอง โศกเศร้า หากจักรวาลนี้ไม่มีความรักของพระเจ้า โลกนี้ย่อมมีความรักน้อยลงมาก นอกจากนี้ วิลเลียม เจมส์ มองว่าอเทวนิยมเป็นอันตรายต่อความกระตือรือร้น เพราะศรัทธาในศาสนาเป็นแรงกระตุ้นและผลักดันให้เราสู้ มีพลัง มีความอดทน และความกล้าหาญในสมรภูมิประวัติศาสตร์มนุษยชาติ อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตต่อข้อโต้แย้งดังกล่าวสี่ประการ (1) การบอกว่าอเทวนิยมทำให้ชีวิตไร้ความหมาย คำว่า “ไร้ความหมาย ” ในที่นี้หมายถึงอะไร หากหมายความว่าพวกอเทวนิยมดำเนินชีวิตอย่างไร้จุดหมาย ก็คงจะไม่ใช่ หรือหมายความว่าพวกอเทวนิยมมีจุดหมายของชีวิต ก็จริง แต่มีอาจให้เหตุผลกับการกระทำของตนได้เนื่องจากไม่มีพระเจ้าเป็นเครื่องอธิบาย ในความเป็นจริงมีคนที่ยึดในพระเจ้ามากมาย แต่ก็มิได้ให้เหตุผลกับการกระทำของตนโดยอ้างถึงเจตจำนงของพระเจ้า ดังนั้น การที่อเทวนิยมไม่ได้อธิบายชีวิตของตนด้วยพระเจ้า

^๓ Quinn, P. 1985. On Finding the Foundations of Theism. *Faith and Philosophy* 2 (4): 469-86. Gale, R. *On the Nature and Existence of God*. (Cambridge: Cambridge University Press. 1991) pp.187-190.

ก็มีได้นำไปสู่ชีวิตที่ไร้ความหมายเสมอไป อเทวนิยมอาจใช้เกณฑ์อื่นอธิบายก็ได้ เช่น “ความสุข” “ปัญญาความรู้” เป็นต้น (2) เจมส์ไม่ได้ให้หลักฐานยืนยันชัดเจนว่าคนที่ไม่เชื่อพระเจ้าจะมีชีวิตที่กระตือรือร้นน้อยกว่าผู้ที่เชื่อพระเจ้า การปฏิเสธหรือยอมรับอะไรก็ตามเกี่ยวกับอภิปราย ำ อาจมีผลกระทบไม่มากต่อการมีชีวิตที่กระตือรือร้น นักบินอวกาศชาวรัสเซียซึ่งไม่เชื่อพระเจ้า ก็มีพลัง ความกล้าหาญ ความอดทน เหมือนกับนักบินอวกาศชาวอเมริกันที่เชื่อในพระเจ้า (3) ความเชื่อมโยงระหว่างความรักของพระเจ้ากับความรักบนโลก มีข้อที่น่าสงสัยว่ามนุษย์จะสามารรถรักสิ่งที่มีพลังอำนาจที่มองไม่เห็นอย่างพระเจ้าได้อย่างมากมายและลึกซึ้งหรือไม่ อีกทั้งจะเป็นไปได้หรือที่มนุษย์จะหยุดรักสัตว์และมนุษย์ด้วยกันเนื่องจากพวกเขาไม่ได้เชื่อในพระเจ้า สมมติว่ามนุษย์เกิดมาในสภาพแวดล้อมที่ไม่มีศาสนา ก็ยังเป็นไปได้ที่มนุษย์ยังมอบความรักให้กัน^๔

(๔) การที่คนมองอเทวนิยมว่าเป็นปรัชญาแห่งความหม่นหมองโศกเศร้า อาจไม่ใช่ เพราะอเทวนิยมปฏิเสธพระเจ้าโดยตรง แต่อาจเป็นเพราะการปฏิเสธพระเจ้านำไปสู่การปฏิเสธชีวิต หลังความตาย แต่พวกอเทวนิยมอย่าง เจ . อี. แมกแท็กการ์ด (J. E. McTaggart) มองว่าการที่เขาไม่เชื่อในชีวิตอมตะหลังความตาย ก็ไม่ได้ทำให้เขาต้องดำเนินชีวิตอย่างหม่นหมองแต่อย่างใด หรืออย่างรัสเซลและฟรอยด์ก็มองว่าการเชื่อในพระเจ้าและชีวิตอมตะหลังความตายเป็นมายา (illusion) เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเพื่อให้เห็นถึงกรอบของการพิสูจน์ความมีอยู่ของเทพเจ้าในทาง พุทธปรัชญา นั้นผู้วิจัยเห็นว่าควรที่จะต้องเริ่มต้นจากกรอบการพิสูจน์ความมีอยู่ของพระเจ้า ในทัศนะของนักปรัชญาและนักเทววิทยาทั่วไป เสียก่อน จากนั้นค่อยมาพิจารณาข้อพิสูจน์ความมีอยู่จริงของเทพใน พุทธปรัชญาเถรวาทต่อไป ซึ่งกรอบการพิสูจน์ความมีอยู่ของพระเจ้าในทัศนะนักปรัชญาตะวันตก นั้นมีดังต่อไปนี้

๑. ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลเชิงภววิทยา

การอ้างเหตุผลแบบนี้เป็นการอ้างเหตุผลเชิงมโนทัศน์หรือแบบก่อนประสบการณ์ ซึ่งเห็นว่าการยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าสามารถกระทำได้โดยไม่ต้องอาศัยหลักฐานเชิงประจักษ์หรือประสบการณ์ แต่อาศัยการวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าในฐานะสิ่งที่สมบูรณ์สูงสุดเพียงอย่างเดียว ผู้ที่เสนอแนวคิดนี้ได้แก่ แอนเซล์ม (Anselm) จอห์น ดัน สโกตัส (John Dun Scotus) เดส์การต์ (Descartes) สปิโนซา (Spinoza) และ ไบ์นนิซ (Leibniz) ส่วนนักปรัชญาร่วมสมัยได้แก่นอร์แมน

^๔ Swinburne, R. *The Existence of God*. (Oxford: Oxford University Press. 1979) pp.245-248.

มัลคอม (Norman Malcom) คาร์ล บาร์ธ (Karl Barth) ชาร์ลส์ ฮาร์ทฮอร์น (Charles Hartshorne) เจมส์ รอสส์ (James Ross) และอัลวิน แพลนทิงกา (Alvin Plantinga) เป็นต้น^๕

การอ้างเหตุผลเชิงภววิทยาของแอนเชล์มปรากฏใน Proslogium และ Response to Guanilo แอนเชล์มนิยามพระเจ้าว่า “พระเจ้าคือสิ่งซึ่งไม่มีสิ่งใดยิ่งใหญ่กว่าที่จะสามารถคิดถึงได้ ” (God is something than which nothing greater can be conceived.) คำว่า “ยิ่งใหญ่กว่า” หรือ “ดีกว่า” นี้ หมายถึง “สมบูรณ์กว่า” ข้ออ้างนี้นำไปสู่ข้ออ้างตามมาคือ สิ่งซึ่งไม่มีสิ่งใดยิ่งใหญ่กว่าที่จะสามารถคิดถึงได้นี้ อย่างน้อยก็มีอยู่ในจิตของเราในฐานะวัตถุแห่งความคิด แอนเชล์มแย้งพวกปฏิเสธพระเจ้าว่าเราอาจปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้าในความเป็นจริง (เช่น จากการมองไม่เห็นทำให้เราสรุปว่าไม่มีพระเจ้า) แต่เราไม่สามารถปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้าในจิตหรือในความเข้าใจของเราได้ เพราะการปฏิเสธการมีอยู่ของสิ่งต่างๆ ต้องมีสมมติฐานล่วงหน้าว่าสิ่งนั้นมีอยู่ในฐานะความคิด การปฏิเสธพระเจ้าโดยตัวมันเองเท่ากับเป็นการยอมรับว่ามีมโนทัศน์เรื่องพระเจ้าอยู่ในจิตของเรา แอนเชล์มเสนอว่า

(๑) สัต (being) ซึ่งยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่สามารถคิดถึงได้จะต้องมีอยู่จริงด้วย ไม่ใช่แค่คิดถึงได้อย่างเดียว

(๒) สัตที่ดำรงอยู่ในความเป็นจริง ย่อมยิ่งใหญ่กว่าสัตที่สามารถคิดถึงได้อย่างเดียว (เพราะสัตดังกล่าวทั้งคิดถึงได้และมีอยู่)

(๓) ดังนั้น สัตที่สามารถคิดถึงได้ซึ่งยิ่งใหญ่ที่สุดคือพระเจ้าย่อมต้องมีอยู่^๖

ใน On Behalf of the Fool กาวนิโล (Gaunilo) ได้แย้งการอ้างเหตุผลของแอนเชล์ม โดยอ้างเรื่องการมีอยู่ของพระเจ้ากับเกาะสมบูรณ์แบบ (the perfect island) กล่าวคือเห็นว่าถ้าเป็นตามความคิดของแอนเชล์ม การมีความคิดเรื่องเกาะสมบูรณ์แบบซึ่งมีอยู่ในจิต (intentional existence) ย่อมต้องนำไปสู่การที่เกาะนั้นมีอยู่จริง (formal existence) แต่ในความเป็นจริงแล้วการมีอยู่ในจิต หรือการที่เราสามารถคิดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในจิตได้ ไม่จำเป็นจะต้องนำไปสู่การมีอยู่ในความเป็นจริงของสิ่งนั้น แอนเชล์มได้แย้งกาวนิโลในประเด็นนี้ว่าการมีอยู่มีสอง แบบคือ การดำรงอยู่อย่างมีเงื่อนไข (contingent existence) กับการดำรงอยู่อย่างจำเป็น (necessary existence) สิ่งซึ่งยิ่งใหญ่ที่สุดและสามารถคิดถึงได้ต้องดำรงอยู่จริงและเป็นสิ่งที่ไม่สามารถคิดได้ว่าไม่ดำรงอยู่ กล่าวคือ

^๕ Edwards, Paul. 2006. Atheism. In Donald M. Bochert (ed.). The Encyclopedia of Philosophy.

Second Edition. New York: Macmillan, Vol. 1: 356-377.

^๖ Gale, R. **On the Nature and Existence of God.**(Cambridge: Cambridge University Press. 1991),pp 187-190.

จำเป็นต้องดำรงอยู่ ดังนั้น มีแต่สิ่งที่ดำรงอยู่อย่างจำเป็นเท่านั้นที่สามารถจะเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุดซึ่งสามารถคิดถึงได้ และสิ่งนั้นคือพระเจ้า การอ้างเหตุผลของกาวนิโลนั้นไม่สามารถใช้ได้ เพราะพระเจ้าเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่สามารถคิดถึงได้และมีอยู่อย่างจำเป็น ในขณะที่สัตว์อื่นๆ เช่น เกะสมบูรณ์แบบ ดำรงอยู่อย่างมีเงื่อนไขหรือมีเงื่อนไขทั้งสิ้น สำหรับแอนเชล์มจึงเป็นไปได้เลยที่พระเจ้าจะไม่มีอยู่^{๑๑}

เคส์การ์ตเสนอว่าพระเจ้าคือสัตว์สมบูรณ์แบบสูงสุด ซึ่งต้องมีความสมบูรณ์แบบที่เป็นไปได้ทั้งปวง สิ่งที่ไม่สามารถดำรงอยู่ย่อมสมบูรณ์น้อยกว่า และการดำรงอยู่เป็นคุณสมบัติที่จำเป็นของสัตว์สมบูรณ์แบบ การดำรงอยู่ไม่สามารถแยกจากพระเจ้าได้ ดังนั้น พระเจ้าจำเป็นต้องดำรงอยู่จริง เคส์การ์ตอ้างถึงการมีอยู่ของสามเหลี่ยมซึ่งต้องมีสามด้านและมีมุมรวมกันเท่ากับร้อยแปดสิบองศาอย่างจำเป็น หรือความจำเป็นที่ภูเขาต้องมีหุบเขา ในทำนองเดียวกัน พระเจ้าก็ทรงดำรงอยู่อย่างจำเป็น

คานต์ได้แย้งการอ้างเหตุผลของเคส์การ์ตโดยอ้างว่าการดำรงอยู่ไม่ใช่คุณสมบัติ หรือที่คานต์กล่าวว่า “การดำรงอยู่ไม่ใช่ภาคแสดง ” (Existence is not a predicate.) ในขั้นแรก คานต์เสนอว่าในประพจน์ “สัตว์สมบูรณ์แบบดำรงอยู่” (A perfect being exists.) แต่ถ้าวการดำรงอยู่ไม่ใช่ภาคแสดงย่อมหมายถึงว่ามันไม่สามารถเป็นคุณสมบัติของคำที่เราอ้างถึง ซึ่งก็คือไม่ใช่คุณสมบัติของ “สัตว์สมบูรณ์แบบ” และถ้าไม่มีคุณสมบัติแห่งการดำรงอยู่ดังกล่าว การอ้างเหตุผลแบบนี้ย่อมไม่สามารถกระทำได้ ในขั้นที่สอง คานต์แย้ง ว่าประพจน์ที่อ้างเรื่องการดำรงอยู่ของพระเจ้ามักมีลักษณะเป็นประพจน์เชิงสังเคราะห์ (synthetic proposition) มากกว่าจะเป็นประพจน์เชิงวิเคราะห์ (analytic proposition) เพราะการอ้างการมีอยู่ของพระเจ้าโดยตัวมันเอง เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยประสบการณ์และการสังเกตการณ์โลก เราอ้างการมีอยู่ของพระเจ้าแบบก่อนประสบการณ์ในเชิงภววิทยาแบบแอนเชล์มและเคส์การ์ตไม่ได้ เพราะเป็นการขัดแย้งในตัวเอง อย่างไรก็ตาม คานต์ได้เสนอการอ้างเหตุผลสนับสนุนการมีอยู่ของพระเจ้าในเชิงจริยธรรม (โปรดดูหัวข้อ การอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรม)

นักปรัชญาศาสนาในปัจจุบันที่สนับสนุนการอ้างเหตุผลเชิงภววิทยา เช่น นอร์แมน มัลคอม เสนอว่าแทนที่จะเข้าใจความคิดเรื่อง “สัตว์จำเป็น” (necessary being) ในฐานะมโนทัศน์ที่ไร้ความหมาย เราควรพิจารณาโน้ตสนี่ในบริบททางศาสนา จากข้อเสนอของแอนเชล์ม มัลคอมมองว่า มโนทัศน์เรื่อง “สัตว์จำเป็น” สร้างมาขึ้นเพื่อแสดงว่าพระเจ้าทรงดำรงอยู่ในลักษณะที่สามารถคิดถึงได้อย่างยิ่งใหญ่ที่สุด เพื่อจัดความเป็นไปได้ของการไม่มีอยู่ (non-existence) ซึ่งเป็นนัยของการดำรงอยู่โดยบังเอิญ มัลคอมเห็นว่าไม่ใช่เรื่องไร้สาระที่จะปฏิเสธความคิดเรื่องพระเจ้าในฐานะ

^{๑๑} Martin, M. **Atheism: A Philosophical Justification**. (Philadelphia, PA: Temple University Press. 1990) pp 232-245.

ของสัตที่มีข้อจำกัด เพราะเป็นไปตามตรรกะของความเชื่อทางศาสนา นั่นคือ หากพระเจ้าทรงมีลักษณะแห่งข้อจำกัด พระเจ้าย่อมทรงไม่อาจเป็นที่ความเคารพสักการะได้ มัลคอมมองว่าการพูดถึงสัตที่มีเงื่อนไข (contingent) และสัตจำเป็น (necessary) มีลักษณะเป็นการใช้ภาษาพูดถึงสิ่งตรงกันข้าม เช่นเดียวกับมโนทัศน์เรื่องการอิงอาศัย (dependence) และมโนทัศน์เรื่องการเป็นอิสระ (independence) ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกัน โดยมโนทัศน์แรกมีฐานะด้อยกว่าอีกมโนทัศน์หนึ่ง สัตที่มีเงื่อนไขนั้นมีข้อจำกัด เพราะการดำรงอยู่ของสัตประเภทนี้จำเป็นต้องขึ้นกับสิ่งอื่น ดังนั้น จึงนับว่าด้อยกว่า เมื่อเป็นสิ่งที่ด้อยกว่า ก็จะไม่สามารถที่จะทำให้เกิดสิ่งอื่นได้ มัลคอมเห็นว่าเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้แอนเชล์มเห็นว่าพระเจ้าที่ทรงต้องมีอยู่อย่างเป็นอิสระเหนือสิ่งอื่น พระองค์ทรงต้องเป็นสัตจำเป็น^{๑๒}

คาร์ล บาร์ธ (Karl Barth) ตีความการอ้างเหตุผลเชิงภววิทยาว่าเป็นการแสดงออกซึ่งความศรัทธา (an expression of faith) ซึ่งมีสมมติฐานล่วงหน้าอยู่แล้วว่าพระเจ้าทรงมีอยู่ บาร์ธเห็นว่าข้อเสนอของแอนเชล์มใน Proslogium ไม่ได้เป็นการอนุมานการดำรงอยู่ของพระเจ้าจากนิยามดังกล่าว บาร์ธแย้งนักวิจารณ์ที่ไม่เห็นด้วยกับการอ้างเหตุผลเชิงภววิทยาว่าเป็นการปฏิเสธสมมติฐานล่วงหน้าของข้อยืนยันทางเทววิทยา และตีความผิดว่าเป็นการอนุมานทางปรัชญาแบบก่อนประสบการณ์ บาร์ธยังเสนออีกว่าการนิยามว่าพระเจ้าคือ “สิ่งซึ่งไม่มีสิ่งใดยิ่งใหญ่กว่าที่จะสามารถคิดถึงได้” “นั่น ไม่ได้เป็นการแสวงหาข้อยืนยันในเชิงตรรกะอันไม่อาจโต้แย้งได้เพื่อแสดงว่าพระเจ้าทรงมีอยู่ แต่เป็นการบรรยายเชิงเทววิทยาว่า “พระเจ้าคือใคร” (who God is) ซึ่งเป็นการเปิดเผยของพระเจ้าที่มีต่อแอนเชล์มในขณะที่เกิดความเข้าใจถ่องแท้และตระหนักถึงความเป็นไปได้แห่งศรัทธาที่จะปฏิเสธการ มีอยู่ หรือธรรมชาติอันสมบูรณ์ของพระเจ้า อันแสดงออกโดยพระนามดังกล่าว ดังนั้น พระเจ้าจึงทรงมีอยู่แล้วโดยไม่ได้ขึ้นอยู่กับมนุษย์ ไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์จะได้รับวิवरณ์ในเรื่องการมีอยู่ของพระเจ้าหรือไม่ การเน้นเรื่องศรัทธาของบาร์ธไม่ได้มุ่งรักษาศรัทธาของผู้ที่เชื่อ หรือเพื่อเปลี่ยนความคิดของคนที่ไม่เชื่อพระเจ้า แต่การมีศรัทธาจะทำให้มีความเข้าใจที่ถูกต้องเพิ่มขึ้นและช่วยชี้ให้เห็นข้อจำกัดของการมีความเข้าใจโดยปราศจากศรัทธา

^{๑๒} James, George Alfred. 1987. Atheism. In Mircea Eliade (ed.). The Encyclopedia of Religion. New York: Macmillan, Vol. 1: 479-490.

^{๑๓} Rowe, William L. 1998. Atheism. In Edward Craig (ed.). Routledge Encyclopedia of Philosophy. [CD-Rom Version 1.0].

ปัญหาสำคัญของการอ้างเหตุผลเชิงภววิทยาคือการอ้างเหตุผลแบบนี้ไม่ได้ตอบคำถามที่ว่า พระเจ้าทรงมีอยู่ในแบบก่อนประสบการณ์จริงหรือไม่ กล่าวคือ เรายังคงไม่สามารถที่จะยืนยันหรือรู้ว่าข้ออ้างของการอ้างเหตุผลแบบนี้เป็นจริงหรือถูกต้อง การอ้างเหตุผลแบบนี้จึงถูกโต้แย้งจากการอ้างเหตุผลแบบอื่นๆ เช่น การอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาที่ได้แย้งว่าแม้การอ้างเหตุผลแบบนี้จะเป็นการปรับเปลี่ยนจากการพิจารณาของพระเจ้าในแบบของแอนเซล์มไปสู่การแสดงออกซึ่งศรัทธาในพระเจ้าในงานของบาร์ธ แต่การอ้างเหตุผลแบบนี้ยังคงต้องอาศัยความตระหนักถึงธรรมชาติของพระเจ้า ซึ่งไม่มีมนุษย์คนใดที่จะสามารถทำได้ เพราะความรู้ของมนุษย์ได้มาจากผัสสะเท่านั้น ความตระหนักที่ว่าจะเป็นไปได้เฉพาะในกรณีที่พระเจ้าทรงแสดงถึงการมีอยู่ของพระองค์ในลักษณะที่มนุษย์รับรู้ได้ด้วยประสบการณ์ของตน ทั้งนี้การอ้างเหตุผลแบบอื่นๆ มักเป็นแบบหลังประสบการณ์ (a posteriori) ที่พยายามยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าผ่านประสบการณ์ของมนุษย์

๒. ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยา

การอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาเป็นการอ้างเหตุผลจากการมีอยู่ของโลกไปสู่การมีอยู่ของพระเจ้า โดยทั่วไปการอ้างเหตุผลแบบนี้มีอยู่ 2 ขั้นตอนคือ ขั้นแรกอ้างถึงการมีอยู่ของโลกไปสู่การมีอยู่ของปฐมเหตุ (a first cause) หรือสัจจำเป็น (necessary being) ซึ่งเป็นที่มาของการดำรงอยู่ของโลก และขั้นที่สองเสนอว่าปฐมเหตุดังกล่าวมีคุณสมบัติต่างๆ ที่ตรงกับความคิดเรื่องพระเจ้า การอ้างเหตุผลแบบนี้สามารถสืบย้อนไปได้ถึงแนวคิดเรื่อง "ปฐมกร" ของอริสโตเติลในงานเรื่อง *Metaphysics* และ *Physics* และเป็นการอ้างเหตุผลที่มีบทบาทสำคัญในบรรดานักปรัชญาศาสนาและนักเทววิทยาในยุคกลาง นักปรัชญาชาวอาหรับ เช่น อัล-กอซาลี (al-Ghazali) นักเทววิทยายิว เช่น ไมโมนิเดส (Maimonides) และนักเทววิทยาคริสต์ เช่น อไควนัส (Aquinas) ล้วนแต่ใช้การอ้างเหตุผลยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าแบบนี้ทั้งสิ้น งานของอไควนัส คือ *Summa Theologiae* ได้เสนอการอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาที่ส่งอิทธิพลต่อนักคิดยุคต่อมา เช่น ไลบ์นิซ (Leibniz) รวมถึงนักปรัชญาศาสนาร่วมสมัย เช่น อี.แอล. มาสคาล (E.L. Mascall) ออสติน ฟาร์เรอร์ (Austin Farrer) เฟรดเดอริก โคเพลสตัน (Frederick Copleston) และริชาร์ด เทย์เลอร์ (Richard Taylor) เป็นต้น^{๑๔}

การอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มแรกเป็นการอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาแบบคาลาม (the Kalam cosmological argument) ของนักคิดฝ่ายอาหรับ เช่น อัล-กินดี และ อัล-กอซาลี การอ้างเหตุผลดังกล่าวมีข้ออ้างคือ

^{๑๔} James, George Alfred. 1987. Atheism. In Mircea Eliade (ed.). *The Encyclopedia of Religion*. New York: Macmillan, Vol. 1: 479-490.

(๑) สิ่งใดก็ตามที่เริ่มดำรงอยู่ มีสาเหตุให้ดำรงอยู่โดยสิ่งอื่น

(๒) จักรวาลเริ่มดำรงอยู่

(๓) ดังนั้น จักรวาลมีสาเหตุให้ดำรงอยู่โดยสิ่งอื่น และสาเหตุของการดำรงอยู่ของจักรวาลคือพระเจ้า^{๑๕}

การอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาแบบกาลามมีเป้าหมายที่จะแสดงว่าจักรวาลนั้นมีการเริ่มต้นที่ขณะใดขณะหนึ่งในอดีต และเนื่องจากทุกสิ่งไม่สามารถที่จะเกิดมาจากความว่างเปล่า ดังนั้น ย่อมต้องมีสาเหตุที่ทำให้สิ่งอื่นๆ เกิดขึ้นมา และสิ่งนั้นก็คือพระเจ้า

แบบที่สองเป็นของโทมัส อไควนัส เรียกว่า “การอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาแบบโทมิสต์” (Thomist cosmological argument) อไควนัสไม่เห็นด้วยกับการอ้างเหตุผลแบบกาลาม โดยมองว่าเราไม่สามารถที่จะแสดงให้เห็นได้ว่าโลกมีจุดเริ่มต้นในเชิงเวลา ขณะเดียวกันอไควนัสปฏิเสธการสืบสาวสาเหตุออกไปเป็นลำดับอย่างไม่มีที่สิ้นสุด อไควนัสเห็นว่าพระเจ้าเป็นสาเหตุแรกของการเกิดสิ่งต่างๆ โดยไม่ขึ้นกับเวลา ใน Summa Theologiae อไควนัสได้เสนอการอ้างเหตุผลยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าไว้ห้ารูปแบบหรือที่เรียกว่า Five Ways (quinque viae) ได้แก่ การอ้างเหตุผลจากการเคลื่อนไหว (argument from motion) การอ้างเหตุผลจากสาเหตุ (argument from cause) การอ้างเหตุผลจากความเป็นไปได้ (argument from contingency) การอ้างเหตุผลจากความสมบูรณ์แบบ (argument from perfection) และการอ้างเหตุผลจากการออกแบบ (argument from design) โดยสามอย่างแรกจัดเป็นการอ้างเหตุผลแบบจักรวาลวิทยา

สำหรับการอ้างเหตุผลจากการเคลื่อนไหว อไควนัสเริ่มจากข้อเท็จจริงที่ว่าสิ่งต่างๆ ในโลกแห่งประสบการณ์นี้เคลื่อนไหว เขาชี้ต่อไปว่าสิ่งที่เคลื่อนไหวจะเคลื่อนไหวได้ก็ด้วยสิ่งอื่น หรืออย่างน้อยหนึ่ง มันไม่สามารถเคลื่อนไหวได้ด้วยตัวเอง เหตุผลก็เพราะว่าการเคลื่อนไหวคือการเปลี่ยนจากสภาวะแฝง (potentiality) กลายเป็นสภาวะจริง (actuality) ถ้าสิ่งที่เคลื่อนไหวสามารถเคลื่อนไหวได้ด้วยตัวเอง ก็แปลว่ามันเป็นสภาวะแฝงและสภาวะจริงในขณะเดียวกัน เพราะว่าถ้าสิ่งนั้นทำให้ตัวเองเคลื่อนไหว ก็หมายความว่ามัน นอยู่ในสภาวะจริง มิฉะนั้น จะไม่สามารถกำลังกระทำได้ แต่ในเมื่อสิ่งที่จะถูกทำให้เคลื่อนไหวต้องเริ่มจากสภาวะแฝง ก็หมายความว่าสิ่งนั้นต้องอยู่ในสภาวะแฝงด้วย แต่จริงๆ แล้วไม่มีสิ่งใดที่จะสามารถเป็นทั้งสภาวะแฝงและสภาวะจริงได้ในเวลาเดียวกัน ดังนั้น สิ่งใดๆ ก็ตาม ที่เคลื่อนไหวได้ต้องถูกทำให้เคลื่อนไหวด้วยสิ่งอื่น แต่ถ้าเป็นเช่นนั้น สิ่งที่มาเคลื่อนไหวสิ่งอื่นก็ต้องถูกทำให้เคลื่อนไหวโดยสิ่งอื่นอีกทอดหนึ่ง อย่างไรก็ตาม อไควนัส

^{๑๕} Hume, D. Dialogues Concerning Natural Religion. Edited with introduction by N. Kemp Smith.

(Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill. 1981), pp 145-150.

เห็นว่าจะต้องมีจุดเริ่มต้นของความเคลื่อนไหวทั้งหมด มิฉะนั้น ก็จะประสบปัญหาการสืบสาวสาเหตุของความเคลื่อนไหวถอยกลับไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด และหากค้นหาสิ่งที่เคลื่อนไหวเป็นอันดับแรกไม่พบ ก็จะหมายความว่าไม่มีสิ่งที่ถูกทำให้เคลื่อนไหวต่อมาจากสิ่งนั้น สิ่งนี้ก็จะหมายความว่าไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ ในปัจจุบัน ซึ่งขัดแย้งกับข้อเท็จจริง ดังนั้น จากการมีอยู่ของ “สิ่งต่างๆ เคลื่อนไหวที่ถูกทำให้เคลื่อนไหว” (moved movers) เราต้องสรุปว่ามี “สิ่งที่ทำให้เคลื่อนไหวโดยตัวเองไม่เคลื่อนไหว” (unmoved mover) ซึ่งก็คือพระเจ้า^{๑๖}

ส่วนการอ้างเหตุผลจากสาเหตุ อไควนัสเริ่มจากข้อเท็จจริงที่ว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นโดยสัมฤทธิ์เหตุ (efficient cause) หรือโดยผู้กระทำ (active agent) ย่อมต้องมีสาเหตุ แต่ไม่มีสิ่งใดที่สามารถเป็นสัมฤทธิ์เหตุของตัวเองได้ มิฉะนั้นจะหมายความว่าสิ่งนั้นมีอยู่ก่อนที่จะตัวเองจะเกิดขึ้นมา และเช่นเดียวกัน การสืบสาวหาสาเหตุถอยกลับไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดนั้นยอมรับไม่ได้ เนื่องจากถ้าไม่มีสาเหตุเริ่มแรกย่อมไม่มีสาเหตุที่เป็นผลต่อเนื่องตามมาและก็จะไม่มีผลลัพธ์ปัจจุบัน ซึ่งขัดแย้งกับประสบการณ์ของเรา ดังนั้น จากการมีอยู่ของ “สาเหตุที่มีสาเหตุ” (caused cause) เราต้องสรุปว่ามี “สาเหตุแรก” (first cause) ที่ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยสาเหตุอื่น และสาเหตุเริ่มแรกนั้นก็คือพระเจ้า การอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาแบบโทมัสต์ อาจสรุปได้ดังนี้

- (๑) สิ่งต่างๆ ในธรรมชาติย่อมมีสาเหตุ
- (๒) ไม่มีอะไรที่เป็นสาเหตุของตัวเอง
- (๓) การสืบสาวหาสัมฤทธิ์เหตุย้อนกลับไปเป็นลำดับอย่างไม่มีสิ้นสุดเป็นไปไม่ได้
- (๔) ดังนั้น มีสาเหตุแรกที่ไม่ได้เกิดจากสาเหตุอื่น ซึ่งทุกคนเรียกว่า “พระเจ้า”

การอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาแบบที่สามเป็นการอ้างเหตุผลตามแนวทางของไลบ์นิซ (Leibnizian cosmological argument) โดยเขาพัฒนาการอ้างเหตุผลแบบนี้ต่อมาจากอไควนัสอีกทีหนึ่ง ไลบ์นิซตั้งคำถามว่าทำไมจึงมีบางสิ่งแทนที่จะไม่มีอะไรอยู่เลย (Why are there something rather than nothing?) ในความหมายของไลบ์นิซ การมีบางสิ่งอยู่ในจักรวาลไม่ได้เป็นเพียงเรื่องบังเอิญ ไลบ์นิซเสนอให้ใช้ “หลักเหตุผลเพียงพอ” (principle of sufficient reason) ซึ่งมีเนื้อหาว่า “ไม่มีข้อเท็จจริงใดๆ ที่จริงหรือดำรงอยู่ หรือประพจน์ที่จริงใดๆ ที่ไม่อาจหาเหตุผลอันเพียงพอที่จะอธิบายว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น และไม่เป็นเช่นนั้น แม้ว่าเราจะไม่สามารถรู้เหตุผลนี้ได้ในกรณีส่วนใหญ่ก็ตาม” (There can be found no fact that is true or existent, or any true proposition, without there being a sufficient reason for its being so and not otherwise, although we cannot know these reasons in most cases.) เขาเห็นว่าเราไม่อาจค้นพบเหตุผลเพียงพอจากสิ่งเฉพาะทั้งหลายในจักรวาล

^{๑๖} Quinn, P. 1985. On Finding the Foundations of Theism. Faith and Philosophy 2 (4): 469-86.

แต่ต้องมีสัดเหนือโลกอันเป็นสิ่งจำเป็นที่ ต้องมีอยู่เชิงอภิปราย และการไม่มีอยู่ของสิ่งนี้เป็นไปไม่ได้ โดยที่ตัวของสัดนั้นเองจะเป็นเหตุผลเพียงพอสำหรับการมีอยู่ ทั้งของตัวมันเองและของทุกสิ่งที่มีเงื่อนไขหรือสิ่งเฉพาะทั้งหลายด้วย การอ้างเหตุผลของไลบ์นิซสรุปได้ดังนี้

(๑) ทุกสิ่งที่มีอยู่มีคำอธิบายการมีอยู่ของมัน ไม่ว่าโดยความจำเป็นโดยธรรมชาติของตัวมันเอง หรือโดยสาเหตุจากภายนอก

(๒) ถ้าจักรวาลมีคำอธิบายเรื่องการมีอยู่ของมัน คำอธิบายนั้นคือพระเจ้า

(๓) จักรวาลมีอยู่

(๔) ดังนั้น คำอธิบายเรื่องการมีอยู่ของจักรวาลก็คือพระเจ้า^{๑๑}

ในงานเขียนเรื่อง Dialogues Concerning Natural Religion (ค.ศ.1779) Treatise of Human Nature (ค.ศ.1739) An Enquiry Concerning Human Understanding (ค.ศ.1748) เดวิด ฮูม (David Hume) ได้แย้งการอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยา โดยแย้งว่าการที่เราเข้าใจว่าทุกเหตุการณ์ต้องมีสาเหตุ นั้นเป็นเพียงการ ทำงานของจิตที่เชื่อมโยงระหว่างเหตุการณ์ที่มาก่อนกับที่มาทีหลังเข้าด้วยกันจริงๆ แล้วสิ่งต่างๆ ไม่ได้เชื่อมโยงกันในลักษณะของการเป็นสาเหตุและผลแต่อย่างใด การอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาถูกโต้แย้งเป็นอย่างมากในปัจจุบันจากทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะทฤษฎีที่เกี่ยวกับกำเนิดจักรวาล เช่น ทฤษฎีบิกแบงซึ่งเป็นเรื่องการขยายตัวของจักรวาลเอง และต้องอาศัยคำอธิบายเชิงเวลา จักรวาลในแบบนี้เกิดขึ้นในเวลาและอวกาศด้วยตัวเอง ไม่ได้เกี่ยวกับสาเหตุอื่น นอกจากนี้ ยังมีทฤษฎีต่างๆ เช่น ทฤษฎีจักรวาลยืดหด (oscillating universe) ทฤษฎีจักรวาลขยายออกไร้ระบบ (chaotic inflationary universe) เป็นต้น ทฤษฎีเหล่านี้สามารถอธิบายจักรวาลได้โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยความคิดเรื่องการมีสาเหตุแบบปฐมกรหรือพระเจ้าแต่อย่างใด^{๑๒}

๓. ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลเชิงอันตวิทยา

การอ้างเหตุผลเชิงอันตวิทยา เรียกอีกอย่าง หนึ่งได้ว่า การอ้างเหตุผลจากการออกแบบ (argument from design) การอ้างเหตุผลแบบนี้เป็นแบบหลังประสบการณ์และสัมพันธ์กับการอ้างเหตุผลสองแบบแรก โดยมีข้ออ้างพื้นฐานคือ

(๑) โลกแสดงตัวออกมาโดยมีระบบระเบียบที่มีเป้าหมายหรือมีรูปแบบ

^{๑๑} Leibniz, G.. *Monadology* (1714). In P. P. Wiener (ed.), *Leibniz Selections*. (New York: Charles Scribner's Sons 1951) pp.218-219. Plantinga, A. 1981. Is Belief in God Properly Basic? *Nous* 15 (1): 41-51.

^{๑๒} Hume, D.. *Dialogues Concerning Natural Religion*. Edited with introduction by N. Kemp Smith. (Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill. 1981) pp 89-96.

(๒) ดังนั้น โลกย่อมถูกสร้างโดยผู้ออกแบบที่มีสติปัญญา (an intelligent designer)^{๑๙}

การอ้างเหตุผลเชิงอันตวิทยาในยุคแรกๆ ใช้การเปรียบเทียบระหว่างสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นกับ โลกธรรมชาติ การอ้างเหตุผลดังกล่าวพัฒนาขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการพัฒนาของวิทยาศาสตร์ สมัยใหม่ การอ้างผลที่เป็นที่รู้จักกว้าง ขวาง คือ การอ้างเหตุผลของวิลเลียม พาเลย์ (William Paley) ใน Natural Theology (1802) นักปรัชญาและนักเทววิทยาชาวอังกฤษ ในปัจจุบันมีนักปรัชญา ศาสนาและนักเทววิทยาหลายคนเสนอการอ้างเหตุผลแบบนี้ เช่น เอฟ . อาร์. เทนแนนท์ (F.R. Tennant) ริชาร์ด สวินเบิร์น (Richard Swinburne) เออี เทย์เลอร์ (A.E. Taylor) ปีเตอร์ เบอร์ตอคซี (Peter Bertocci) อัลวิน แพลนติงกา (Alvin Plantinga) และเอ็ม เอ คอร์รี่ (M.A. Corey) เป็นต้น^{๒๐}

พาเลย์มองว่าจักรวาลและโลกธรรมชาติมีระบบหรือมีรูปแบบ เช่น ความสม่ำเสมอของ ฤดูกาล การเคลื่อนไหวของดาวเคราะห์ การเจริญเติบโตของพืช ระบบกลไกของร่างกายมนุษย์ ระบบหรือรูปแบบเหล่านี้มีลักษณะคล้ายกับสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น นาฬิกา ซึ่งไม่เพียงแต่มีการ ทำงานอย่างเป็นระบบที่เหมือนกันเท่านั้น หากแต่ยังมีการกระทำเพื่อบรรลุเป้าหมายบางอย่าง เช่นกัน และส่วนประกอบแต่ละส่วนของของระบบกลไกนี้สามารถเคลื่อนไหวอย่างสอดคล้องกับ ส่วนอื่นๆ ให้บรรลุเป้าหมายได้ เราเห็นว่าสิ่งสร้างต่างๆ เป็นผลของสติปัญญาและการวางแผนของ มนุษย์ ผลของสิ่งประดิษฐ์ของมนุษย์นั้นละม้ายคล้ายคลึงกับผลของสิ่งที่เราพบในโลกธรรมชาติ เราจึงสามารถอนุมานได้ว่าสาเหตุที่ ก่อให้เกิดผลเหล่านี้มีลักษณะคล้ายกัน ปรากฏการณ์ต่างๆ ใน โลกธรรมชาติต้องมีผู้ที่มีสติปัญญาเป็นผู้ออกแบบสร้างสรรค์ขึ้นนั่นคือ พระเจ้า การอ้างเหตุผลของ พาเลย์เป็นการเปรียบเทียบระหว่างจักรวาลกับสิ่งสร้างของมนุษย์คือนาฬิกา ทั้งโลกธรรมชาติและ นาฬิกาต่างเป็นสิ่งที่สร้ างที่มีระบบ ดำเนินไปเพื่อบรรลุเป้าหมายบางอย่าง ทั้งสองสิ่งนี้ทำให้เรา สามารถคิดได้ว่าต้องมีผู้สร้างที่เป็นสาเหตุให้เกิดสิ่งเหล่านี้ขึ้น ในขณะที่นาฬิกามีผู้สร้างคือ ช่าง ทำนาฬิกา โลกธรรมชาติย่อมต้องมีผู้ออกแบบและสร้างขึ้นในลักษณะเดียวกันคือพระเจ้า

การอ้างเหตุผลจากการออกแบบถูกโต้แย้งและลดความน่าเชื่อถือในเวลาต่อมาโดยทฤษฎี ของดาร์วิน ซึ่งให้คำอธิบายเรื่องการคัดสรรตามธรรมชาติ (natural selection) ซึ่งอธิบายการ ปรับเปลี่ยนขององค์พหุของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ว่าขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและปรับเปลี่ยนอวัยวะ ส่วนต่างๆ ตามหน้าที่การใช้งานซึ่งไม่จำเป็นต้องอ้างถึงผู้มีปัญญาย่างพระเจ้าในฐานะของ

^{๑๙} Mackie, J. L. **The Miracle of Theism**. (Oxford: Oxford University Press. 1982), pp 78-92.

^{๒๐} James, George Alfred. 1987. Atheism. In Mircea Eliade (ed.). *The Encyclopedia of Religion*. New York: Macmillan, Vol. 1: 479-490.

ผู้ออกแบบโลกธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการโต้แย้งถึงความแตกต่างระหว่างโลกธรรมชาติกับสิ่งสร้างของมนุษย์อย่างนาฬิกาว่านาฬิกาไม่มีหลักการเปลี่ยนแปลงหรือปรับเปลี่ยนภายในตัวมันเอง ซึ่งต่างจากองคภาพต่างๆ ในธรรมชาติที่ปรับตัวได้ ในทำนองเดียวกัน เดวิด ฮูม ได้โต้แย้งการอ้างเหตุผลจากการออกแบบว่าสิ่งที่มนุษย์ออกแบบสร้างขึ้นกับโลกธรรมชาติแบบองค์รวมมีความแตกต่างกันในหลายด้านมากกว่าที่จะมีลักษณะเหมือนกัน

การอ้างเหตุผลเชิงอันตวิทยาในปัจจุบันพยายามหลีกเลี่ยงการเปรียบเทียบระหว่างโลกธรรมชาติกับสิ่งสร้างของมนุษย์ แต่เน้นไปที่การพยายามอธิบายข้อมูลจากประสบการณ์ของมนุษย์ นักปรัชญาศาสนาอ้างว่าสมมติฐานทางเทววิทยาที่ว่าผู้สร้างซึ่งทรงสถิตปัญญานั้น ใช้อธิบายได้ดีกว่าสมมติฐานทางธรรมชาติวิทยาหรือทางวิทยาศาสตร์ เช่น เอฟ. อาร์. เทนแนนท์ เสนอประเด็นเรื่องความเหมาะสมของโลกที่เป็นเสมือนบ้านสำหรับสิ่งมีชีวิต และความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ความหลากหลายจำเป็นต้องทำให้ชีวิตสามารถเป็นไปได้ กล่าวคือ โลกมีเป้าหมายและดำเนินไปอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้เทนแนนท์ยังเน้นแง่มุมของเป้าหมาย ทางจริยศาสตร์และสุนทรียศาสตร์ของจักรวาลว่าจักรวาลเป็นพื้นที่อันเหมาะสมแก่การพัฒนาทางจริยธรรมและเปี่ยมไปด้วยความงาม^{๒๑}

ส่วนสวินเบิร์นเน้นเรื่อง “ความเป็นระบบระเบียบเชิงเวลา (temporal order)” ของจักรวาลในความหมายที่ว่าจักรวาลสอดคล้องกับกฎทางวิทยาศาสตร์ แต่เนื่องจากวิทยาศาสตร์ไม่สามารถอธิบายได้ว่าเหตุใดกฎธรรมชาติโดยทั่วไปทั้งหลายจึงดำเนินไปอย่างที่เป็นอยู่ การอธิบายทางเทววิทยาจึงสามารถให้คำตอบที่ดีกว่าได้ กล่าวคือ หากเราไม่ถือว่าความเป็นระบบระเบียบในจักรวาลคือจุดสุดท้ายของคำอธิบายทุกชุด เราก็ต้องตั้งสมมติฐานว่ามีพลังและความรู้อันยิ่งใหญ่ ผู้ซึ่งกระทำอย่างต่ำเนื่องต่อจักรวาล อันเป็นผลให้สรรพวัตถุต่างดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ แต่หากเรายอมรับเสียแล้วว่าจักรวาลอาจถูกสร้างจากผู้มีสติปัญญาได้ เหตุใดเราจะยอมรับไม่ได้ว่าการมีอยู่ของสิ่งสร้างอย่างมนุษย์ ที่ทั้งมีเหตุผลจนสามารถพัฒนาความรู้และพลังอำนาจของตนได้ รวมถึงสามารถสร้างความแตกต่างให้กับสภาพแวดล้อมของตนได้ นั้นเองก็อาจจะเป็ผลผลิตของผู้สร้างที่มีสติปัญญานั้นได้ไม่น้อยไปกว่ากัน ดังนั้นข้อเท็จจริงที่ว่าโลกซึ่งถูกควบคุมโดยกฎที่ทำนายได้ก็จะมีฐานะเป็นหลักฐานสำหรับความมีสติ ปัญญาของผู้สร้าง ลักษณะของจักรวาลแบบนี้สนับสนุนว่าต้องมีผู้กระทำที่เป็นบุคคลในฐานะสาเหตุและผู้กระทำนี้มีเหตุผลที่จะออกแบบสร้างจักรวาลที่ควบคุมด้วยกฎ (a law-governed universe)^{๒๒}

^{๒๑} Plantinga, A. 1981. Is Belief in God Properly Basic? *Nous* 15 (1): 41-51.

^{๒๒} Swinburne, R.. **The Existence of God.** (Oxford: Oxford University Press1979),pp 55-60.

ข้อเสนอของสวินเบิร์นถูกโจมตีโดยนักปรัชญาศาสนาคนอื่น เช่น จอห์น อิกทีไม่เห็นด้วยกับการเทียบเคียงระหว่างเทววิทยากับธรรมชาตินิยมเพราะความรู้ทางธรรมชาตินิยมของเราทั้งหมดนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ตีความขึ้น และไม่มีหลักฐานใดที่จะตีความเรื่องการมีอยู่ของพระเจ้าที่ยิ่งใหญ่ได้ ส่วน เจ. แอล. แมคคีย์ (J.L. Mackie) เห็นว่าการมองว่ามีผู้กระทำที่เป็นบุคลิกและเป็นสัจเชิงวิญาณที่ไม่มีรูปร่าง อยู่เหนือกาลเวลา แต่สามารถกระทำต่อโลกทางวัตถุได้โดยเจตนา มันขัดแย้งกับข้อเสนอเรื่องความเรียบง่ายของพระเจ้าที่สวินเบิร์นเสนอเองด้วย

นอกจากนี้ นักปรัชญาศาสนายังมีการพยายามนำแนวคิดทางวิทยาศาสตร์มาสร้างเป็นฐานสำหรับการอ้างเหตุผลเชิงอภิปรัชญาเช่นเดียวกับพาลีแต่มีความแตกต่างออกไป เช่น ทศนะของเอ็ม เอ. คอร์รี่ (M.A. Corey) ได้แย้งว่า ปัจจัยจำเป็นที่ทำให้ชีวิตเป็นไปได้มีความหลากหลายมาก และต่างเป็นอิสระจากกันในเชิงสาเหตุ (คืออยู่เป็นอิสระโดยไม่ขึ้นต่อกัน) ปัจจัยที่ต่างออกไปจากที่เป็นอยู่แม้เพียงเล็กน้อย ก็อาจทำให้ไม่เกิดสิ่งมีชีวิตใดๆ เลยก็ได้เช่นกัน ดังนั้นจึงต้องมีผู้ตั้งใจสร้างให้สิ่งมีชีวิตนั้นเกิดขึ้น คอร์รี่ได้อ้างเหตุผลดังนี้

(๑) ปัจจัยแวดล้อมที่เอื้ออำนวยให้ชีวิตเกิดขึ้นได้ ได้เกิดขึ้นพร้อมกันในทางฟิสิกส์ได้เงื่อนไขปัจจัยต่างๆ ซึ่งเป็นอิสระต่อกันในเชิงสาเหตุนั้น ไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยบังเอิญ แต่เกิดขึ้นได้ด้วยผู้ออกแบบที่มีสติปัญญา (intelligent design) เท่านั้น

(๒) จักรวาลของเรามีการเกิดขึ้นพร้อมกันอย่างน้อยนี้จำนวนมาก

(๓) ดังนั้น จักรวาลของเราย่อมถูกออกแบบมาอย่างมีสติปัญญา (โดยผู้สร้างที่มีสติปัญญา)^{๒๓}

ทั้งนี้คอร์รี่ได้กล่าวถึงทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์หลายทฤษฎี เช่น ทฤษฎีบิกแบง ทฤษฎีการก้าวกระโดดทางวิวัฒนาการต่างๆ ว่าไม่มีทฤษฎีใดที่สามารถอธิบายได้น่าพอใจ แต่นักปรัชญาและนักวิทยาศาสตร์หลายคนได้แย้งว่า การอธิบายของคอร์รี่ยังคงมีปัญหา เช่น การเกิดขึ้นของสิ่งต่างๆ คือเป็นเรื่องของความบังเอิญมากกว่า ถ้าเรานำปัจจัยเรื่องเวลามาพิจารณาด้วย กล่าวคือการที่จักรวาลนั้นเกิดมานานมากแล้ว ทำให้เมื่อระยะเวลายิ่งทอดนานออกไปเท่าไร โอกาสที่ปัจจัยต่างๆ จะประหลาดกันได้พร้อมเพรียงด้วยความบังเอิญจนเกิดชีวิตขึ้น ย่อมเป็นไปได้มากขึ้นเรื่อยๆ ด้วย

การอ้างเหตุผลเชิงอภิปรัชญาเป็นการอ้างเหตุผลยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าที่มีปัญหาหลายประการโดยสรุป คือ ประการแรก แม้ว่าจักรวาลจะประกอบด้วยสิ่งต่างๆ ที่เป็นระบบระเบียบมากมายแต่ไม่จำเป็นต้องมองว่าจักรวาลเป็นสิ่งสร้างเหมือนนาฬิกา แต่สามารถมองเป็นรูปแบบอื่น

^{๒๓} Thrower, J. **A Short History of Western Atheism**. (London: Pemberton Publishing Co. 1971) pp 67-73..

ได้ เช่น เป็นองค์ประกอบที่มีชีวิต (living organism) ตามทัศนะของฮูม หรือเป็นการคัดสรรตามธรรมชาติแบบดาร์วิน ประการที่สอง เราไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่ามีสาเหตุเดียวที่สร้างสิ่งที่เป็นระบบระเบียบที่เราารู้โดยประสบการณ์ว่าเป็น ผู้ออกแบบที่มีสติปัญญา การมีสิ่งที่มีสติปัญญาในธรรมชาติเชื่อว่าจะต้องมีสิ่งที่มีสติปัญญาสูงสุดเป็นผู้สร้าง ประการที่สาม ในกรณีที่มีปรากฏการณ์ประหลาดที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยระเบียบทางธรรมชาติ ย่อมหมายถึงว่าจะต้องมีผู้สร้างอื่นที่ประหลาดกว่าผู้สร้างที่มีสติปัญญาเช่นนั้นหรือ แม้เราจะมีประสบการณ์เกี่ยวกับโลกธรรมชาติ แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าเราจะใช้การเปรียบเทียบเชิงประจักษ์ระหว่างโลกธรรมชาติกับสิ่งสร้างโดยอาศัยประสบการณ์ของเราได้เพราะปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกนั้นเกิดขึ้นโดยไม่ได้สอดคล้องเป็นคู่ขนานกับประสบการณ์ของเราเสมอ การอ้างเหตุผลแบบนี้จึงค่อนข้างมีปัญหา

๔. ข้อพิสูจน์หรือ การอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรม

การอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรมเป็นข้อถกเถียงแบบหลังประสบการณ์อีกรูปแบบหนึ่ง เป็นข้อถกเถียงที่อาศัยประสบการณ์ทางจริยธรรมของมนุษย์ หลายคนเชื่อว่าการตัดสินใจทางจริยธรรมของมนุษย์ไม่สามารถที่จะยืนยันได้ หากมิได้ยึดถือไว้ก่อนว่ามีความเป็นจริงสูงสุดอย่างเช่นพระเจ้า การอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรมอาจมองได้ในหลายรูปแบบ เช่น กฎจริยธรรมย่อมต้องมีผู้ให้กฎ (lawgiver) ซึ่งผู้ที่ให้กฎย่อมต้องเป็นพระเจ้า หรือการเข้าใจกฎจริยธรรมในฐานะคำสั่ง ย่อมหมายความว่าต้องมีผู้ออกคำสั่งคือพระเจ้า ทั้งหลายนี้ชี้ว่าพระเจ้าทรงเป็นที่มาของจริยธรรมอันสัมบูรณ์ (absolute) คือเป็นสากล และเป็นภววิสัย (objective) การอ้างเหตุผลแบบนี้อยู่ในรูปแบบดังต่อไปนี้

- (๑) ถ้ากฎจริยธรรมสัมบูรณ์มีอยู่ พระเจ้าย่อมมีอยู่
- (๒) กฎจริยธรรมสัมบูรณ์มีอยู่
- (๓) ดังนั้นพระเจ้าย่อมมีอยู่

การอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรมเป็นการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป เนื่องจากมีลักษณะเด่นสองประการ คือ เป็นการอ้างเหตุผลเชิงปฏิบัติซึ่งอิงกับประสบการณ์ทางจริยธรรมของมนุษย์มากกว่าที่จะเป็นการอ้างเหตุผลเชิงทฤษฎี และการอ้างเหตุผลแบบนี้ยังเป็นการยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าในลักษณะที่เป็นบุคคลมากกว่าจะเป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ เช่น ในฐานะปฐมกร (the prime mover) หรือสัจที่มีอยู่อย่างจำเป็น (necessary being) ในเชิงทฤษฎีทางเทววิทยาและปรัชญา นักปรัชญาที่เสนอการอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรมเพื่อยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้ามีสืบย้อนไปได้ถึงสมัยปรัชญากรีก คือ เปเลโต (Plato) วิลเลียมแห่งออกคัม (William of Occum) เดส์การ์ต (Descartes) เบิร์คเลย์ (Berkley) คานต์ (Kant) และนักปรัชญาศาสนาร่วมสมัย เช่น ซี . เอส.

ลูอิส (C.S. Lewis) เฮสติง แรชดัล (Hasting Rashdall) คับเบิลยู. อาร์. ซอร์เลย์ (W.R. Sorley) เอ. อี. เทย์เลอร์ (A.E. Taylor) และโรเบิร์ต อาดัมส์ (Robert Adams) เป็นต้น ^{๒๔}

การอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรมที่สำคัญมาจากการอ้างเหตุผลของคานต์ ใน Critique of Pure Reason (1786) Critique of Judgment (1790) Religion within the Limits of Reason Alone (1792) และ Opus Postumum (1804) คานต์ปฏิเสธการอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาเพราะเห็นว่าไม่มีข้อถกเถียงจากประสบการณ์ใดที่สามารถจะยืนยันการมีอยู่ของสิ่งที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสของมนุษย์ได้ และประสาทสัมผัสของมนุษย์ก็ไม่สามารถเข้าถึงความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่พ้นการรับรู้ของพระเจ้าได้ แต่ทั้งนี้คานต์ก็ยังยอมรับการมีอยู่ของพระเจ้า โดยอ้างเหตุผลอิงกับประเด็นทางจริยธรรม สำหรับคานต์แล้ว พระเจ้าไม่ใช่วัตถุของความรู้หากแต่ เป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันความแน่นอนทางจริยธรรม (moral certainty) กล่าวคือ เขาเชื่อว่าจริยธรรมจะกลายเป็นสิ่งที่ไร้ความหมายหากพระเจ้าไม่ได้ดำรงอยู่

คานต์เห็นว่าความดีสมบูรณ์ (complete good) ประกอบด้วยคุณธรรมสมบูรณ์ (perfect virtue) พร้อมด้วยความสุขสมบูรณ์ (perfect happiness) อันเป็นรางวัลแก่คุณธรรมนั้น คานต์เห็นว่าคุณธรรมควรนำมาซึ่งความสุข มิฉะนั้นจริยธรรมก็จะไม่มีความหมาย อย่างไรก็ตาม ในธรรมชาติเราไม่อาจแน่ใจได้ว่าคนดีมีคุณธรรมจะประสบกับความสุขเสมอไป ในทางตรงข้าม เราพบได้เสมอว่าผู้ที่มีคุณธรรมประสบความทุกข์ยาก คำนึงถึงเพื่อให้จริยธรรมมีความหมาย เหตุผลปฏิบัติจึงคิดสมมุติฐานหนึ่งขึ้นมา นั่นคือ มีสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความรู้ อำนาจและความดีงาม ซึ่งเป็นผู้ทรงคอยช่วยรับประกันว่าผู้ที่เป็นคนดีมีคุณธรรมจะได้รับความสุขเป็นรางวัล สังเกตได้ว่าการอ้างเหตุผลนี้มีได้มุ่งเสนอว่าพระเจ้าทรงดำรงอยู่จริง หากแต่มุ่งเสนอว่าเป็นเรื่องสมเหตุสมผลที่จะคิดว่าพระเจ้าทรงดำรงอยู่ ^{๒๕}

การอ้างเหตุผลนี้มีข้อโต้แย้งว่าไม่ใช่ทุกคนที่จะเห็นการได้รับความสุขเป็นรางวัลนั้น เป็นเงื่อนไขของการปฏิบัติตนเป็นคนดี ยิ่งไปกว่านั้น มีที่โต้แย้งว่าถ้าเรามัวแต่คาดหวังว่าจะได้รับความสุขเป็นรางวัล เราก็จะมีได้ปฏิบัติตนเป็นคนดีเพื่อความดี แต่ปฏิบัติดังกล่าวเพื่อรางวัล การอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรมยังมีอีกปัญหาหนึ่งที่สำคัญคือเราสามารถคิดถึงหลักการทางจริยธรรมได้โดย

^{๒๔} James, George Alfred. 1987. Atheism. In Mircea Eliade (ed.). The Encyclopedia of Religion. New York: Macmillan, Vol. 1: 479-490.

^{๒๕} Kant, I. Critique of Pure Reason. Translated by N. Kemp Smith. (Second edition, 1933). (London: Macmillan 1787) pp 66-74.

ไม่จำเป็นต้องอ้างถึงพระเจ้า เช่น หลักประโยชน์นิยม หรือหลัก จริยธรรมในศาสนาแบบอเทวนิยม เช่น พุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังเผชิญปัญหาเรื่องสัมพัทธนิยมเชิงจริยธรรม (ethical relativism) ที่เห็นว่าการตัดสินทางจริยธรรมผันแปรไปตามบุคคลหรือสังคม กล่าวคือ ถ้าหากพระเจ้าทรงมีอยู่จริงและทรงเป็นผู้สร้างหลักทางจริยธรรม เหตุใดหลักทางจริยธรรมจึงมีความแตกต่างหลากหลายอยู่มาก ยิ่งไปกว่านั้น ในหลายกรณี หลักการเหล่านี้ก็ขัดแย้งกันเองด้วย

๕. ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลแบบอื่นๆ

การอ้างเหตุผลยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้ายังสามารถอ้างเหตุผลได้อีกหลายรูปแบบเช่น การอ้างเหตุผลเชิงปฏิบัตินิยม (pragmatic argument) เป็นการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าโดยพิจารณาจากผลของความเชื่อของแต่ละบุคคลว่าทำแล้วเกิดผลดีหรือเกิดประโยชน์หรือไม่ นักปรัชญาที่สนับสนุนการอ้างเหตุผลนี้เช่น เบลส ปาสกาล (Blaise Pascal) โจเซฟ บัตเลอร์ (Joseph Butler) และวิลเลียม เจมส์ (William James) นอกจากนี้ ยังมีการอ้างเหตุผลในแบบอื่นๆ เช่น การอ้างเหตุผลเรื่องการมีอยู่ของความงาม ประสบการณ์ศาสนา ระดับของความสมบูรณ์ ซึ่งการอ้างเหตุผลเหล่านี้ล้วนมีข้อเสนอและพยายามยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าโดยมีรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไปอีกมาก

จากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่าฝ่ายอเทวนิยมพยายามที่จะเสนอว่าพระเจ้าหรือเทพพระเจ้า เทวดาต่างๆ นั้นมีอยู่และโดยเฉพาะการมุ่งไปที่การให้คำอธิบายเกี่ยวกับพระเจ้าในฐานะที่เป็นความจริงสูงสุดของศาสนาหรือความเชื่อของคน ซึ่งกรอบการพิสูจน์ความมีอยู่ของพระเจ้าตามทัศนะของนักปรัชญาศาสนาหรือนักเทววิทยาดังได้กล่าวมาแล้วนั้นเราสามารถที่จะนำมาเป็นกรอบในการพิจารณาถึงความมีอยู่ของเทพในพุทธปรัชญาได้

๔.๒.๒ ข้อพิสูจน์ความมีอยู่ของเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท

สำหรับพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นแม้ว่าจะเป็นปรัชญาฝ่าย ฆราวาสหรือฝ่ายอเทวนิยมที่ปฏิเสธความมีอยู่ของเทพเจ้าในฐานะที่เป็นความจริงสูงสุด แต่ถึงอย่างนั้นพุทธปรัชญาก็ไม่ได้ปฏิเสธเทพในฐานะที่เป็นสรรพสัตว์คือยอมรับว่าเทพนั้นมีอยู่จริง และเป็นสัตว์โลกประเภทหนึ่งในจักรวาลนี้ ดังนั้น ท่าทีของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงไม่ได้ปฏิเสธว่าเทพไม่มีอยู่จริง แต่ถึงอย่างนั้นก็ไม่ได้ออมรับว่าเทพ เป็นความจริงสูงสุดเช่นกัน ดังปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า ท้าวสหัมบดีพรหม ทราบพระปริวิตกของพระผู้มีพระภาคจึงมาเข้าเฝ้าทูลขอให้ทรงแสดงธรรม พระผู้มีพระภาคทรงทราบคำทูลอาราธนาของพรหมและทรงอาศัยความกรุณาในหมู่สัตว์จึงทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อทรงตรวจดูแล้วได้ตรัสตอบท้าวสหัมบดีพรหมว่า “เราเปิดประตูมิตตะแก่ท่านแล้ว สัตว์เหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิด คุณก่อนพรหม เพราะเรามีความสำคัญในความลำบาก จึงไม่

แสดงธรรมที่เราคล่องแคล่วประณีตในหมู่มนุษย์” ท้าวสหัมบดีพรหมทราบว่ พระผู้มีพระภาคทรง
 ประทานโอกาสเพื่อจะแสดงธรรมแล้วจึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคทำประทักษิณแล้วอันตรธาน
 ไป^{๒๖} และในมหาสมยสูตร คือพระสูตรที่ว่าด้วยการประชุมใหญ่ของเทวดา พระสูตรนี้กล่าวถึงการ
 ประชุมใหญ่ของเทวดา มาร และพรหม ที่มาจาก ๑๐ โลกธาตุ ซึ่งมาเพื่อประสงค์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระ
 ภาค และชมปฏิบัติทาของพระสงฆ์ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้อภิกษุทั้งหลายได้รู้จักชื่อ
 เทวดา มาร และพรหม ตามลำดับหมู่คณะที่มาเข้าเฝ้า ^{๒๗} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเทพหรือเทวดานั้นมีอยู่
 จริง แต่ถึงอย่างนั้นในประเด็นด้านความเชื่อแม้พระพุทธเจ้าจะยอมรับแต่ก็มีคนที่อยู่ร่วมสมัย กับ
 พระพุทธองค์บางกลุ่มไม่ยอมรับว่าเทพเจ้านั้นมีอยู่จริง เช่น ถ้านักคิดในทิฏฐิ ๖๒ บางกลุ่ม มีกลุ่ม
 อุกฺเขตทิฏฐิ เป็นต้นที่เห็นว่าไม่มีโลกหน้ามีเฉพาะโลกนี้ดังนั้นกรรมที่ทำได้ไม่มีผล เมื่อเป็นเช่นนั้น
 โลกหน้าจึงไม่มีเทวดาหรือสิ่งต่างๆที่อยู่เบื้องหน้าหลังจากตายไปจึงไม่มี ซึ่งกลุ่มความคิดประเภทนี้
 เห็นว่าสรรพสิ่งสูญสิ้น พุทธปรัชญาโต้แย้งว่าเป็นทศณะที่ผิดเพราะปฏิเสธกรรมและผลแห่งกรรม

อย่างไรก็ตามเพื่อเป็นการยืนยันถึงความมีอยู่จริงของเทพในทศณะพุทธปรัชญาเถรวาท
 ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรนำเอากรอบการพิสูจน์ความมีอยู่ของพระ เจ้าในทศณะของปรัชญามาพิสูจน์ว่า
 เทพมีอยู่จริงหรือไม่ ซึ่งเราสามารถที่จะพิจารณาได้ดังนี้

๔.๒.๒.๑ ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลเชิงภววิทยา

การอ้างเหตุผลแบบนี้เป็นการอ้างเหตุผลเชิงมโนทัศน์หรือแบบก่อนประสบการณ์ ซึ่งเห็น
 ว่าการยืนยันการมีอยู่ของพระเจ้าสามารถกระทำ ได้โดยไม่ต้องอาศัยหลักฐานเชิงประจักษ์หรือ
 ประสบการณ์ แต่อาศัยการวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าในฐานะสิ่งที่สมบูรณ์สูงสุดเพียงอย่าง
 เดียว คือจิต ในฐานะที่จิตเป็นสิ่งที่อยู่จริง และสิ่งนั้นย่อมเป็นสิ่งที่คิดถึงได้ การที่มนุษย์มีมโนทัศน์
 ในเรื่องดังกล่าวถือว่า สิ่งนั้นย่อมมีอยู่จริง และหากพิจารณาจากกรอบความคิดเรื่องเทพในพุทธ
 ปรัชญาเถรวาทเราจะพบว่าพุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับว่าเทพนั้นมีอยู่จริง และในความมีอยู่จริงนั้น
 แม้จะพิสูจน์ไม่ได้แต่ก็สามารถที่จะอนุมานถึงได้ ตามหลักการอนุมานที่ว่า

(๑) สัต (being) ซึ่งยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่สามารถคิดถึงได้จะต้องมีอยู่จริงด้วย ไม่ใช่แค่คิดถึงได้
 อย่างเดียว

(๒) สัตที่ดำรงอยู่ในความเป็นจริง ย่อมยิ่งใหญ่กว่าสัตที่สามารถคิดถึงได้อย่างเดียว (เพราะ
 สัตดังกล่าวทั้งคิดถึงได้และมีอยู่)

(๓) ดังนั้น สัตที่สามารถคิดถึงได้ซึ่งยิ่งใหญ่ที่สุดคือพระเจ้าย่อมต้องมีอยู่

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓-๘/๑๑-๑๕.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๑-๓๔๓/๒๕๕-๒๖๒.

และถ้าเป็นกรณีของเทพก็จะได้หลักการอนุมานว่า (๑)เทพเป็นสิ่งที่สัตว์/ผู้คนโดยทั่วไปสามารถคิดถึงได้ และเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง (๒) เทพดำรงอยู่ในความเป็นจริง ย่อมเป็นสิ่งที่อยู่เหนือกว่าผู้ที่คิดถึงได้เพียงอย่างเดียว (๓) ดังนั้น เทพที่สัตว์/มนุษย์ทั่วไปสามารถคิดถึงได้จะต้องมีอยู่จริง เพราะเป็นสิ่งที่สามารถคิดถึงได้ เพราะถ้าเทพไม่มีอยู่คนทั่วไปก็จะไม่สามารถคิดถึงหรือจินตนาการถึงได้เลย ดังนั้น หากพิจารณาจากกรอบการอนุมานนี้เทพในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมีอยู่จริงซึ่งตรงตามหลักการที่ เดคาร์ต กล่าวว่า เพราะ ฉันคิด ฉันจึงมีอยู่ I Think there for I am หมายความว่าเมื่อเราคิดถึงเทพ ก็แสดงว่าเทพมีอยู่เพราะถ้าเทพไม่มีเราก็ไม่อาจจะคิดถึงหรืออนุมานถึงได้ ว่าเทพนั้นเป็นอย่างไร^{๒๘}

๔.๒.๒.๒ ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยา

สำหรับการอ้างเหตุผลเชิงจักรวาลวิทยา เพื่อพิสูจน์ความมีอยู่ของเทพนั้นเป็นการพิจารณาจากกรณีของความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยาในทางพุทธปรัชญา หรือในศาสนาทุกศาสนา (ยกเว้นศาสนาประเภท อูจเฉท พิภูติคือเห็นว่าสรรพสิ่งไม่มีเป็นสущность) จะมีความเชื่อเรื่องหนึ่งเหมือนกันคือ เรื่องภพภูมิและจักรวาลที่เป็นที่รวมของภพภูมิต่าง ๆ เหตุที่มีความเชื่อเรื่องภพภูมิเนื่องจากว่า ภพภูมิต่าง ๆ จะเป็นสถานที่ในการรับรองผลการกระทำ บุญ บาป หรือชั่วดีของมนุษย์ในโลกหรือสัตว์ในจักรวาลนี้ บางศาสนาเชื่อว่า พระเจ้าอยู่เหนือจักรวาล และเป็นผู้สร้างในฐานะที่จักรวาลเป็นระบบมีระเบียบที่จัดวางไว้ชัดเจนว่า พระเจ้ามีอยู่^{๒๙} แต่ในขณะเดียวกันพระเจาก็ใช้จักรวาลนั่นเองเป็นสถานที่รองรับวิญญาณหรือผลกรรมของมนุษย์ในโลก บางศาสนาก็เชื่อว่าจักรวาลที่แบ่งเป็นภพภูมิ มีนรก สวรรค์ เป็นการแบ่งเพื่อให้มนุษย์ก็เชื่อว่า จักรวาลที่แบ่งเป็นภพภูมิ มีนรก สวรรค์นั้นเป็นการแบ่งเพื่อให้มนุษย์ที่ทำบุญ บาป ได้ใช้ไปใช้กรรมไม่เกี่ยวกับบัญชาของพระเจ้าหรือไม่เกี่ยวกับอำนาจพิเศษของพระเจ้า การมีภพภูมิล้วนมีเหตุปัจจัยและความเป็นระเบียบของจักรวาลเกิดมาโดยธรรมชาติและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติตามเหตุปัจจัยนั้น แต่อย่างไรก็ตามเมื่อว่ากันถึงที่สุดจักรวาลดังกล่าวก็ใช้เป็นสถานที่รองรับวิญญาณมนุษย์ที่ได้ทำดี ทำชั่วในโลกมนุษย์แล้วนั่นเอง

กล่าวเฉพาะ พุทธปรัชญา ซึ่งเชื่อในเรื่องจักรวาล โดยคำว่าจักรวาล (Cosmos) มีความหมายอยู่หลายนัยซึ่งสามารถที่จะนำมาพิจารณาได้ดังต่อไปนี้ สำนักราชบัณฑิตยสถานได้ให้

^{๒๘} อติศักดิ์ ทองบุญ, **อภิปรัชญา**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑๕-๒๑๘.

^{๒๙} นายแพทย์สุวัฒน์ จันทระจันง , **ปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพฯ:สุภาพใจ, ๒๕๔๐) , หน้า ๒๖๒.

ความหมายไว้ว่า ปริมาณและประชุม หมู่ บริเวณโดยรอบของโลก ^{๓๐} หรือหมายถึงแผ่นดินหรือโลกธาตุหนึ่ง ๆ ^{๓๑} หรือ หมายถึงส่วนหนึ่งของโอกาสโลกหรือโลกทางกายภาพและนับเนื่องในโลกธาตุหนึ่ง จากคำอธิบายดังกล่าวเราจะพบว่าคำว่าจักรวาลหมายถึงโลกธาตุที่อยู่รอบโลกของเรา ซึ่งคำว่าโลกในทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๓ คือ (๑) สังขารโลก (๒) สัตว์โลกและ (๓) โอกาสโลก ^{๓๒} หรือจะแบ่งออกเป็นอีก ๓ ได้แก่ (๑) มนุษย์โลก (๒) เทวโลก และ (๓) พรหมโลก หรือแบ่งเป็นอีกหลาย ๆ โลก ได้แก่ นรียโลก คิริจณานโลก เปตติวิสัยโลก มนุษย์โลก พรหมโลก ธาตุโลกและอายตนโลก ^{๓๓} ซึ่งโลกดังที่กล่าวมาสามารถแบ่งได้เป็น ๒ นั่นคือ (๑) โลกทางกายภาพ ได้แก่ โลกของมนุษย์และสัตว์ (๒) โลกทางจินตภาพ ได้แก่ ภพภูมิต่าง ๆ มีพรหมโลก และเทวโลก หรือนรียโลกเป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นโลกที่โดยประ สาทสัมพันธ์ของมนุษย์ อนึ่ง ในโลกธาตุนั้นก็จะประกอบไปด้วยภพภูมิต่าง ๆ โดยคำว่า ภพ หมายถึง โลก , แผ่นดิน, วัฏสงสาร ^{๓๔} ในที่นี้หมายถึงวัฏสงสารอันเป็นโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ หรือสภาวะชีวิตของสัตว์ ซึ่งเริ่มมาจากอวิชชาทำให้มีต้นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน และอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่า วัฏฏะ ^{๓๕} หรือวัฏฏสงสาร สภาวะแห่งสัตว์ซึ่งอยู่ในภพนั้น ๆ มีความแตกต่างกันออกไป โดยมี ภพ ๓ ภพ คือ (๑) กามภพ คือ ภพของผู้ยังแสวงกามคุณ (อารมณ์ทางอินทรีย์) ๕ ซึ่งแยกย่อยออกเป็น ๓ ภพ คือ อบาย ๔ (นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน) มนุษย์โลก ๑ และสวรรค์ ๖ (๒) รูปภพ คือ ภพของผู้เข้าถึงรูปฌาน หมายถึง ภพของสัตว์ที่ได้รู้ฌาน ได้แก่ รูป

^{๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน.พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒.), หน้า ๒๕๗.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๘) หน้า ๒๑๗.

^{๓๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) วิสุทธิมรรค พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์ ปรินต์ติ้ง ๒๕๔๖) หน้า ๓๕๖-๓๕๗.

^{๓๓} พ.ญ.(ไทย) ๓๐/๑/๔๓. พ.ญ.(ไทย) ๓๑/๑๑๒/๑๓๓. พ.มหา(ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๒๖.

^{๓๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๘๑๗.

^{๓๕} วัฏฏะมี ๓ ประการ คือ (๑) กิเลสวัฏฏะ วงจรกิเลส ประกอบด้วย อวิชชาต้นเหตุ อุปาทาน (๒) กัมมวัฏฏะ วงจรกรรมประกอบด้วยสังขาร และกรรมภพ (๓) วิปากวัฏฏะ วงจรวิบากประกอบด้วยวิญญานนามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปัตติภพชาติ ชรา มรณะเป็นต้น (อ.จ.ก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๐๕, ๖๑/๑๔๗, อ.จ.ทศก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕ สารคดี.ฎีกา (บาลี) ๓/๕๔/๒๕๔).

พรหม ๑๖ ชั้น (๓) รูปภพ คือ ภพของผู้เข้าถึงอรุณมาน หมายถึง ภพของสัตว์ที่ได้อรุณมาน ได้แก่
อรุณพรหม ๔ ชั้น^{๓๖}

ส่วนคำว่า ภูมิ หมายถึง ที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย^{๓๗} ตามระดับจิตของสัตว์เกิดขึ้นตามวาระ
แห่งจิตแต่ละดวง ซึ่งประกอบด้วยกุศลและอกุศล หรือเป็นอภัยกฤต โดยมีความแตกต่างกันหรือ
หยาบ ละเอียดและประณีต ซึ่งจัดเป็นประเภทแตกต่างกันออกไป เรียกว่า ภูมิ กล่าวโดยสรุปพุทธ
ปรัชญาเถรวาทเห็นว่าจักรวาลนี้มีภพภูมิที่อยู่ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งหมด ๓๑ ภพภูมิ ซึ่งมี
รายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) อายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน^{๓๘}

(๒) มนุสสภูมิ ๑ ได้แก่ โลกของมนุษย์ หรือกำเนิดของการเป็นมนุษย์^{๓๙}

(๓) เทวภูมิ ๖ ได้แก่ ภูมิของเทวดาชั้นกามาวจรภูมิ มี ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมมหาราชิกา
ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรินิมิตวสวดี^{๔๐}

(๔) รูปภูมิ ๑๖ ได้แก่ ภูมิของพรหมที่ยึดติดในรูป ๑๖ ชั้น ได้แก่ ปาริฉัฏฐา ปริตรตาภา
ปริตตสุภา ปุโรหิตา อัปมาณาภา อัปมาณสุภา มหาพรหมมา อาภัสสรา สุภิกขิกา เวหัปผลา
อริหา อคัปปา สุทิสสา สุทิสสี อกนิฏฐกา^{๔๑}

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๔/๕๐, ต.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๕, ต.สพ. (ไทย) ๑๘/
๓๒๖/๓๔๔, ต.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๔/๕๖, อ.ญก. (ไทย) ๒๒/๑๐๕/๖๒๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),
พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๘.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน พระสิริมงคลจารย์, จักรวาททิปนี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร :
สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๓๔๑.

^{๓๘} อายภูมิทั้ง ๔ อันเป็นสภาวะหรือที่อันปราศจากความเจริญ คือ (๑) นิรยะ นรก สภาวะหรือที่อัน
ปราศจากความสุข มีแต่ความเร่าร้อน (๒) ดิรัจฉานโยนิ กำเนิดดิรัจฉาน พวกมีเดบอดง์เงลา (๓) ปิตติวิสัย
แดนเปรตผู้มีแต่ความหิวโหย (๔) อสุรกาย พวกอสูร พวกหาวดหวนไร้ความรื่นเริง (พ.ช.อ. (บาลี) ๔/๑๕/๒๕).

^{๓๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙), ภูมิวิลาสินี, หน้า ๒๔๑.

^{๔๐} กามาวจร คือระดับจิตของผู้ที่ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ ได้แก่ จิตของสัตว์ในกามภพทั้ง ๑๑ ชั้น
คือ (๑) อายภูมิ ๔ (๒) มนุษยโลก (๓) สวรรค์ ๖ ชั้น (พ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๖). พระสิริมงคลจารย์, จักรวาท
ทิปนี, หน้า ๓๘๑.

^{๔๑} รูปาวจร คือระดับจิตของผู้ได้รูปมาน ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในพรหมโลก ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปา
ริฉัฏฐาจนถึงชั้นอกนิฏฐา (พ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๖).

(๕) อรูปภูมิ ๔ ได้แก่ ภูมิของพรหมที่ไม่อาศัยรูป มีอยู่ ๔ ชั้น ได้แก่ อากาสนัญญาตนภูมิ วิญญานัญญาตนภูมิ อาภิญญัญญาตนภูมิ และเนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ “^๒รวมภพภูมิทั้งหมดที่กล่าวมานั้นก็เป็น ๓๑ ภูมิ

และเมื่อพิจารณาเห็นถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้เราก็จะพบว่าเมื่อพุทธรักษาเถรวาทยอมรับว่าจักรวาลนี้มีอยู่จริงโดยแบ่งเป็นภพภูมิได้ถึง ๓๑ ภพภูมิและหนึ่งในนั้นก็มีภพภูมิหรือที่เกิดของเทพรวมอยู่ด้วย ดังนั้น เราจึงสรุปได้ว่าเมื่อพิจารณาจากกรอบหลักการดังกล่าวจึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าเทพในทัศนะของพุทธรักษาเถรวาทนั้นมีอยู่จริง

๔.๒.๒.๓ ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลเชิงอันตวิทยา

สำหรับข้อพิสูจน์ในประเด็นที่ ๓ นี้เมื่อพุทธรักษาเห็นว่าเทพเจ้าไม่ได้เป็นผู้สร้าง หรือไม่อยู่ในฐานะของผู้สร้างสรรพสิ่ง ดังนั้น จึงไม่สามารถนำมาพิสูจน์ได้ในประเด็นนี้ เหตุเพราะพุทธรักษาเถรวาทนั้นยอมรับว่า เทพเป็นสัตว์โลกที่ต้องตกอยู่ในอำนาจของกรรม ไม่ได้อยู่ในฐานะของผู้สร้างจึงไม่สามารถจะนำมาเป็นประเด็นในการพิสูจน์ตามกรอบของอันตวิทยาได้

๔.๒.๒.๔ ข้อพิสูจน์หรือ การอ้างเหตุผลเชิงจริยธรรม

สำหรับทฤษฎีนี้เห็นว่าพระเจ้าเป็นผู้ควบคุมจริยธรรมกล่าวคือความดีความชั่ว ตมธรรมดานั้นผู้ทำความดีย่อมได้รับรางวัลหรือความสุขความสบายใจและผู้ทำความชั่วย่อมจะได้รับโทษและมีความทุกข์กายทุกข์ใจตามกฎสากลหรือกฎของเหตุผลก็ต้องเป็นไปเช่นนี้ แต่บางครั้งก็หาเป็นเช่นที่ได้กล่าวไว้ไม่ เพราะผู้ทำกรรมดีกลับประสบแต่ความทุกข์และยากจนในขณะที่ผู้ ทำกรรมชั่วเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นและเห็นแก่ตัวกลับเป็นผู้ที่มีความสุขและร่ำรวย ในเมื่อโลกเกิดความไม่ยุติธรรมเช่นนี้ทฤษฎีก็ได้เสนอทศนะว่าพระเจ้าจะเป็นผู้ให้ความเป็นธรรมและความยุติธรรมแก่ทุกคนคือพระเจ้าจะเป็นผู้ให้รางวัลแก่ผู้ทำความดีและลงโทษผู้ที่ทำความชั่ว เพราะเหตุนี้พระเจ้าจึงมีอยู่ “^๓ซึ่งการอ้างเหตุผลหรือข้อพิสูจน์ในเชิงจริยธรรมข้อนี้มีลักษณะของการอ้างเหตุผลดังต่อไปนี้

- (๑) ถ้ากฎจริยธรรมสัมบูรณ์มีอยู่ พระเจ้าย่อมมีอยู่
- (๒) กฎจริยธรรมสัมบูรณ์มีอยู่
- (๓) ดังนั้นพระเจ้าย่อมมีอยู่

^๒ อรูปาวจร คือ ระดับจิตของผู้ได้อรูปฌานได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในอรูปพรหม ๔ ชั้น (จุ.ม.อ. (บาลี) ๑/ ๑๖).

^๓ ผศ.ปานทิพย์ ประเสริฐสุขและคณะ ,ปรัชญาเบื้องต้น,หน้า ๔๔.

เมื่อเรานำหลักการที่ว่าด้วยการอ้างเหตุผลดังกล่าวมาวิเคราะห์กับการอ้างเหตุผลเพื่อยืนยันว่าเทพในพุทธปรัชญานั้นมีอยู่จริงก็จำเป็นที่จะต้องพิจารณาจากกฎของการอ้างเหตุผลดังกล่าว คือ (๑)ถ้าระบบจริยธรรมที่ทำให้คนได้ไปเกิดหรือการเวียนว่ายตายเกิดตามกฎธรรมชาติดีมีอยู่ เทพก็มีอยู่จริง (๒)กรณีนี้กฎจริยธรรมของธรรมชาติดังกล่าวมีอยู่ (๓) ดังนั้น เทพในพุทธปรัชญาเถรวาทก็จึงมีอยู่จริง เหตุเพราะกฎเกณฑ์ที่แสดงให้เห็นว่าการเกิดแก่เจ็บตามตามกระบวนการแห่งสังสารวัฏนั้นมีอยู่ กฎแห่งการทำความกรรมและการรับกรรมตามที่ได้กระทำซึ่งจะก่อให้เกิดในโลกลี้และโลกหน้ามีอยู่ และสถานที่รองรับคือภพภูมิของผู้ทำดีทำชั่วนั้นมีอยู่ ดังปรากฏในคำรับรองของพระพุทธองค์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน^{๔๔} ภพก่อน กำเนิดก่อน^{๔๕} ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมათานในกุศลธรรม^{๔๖} สมათานมันคงในกายสุจริต (ประพฤติชอบด้วยกาย) ในวจีสุจริต (ประพฤติชอบด้วยวาจา) ในมโนสุจริต (ประพฤติชอบด้วยใจ) ในการจำแนกทาน ในการสมათานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดาในความเกื้อกูลบิดา ในความเกื้อกูลสมณะ ในความเกื้อกูลพราหมณ์ ในความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลและในกุศลธรรมอันยิ่ง^{๔๗} อื่น ๆ อีก เพราะตถาคตได้ทำ สังสม พอกพูนกรรม มั่น ทำกรรมนั้นให้ไพบูรณ์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบบำเพ็ญเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โภกฐัพพะทิพย์ จุตติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกันขณะเหยียบลงพื้นฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ยกฝ่าพระบาทขึ้นก็ยั้งเสมอกัน ขณะจดฝ่าพระบาทลงทุกส่วนก็แตะพื้นพร้อมกัน^{๔๘}

จากพระพุทธพจน์นี้เราจะพบว่าพระพุทธองค์ได้ทรงยืนยันว่า (๑)กฎแห่งกรรมมีจริง (๒)ผลของกรรมนั้นมีจริง และ(๓)สถานที่รองรับผลของกรรมคือภพภูมินั้นก็มีจริง ดังนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทก็ยอมรับและยืนยันได้ว่าเทพเจ้านั้นมีอยู่จริง

^{๔๔} ชาติก่อน ภพก่อน หมายถึงชาติที่เคยเกิดมาก่อน ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๐๑/๑๐๘.

^{๔๕} กำเนิดก่อน หมายถึงที่อยู่อาศัยในชาติก่อน ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๐๑/๑๐๘.

^{๔๖} กุศลธรรม หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๐๑/๑๐๕.

^{๔๗} กุศลธรรมอันยิ่ง มีความหมายต่อไปนี้ คือ (๑) กามาวจรกุศล (๒) รูปาวจรกุศล (๓) อรูปาวจรกุศล (๔) สวากขารมัญญา (๕) ปัจเจกโทธิญาณ (๖) สัพพัญญุตญาณ ในที่นี้หมายถึงสัพพัญญุตญาณ ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๐๑/๑๑๐.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓-๑๖๔.

๔.๒.๒.๕ ข้อพิสูจน์หรือการอ้างเหตุผลแบบอื่นๆ เราสามารถที่จะพิสูจน์ความมีอยู่จริงของเทพได้อีกหลาย ๆ วิธี ได้แก่

(๑) การพิสูจน์จากข้อเท็จจริงทางคัมภีร์ว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรับรองความมีอยู่จริงของเทพบ้างหรือไม่ซึ่งจากการศึกษามาเราก็จะพบว่า มีหลักฐานชัดเจนเกี่ยวกับคำรับรองเรื่องความมีอยู่จริงของเทพว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายในหมู่เทพเหล่านั้นมีเป็นจำนวนมากได้เข้าเฝ้า พร้อมกราบไหว้เราแล้วลุกขึ้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง”^{๔๘} ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานหนึ่งในหลาย ๆ แห่งที่มีปรากฏในคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาท และเมื่อมีข้อเท็จจริงยืนยันเช่นนี้จึงต้องเชื่อตามหลักคำสอนของพุทธศาสนานั้น

(๒) การพิสูจน์จากประสบการณ์ทางศาสนา นอกจากนั้นเราก็จะพบว่า การพิสูจน์ความมีอยู่จริงของเทพสามารถพิสูจน์ได้จากประสบการณ์ทางศาสนา โดยคำว่า ประสบการณ์ทางศาสนา ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Religions Experience^{๔๙} หมายถึง จิตสำนึก (Consciousness) หรือสภาพจิต (Mental State) พิเศษที่ผุดผ่องไปจากจิตสำนึกธรรมดาในชีวิตประจำวันของคน ทั่วไป^{๕๐} โดยประสบการณ์ทางศาสนาเป็นประสบการณ์ทางจิตที่สื่อสารระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าหรือเทพเจ้าผ่านกระบวนการ ๒ อย่าง คือ ประสบการณ์ที่เกิดทางจิตกับประสบการณ์ที่เกิดโดยผ่านพิธีกรรมสำคัญ และเหตุการณ์ ที่เรียกว่าเป็นประสบการณ์ในเชิงประวัติศาสตร์^{๕๑} โดยประสบการณ์ทางศาสนานั้น สามารถ แบ่งได้เป็น ๓ ประเภทคือ (๑) ประสบการณ์ทางศาสนาดีคำบรรพ์ (๒) ประสบการณ์ทางศาสนาแบบเทวนิยม และ (๓) ประสบการณ์ทางศาสนาแบบอเทวนิยม^{๕๒} โดยข้อแรกเป็นประสบการณ์ของคนในยุคดีคำบรรพ์ที่เชื่อว่า โลกและจักรวาลนี้มีวิญญาณครองจะใช้วิธีการติดต่อ สื่อสารกับเทพเจ้าผ่านการทรงเจ้า การใช้อุปกรณ์ เช่น เหล้า เลือดเนื้อของสัตว์ และผ่านพิธีกรรม และดนตรี การเต้นรำเป็นหลัก ส่วนข้อที่สองจะมีรูปแบบของประสบการณ์อยู่ ๔ แบบคือ (๑) แบบได้ประสบกับเทพเจ้าโดยตรง เช่น การเห็นแสงสีพุ่งไปมาหรือที่เทพเจ้ามาปรากฏกายให้เห็นกับตา แต่เป็นการเฉพาะตนเอง หรือการได้ยินเสียงเทพเจ้ามากระซิบแบบสรูติ หรือวิวรรณ์ เช่น ในศาสนาพราหมณ์และคริสต์ อิสลาม (๒) แบบได้สัมผัสกับเทพเจ้า เป็นการสัมผัสกับ

^{๔๘} พุ.ชา. (บาลี) ๒๓/๖/๒ , พุ.ชา. (ไทย) ๒ ๓/๖/๓.

^{๔๙} ฟินิจ รัตนกุล “ปัญหาเกี่ยวกับประสบการณ์ศาสนา” ใน รวมบทความทางศาสนา (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์ ๒๕๑๖) หน้า ๒๕๓.

^{๕๐} แสง จันทรงาม, ศาสนาสาสตร์, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๓๑) หน้า ๔๔.

^{๕๑} บุญมี แท่นแก้ว, ปรัชญาศาสนา, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๖.

^{๕๒} แสง จันทรงาม, ศาสนาสาสตร์, หน้า ๔๕.

เทพเจ้าทางจิตวิญญาณ โดยมนุษย์เชื่อว่า เทพเจ้าเป็นจิตวิญญาณ ดังนั้น มนุษย์จึงสามารถสัมผัสกับเทพเจ้าได้ ซึ่งการสัมผัสจะมี ๓ ประการคือ (๑) สัมผัสผ่านจิตวิญญาณคือการรับรู้อารมณ์ความรู้สึกถึงเทพเจ้า (๒) สัมผัสผ่านทางธรรมชาติ เป็นการสัมผัสโดยการเห็นเทพเจ้ากับตนเป็นสิ่งเดียวกัน (๓) การสัมผัสผ่านทิพยญาณ คือการที่จิตวิญญาณมนุษย์ได้รวมเป็นหนึ่งกับเทพเจ้า (๔) แบบเทพเจ้าเข้าถึง หรือการเข้าทรง เป็นการสัมผัสกับเทพเจ้าผ่านร่างกาย (๕) แบบเร้าอารมณ์จนเปลี่ยนใจ เป็นการใช้เสียงสวดสาธยายมนต์หรือการบรรยายกระตุ้นเร้าให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์ร่วมคล้อยตามจนสามารถเข้าถึงหรือมีส่วนร่วมับอารมณ์ของการเคารพศรัทธาในพระเจ้าได้ ซึ่งการสวดภาณยักษ์ก็มีนัยแบบนี้ ส่วนข้อสุดท้ายเป็นประสบการณ์แบบอเทวนิยม จะเป็นประสบการณ์ที่ไม่เกี่ยวกับพระเจ้า หากแต่เป็นการสัมผัสหรือเข้าถึงด้วยการ ถือน้ำปฏิบัติหรือลงมือกระทำด้วยตัวเอง โดยการเข้าถึงประสบการณ์ทางศาสนาของ ฝ่ายอเทวนิยมจะมี ๓ วิธี คือ (๑) การบำเพ็ญตบะจะมีอยู่ ๓ ระดับคือ (๑) เบื้องต้น (๒) แบบเคร่งครัด เป็นการบำเพ็ญเข้มกว่าการปฏิบัติทั่วไป ก็คือการอดทน เป็นกา กำหนดกรอบการปฏิบัติให้แคบเข้มและมุ่งมั่นเพิกเลศ เช่น การนั่งอย่างเดียวนานจนตลอดพรรษา บริโภคอาหารอาทิตย์ละมื้อ เป็นต้น โดยข้อการอดทนจะมีอยู่ ๑๓ ประการ และ (๓) แบบทรมานตนเอง เป็นการทรมานร่างกายด้วยรูปแบบหลายอย่างเพราะถือว่าร่างกายคือกรงขังวิญญาณการจะฝึกจิตให้บริสุทธิ์ลดกิเลสก็ต้องทรมานให้กายลำบากก่อนถ้ากายลำบากจิตก็จะลดกิเลสได้ ศาสนาเชน และศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู นิยมใช้วิธีการนี้^{๕๔}

ในการบำเพ็ญตบะหากพิจารณาจากหลักการทางพระพุทธศาสนาถือว่าสมาธิ มีอยู่ ๓ ระดับคือ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ^{๕๕} ซึ่งสมาธิทั้ง ๓ ประการสามารถพัฒนาเพื่อก้าวไปสู่วิปัสสนาภาวนาได้ และอำนาจสมาธิใน อัปปนาสมาธิสามารถเข้าถึงความจริงหรือประสบการณ์ทางจิต คือ สามารถมองเห็นและท่องเที่ยวไปภพภูมิต่าง ๆ ได้

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า ประสบการณ์ทางศาสนา สรุปได้เป็น ๓ ประการคือ ประสบการณ์ทางศาสนาในยุคดึกดำบรรพ์ แบบเทวนิยม และแบบ อเทวนิยม โดย การจะ มีประสบการณ์ดังกล่าว จะต้องมีความมุ่งมั่นสำคัญก็คือ (๑) การเข้าถึงสิ่งสูงสุดคือพระเจ้า นิพพาน โมกษะ และ (๒) การปฏิบัติเพื่อให้รู้เห็นความจริงที่ไม่อาจจะเห็นได้ด้วยเหตุเพียงคำบรรยายหรือตาเปล่าได้ แต่ต้องอาศัยทั้งจิต พิธีกรรม เพื่อให้เข้าถึงประสบการณ์ นั้น ๆ และเมื่อพิจารณาจากหลักฐานของพุทธปรัชญาเถรวาทก็จะพบว่าพระพุทธองค์นั้นทรงยืนยันเรื่องความมีอยู่ ของเทพผ่าน

^{๕๔} แสง จันทร์งาม, ศาสนาสาสตร์, หน้า ๔๕-๖๑.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพฯ:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๘), หน้า ๘๖.

ประสบการณ์ทางศาสนาคือการยืนยันว่าพระองค์ทรงเห็นเทวดาได้ด้วยอำนาจของญาณสมาธิในระดับสูง ซึ่งถือว่าเป็นประสบการณ์ทางศาสนาโดยตรง ดังนั้นจากกรณีดังกล่าวเราจึงสามารถที่จะยืนยันได้ว่าเทพมีอยู่จริง

จากการ กล่าวมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่าการพิสูจน์ความมีอยู่จริง ของเทพเจ้าทาง พุทธปรัชญานั้นเราสามารถที่จะหาวิธีการพิสูจน์ได้ในหลายๆวิธีดังที่ได้นำมาเสนอเป็นเบื้องต้นนั้น

๔.๓ วิเคราะห์ประเด็นสถานะที่แท้จริงของเทพในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษามาทั้งหมดเกี่ยวกับความจริงเรื่องเทพเจ้าทั้งจากกรอบความคิดอันเป็นบริบททางศาสนา และปรัชญาของอินเดีย และกรอบความคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทเราจะพบว่าเทพเจ้าในทัศนะของพุทธปรัชญานั้นมีความแตกต่างไปจากเทพเจ้าในทัศนะของพราหมณ์ทั้งนี้ก็เพราะพุทธปรัชญานั้นจัดเป็นปรัชญากลุ่มนาสติกะ คือกลุ่มที่ปฏิเสธพระเวทหรือปฏิเสธอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของพระเวทที่เห็นว่าเทพเจ้าเป็นอมตะ แต่พุทธปรัชญาเห็นว่าเทพเจ้านั้นไม่เป็นอมตะและไม่ใช่ว่าคำตอบที่สุดของความจริงเกี่ยวกับมนุษย์และโลกรวมถึงจักรวาล แต่อย่างไรก็ตามเพื่อที่จะได้ทราบถึงเนื้อหาสาระของความจริงเรื่องเทพเจ้าให้แจ่มชัดมากขึ้นผู้วิจัยจึงได้นำเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเทพไว้โดยละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ เทพเป็นเพื่อนร่วมทุกข์เกิดแก่เจ็บตาย เมื่อว่าโดยภาวะพื้นฐาน เทพทุกประเภทตลอดจนถึงพรหมที่สูงสุด ล้วนเป็นเพื่อนร่วมทุกข์เกิดแก่เจ็บ ตาย เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเช่นเดียวกับมนุษย์ทั้งหลาย และส่วนใหญ่ก็เป็นปุถุชนยังมีกิเลสคล้ายมนุษย์ แม้ว่าจะมีเทพเป็นอริยบุคคลบ้าง ส่วนมากก็เป็นอริยะมาก่อนตั้งแต่ครั้งยังเป็นมนุษย์ แม้ว่าเมื่อเปรียบเทียบโดยเฉลี่ยตามลำดับฐานะ เทพจะเป็นผู้มีคุณธรรมสูงกว่า แต่ก็อยู่ในระดับใกล้เคียงกัน จนพูดรวม ๆ ไปได้ว่าเป็นระดับสุคติด้วยกัน^{๕๖}

๔.๔.๒ ข้อเปรียบเทียบกับมนุษย์ ในแง่ความได้เปรียบเสียเปรียบ บางอย่างเทพดีกว่า แต่บางอย่างมนุษย์ก็ดีกว่า เช่น ท่านเปรียบเทียบระหว่างมนุษย์ชาวชมพูทวีปกับเทพชั้นดาวดึงส์ว่า เทพชั้นดาวดึงส์เหนือกว่ามนุษย์ ๓ อย่างคือ มีอายุทิพย์ ผิวพรรณทิพย์ และความสุขทิพย์ แต่มนุษย์ชาวชมพูทวีปก็เหนือกว่าเทพชั้นดาวดึงส์ ๓ ด้าน คือ กล่าวหาญกว่า มีสติดีกว่า และมีการประพฤติพรหมจรรย์ (หมายถึงการปฏิบัติตามอริยมรรค)^{๕๗} แม้ว่าตามปกติพวกมนุษย์จะถือว่าเทพสูงกว่าพวกตน และพากันอยากไปเกิดในสวรรค์ แต่สำหรับพวกเทพ เขาถือกันว่าการเกิดเป็นมนุษย์เป็น

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) , พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงขยายความ (กรุงเทพฯ:สหธรรมิก ๒๕๔๖) หน้า ๓๒๐-๓๒๒.

^{๕๗} อกฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๒๕/๔๐๕

สุดคิของพวกเขาคังพุททพจนัณัณัณว่า “ภัณทุทังหลาย ความเป็นมนุษย์นั้แล นั้บว่าเป็นการไปสุดคิของเทพทังหลาย”^{๕๘} เมื่เทพองค์ใดองค์หนึ่งจะจุติ เพื่ณเทพชาวสวรรค์จะพากันอวยพรว่า ให้ไปสุดคิคือไปเกิดในหมู่มนุษย์ทังหลาย เพราะโลกมนุษย์เป็นถัณที่มีโอกาสเลือกประกอบกุศลกรรมทำควมดีงามต่าง ๆ และประพตปิฎบัตัธรรมได้อ่างเต็มที^{๕๙} (ควมชั่วหรืออกุศลกรรมต่าง ๆ ก็เลือกทำได้เต็มทีเช่นเดัยกัน) การเกิดเป็นเทพที่มีอายุยืนยาว ท่านถึว่าเป็นการเสัหรือพลา คโอกาสอย่างหนึ่งในการที่จะได้ประพตปิฎบตรหมจรรย์^{๕๙} (ปฏิบัติตามอริยมรรค) เรียกอย่างสามัญว่าเป็นโชคไม่ดี พวกชาวสวรรค์มีแต่ควมสุข ชวนให้เกิดควมประมาทมัวเมา สติไม่มัน ส่วนโลกมนุษย์มีสุขบั้งทุกขบั้งเล้าระคน มีประสพการณ์หลากหลายเป็นบทเรียนได้มาก เมื่รู้จักกำหนด คั้ทำให้ได้เรียนรู้ ช่วยให้สติเจริญว่องไวทำงานได้ดี^{๖๐} เก็อถูกละการฝึกตนและการที่จะก้าวหน้าในอารยธรรม

๔.๔.๓ มนุษย์อยู่ตรงกลางระหว่างเทพกับสัตว์นรก เมื่พิจารณาในแง่ระดับแห่งคุณธรรม ให้ละเอียดลงไปอีก จะเห็นว่า มนุษย์ภูมึนั้ อยู่ตรงกลางระหว่างเทวภูมิหรือสวรรค์ กับ อบายภูมิมีนรกเป็นต้น พวกอบายเช่นนรกนั้ เป็นแดนของคนบาปค้อยคุณธรรม แม้ชาวอบายบางส่วนจะจัดได้ว่าเป็นคนดี แต่กั้ตกไปอยู่ในนั้ เพราะควมชั่วบางอย่างให้ผลถ่วงดึงลงไป ส่วนสวรรค์ก็เ็นแดนของคนดีค่อนข้างมีคุณธรรม แม้ว่าชาวสวรรค์บางส่วนจะเป็นคนชั่ว แต่กั้ได้จึ๊ นไปอยู่ในแดนนั้ เพราะมีควมดีบางอย่างที่ประทุแรงช่วยผลักดันหรือถูงขึ้นไป ส่วนโลกมนุษย์ ที่อยู่ระหว่างกลาง ก็เป็นประคจุมทางที่ผ่านหมุนเวียนกันไปมาทังของชาวสวรรค์และชาวอบาย เป็นแหล่งที่สัตว์โลกทุกพวกทุกชนิดมาทำมาหากรรม เป็นที่คนชั่วมาสร้างตัวให้เป็นคนดีเต รียมไปสวรรค์ หรือคนดีมาสุ่มตัวให้เป็นคนชั่วเตรียมไปนรก ตลอดจนเป็นที่ผู้รู้จะมาสะสางตัวให้เป็นคนอิสระ เลืกทำมาหากรรม เปลี่ยนเป็นผู้หว่านธรรม ลอยพ้นเหนือการเดินทางหมุนเวียนต่อไป พวกอบายมีหลายชั้น^{๖๑} ชั้นเดัยกันก็มีบาปกรรมใกล้เคียงกัน พวกเทพก็มีหลายชั้นชอยละเอี ะคยั้กว่าอบาย มีคุณธรรมพื้นฐาน ประณิตลดหลั่นกันไปตามลำดับ ชั้นเดัยกันก็มีคุณธรรมใกล้เคียงกัน ส่วนโลกมนุษย์แดนเดัยนี้ เป็นที่รวมของบาปกรรมและคุณธรรมทุกอย่างทุกระดับ มีคนชั่วซึ่งมีบาปกรรมหยาบหนาเหมือนคังขาวนรกชั้นต่ำสุด และมีคนดี ซึ่งมีคุณธรรมประณิตเท่ากั้ บพรหมผู้สูงสุด ตลอดจนท่านผู้พ้นแล้วจากภพภูมิทังหลาย ซึ่งแม้แต่เหล่าเทพมารพรหมก็เการพนุชา ภาวะเช่นนั้บับได้ว่าเป็น

^{๕๘} พุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๖๑-๒/๒๘๕-๒๘๐.

^{๕๙} อง.อฏฐก(ไทย).๒๓/๑๑๕/๒๒๕

^{๖๐} อง.อฏฐ.(ไทย) ๓/๓๔๕

^{๖๑} อบายภูมิ มี ๔ คือ นรก ตัริจณาน เปรด และ อสุรกาย พุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๗๓/๓๐๑ เป็นต้น.

ลักษณะพิเศษของโลกมนุษย์ที่เป็นวิสัยกว้างสุดแห่งบาปอกุศลและคุณธรรม เพราะเป็นที่ทำมาหากรรม และเป็นที่หว่านธรรม

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นข้อเปรียบเทียบ เทียบระหว่างมนุษย์กับเทพได้ว่า เมื่อเทียบโดยคุณธรรมและความสามารถทั่วไปแล้ว ทั้งมนุษย์และเทพต่างก็มีได้เท่าเทียมหรือใกล้เคียงกัน เป็นระดับเดียวกัน แต่มนุษย์มีวิสัยแห่งการสร้างเสริมปรับปรุงมากกว่า ข้อแตกต่างสำคัญจึงอยู่ที่โอกาส กล่าวคือมนุษย์มีโอกาสมากกว่าใน การที่จะพัฒนาคุณธรรมและความสามารถของตน ถ้ามองในแง่แข่งขัน (ทางธรรมไม่สนับสนุนให้มอง) ก็ว่า ตามปกติธรรมดาถ้าอยู่กันเฉย ๆ เทพทั่วไปสูงกว่าดีกว่า เก่งกว่ามนุษย์ แต่ถ้ามมนุษย์ปรับปรุงตัวเมื่อไร ก็จะขึ้นไปเทียมเท่าหรือแม้แต่สูงกว่า ดีกว่า เก่งกว่าเทพ^{๖๒}

๔.๔.๔ พุทธปรัชญาเห็นว่ามนุษย์ประเสริฐกว่าเทวดา พระพุทธศาสนามีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ให้ความสำคัญแก่มนุษย์และยืนยันในศักยภาพสูงสุดของมนุษย์ ว่ามีภาวะเป็นสัตว์ที่ฝึกได้จนถึงขั้นเป็นสัตว์ประเสริฐ มองอีกด้านหนึ่ง คือ มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและจะประเสริฐสุดได้ก็ด้วยการฝึก ดังพุทธพจน์ว่า “ทณฺโถ เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ”^{๖๓} ในบรรดามนุษย์ทั้งหลายผู้ที่ฝึกตนแล้วเท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ฉะนั้น มนุษย์จึงมีศักยภาพสูงสุดในการฝึก ซึ่งหมายถึงการพัฒนาตน ถ้ามมนุษย์ไม่พัฒนาตน ไม่ฝึกตนแล้ว ก็จะเป็นสัตว์ที่ต่ำทรามที่สุด ส่วนมนุษย์ที่ฝึกตนเองแล้ว ย่อมประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย แม้กระทั่งหมู่เทพหรือมนุษย์ด้วยกันเองก็ย่อมสรรเสริญและเคารพบูชามนุษย์ที่ฝึกตนเองดีแล้ว

^{๖๒} ใน อ.อ.ญ.ก. (ไทย) ๒๓/๑๖๑/๓๑๔ มีพุทธพจน์ว่า ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าทรงมีอิทธิเทวญาณทัสสนะครบ ๘ ปริวัฏฐั (รอบทั้ง ๘ ด้านคือ ๑. จำโอกาสได้ ๒. เห็นรูปทั้งหลาย ๓. สนทนกันได้ดีกับเทวดาเหล่านั้น ๔. รู้ว่าเทวดาเหล่านั้นมาจากเทพนิกาชไหน ๕. รู้ว่าเทวดาเหล่านั้นจุติจากที่นี้ไปเกิดที่นั่นด้วยวิบากของกรรมใด ๖. รู้ว่าเทวดาเหล่านั้นมีอาหารอย่างไร เสวยสุขทุกข์อย่างไร ๗. รู้ว่าเทวดาเหล่านั้นมีอายุยืนยาวเท่าใด ๘. รู้ว่าพระองค์เคยอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่านั้นหรือไม่) จึงจะทรงปฏิญาณได้ว่าทรงบรรลุแล้วซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ , อิทธิเทวญาณทัสสนะนี้จะแปลว่า ญาณทัสสนะของพระผู้เหนือกว่าเทพ หรือญาณทัสสนะที่ทำให้ทรงเป็นผู้เหนือกว่าเทพ (เทียบคำแปลกับ พ. จ. (ไทย) ๓๐/๖๕๔/๓๑๒; นิ. พ. อ. (บาลี) ๒/๓๒๘ สุตต. อ. (บาลี) ๒/๕๓๐) เพราะทำให้ทรงรู้จักเทวดาดีกว่าที่พวกเทวดารู้จักตนเอง (เช่น พระพรหมไม่รู้อายุของตน จึงเข้าใจตนเองผิดว่าไม่เกิดไม่ตาย) อิทธิเทวญาณทัสสนะนี้เป็นส่วนหนึ่งของทิพยจักขุ (ดู ม. อ. ๓/๓๐๕) จึงเป็นคุณสมบัติจำเป็นอย่างหนึ่งสำหรับความเป็นสัมมาสัมพุทธะ เช่นเดียวกับตลาถพลญาณข้ออื่น ๆ แต่ไม่จำเป็นสำหรับการบรรลุอรหัตผลหรือนิพพาน (แต่เดิมมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ความนับถือเทวดาเป็นของสามัญและฝังรากลึก ดังนั้น การจะแสดงความประเสริฐของมนุษย์ได้ก็ต้องให้เห็นว่ามนุษย์สามารถจะทำตนให้เหนือกว่าเทวดาได้อย่างไร).

^{๖๓} พ. จ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๓๕.

พระพุทธเจ้าทรงกระทำกิจสำคัญคือการประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์ ในสมัยครั้งพุทธกาล มนุษย์พากันฝากชีวิตจิตใจมอบชะตากรรมของตนเองให้แก่ เทพทั้งหลาย ถือว่าเทพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้บันดาลชะตากรรมของมนุษย์และมนุษย์ก็จะมีหน้าที่บวงสรวงอ่อนน้อมทำการสังเวทต่างๆ ขอร้องเทพเจ้าให้ยกเว้นปลดปล่อยให้พ้นจากโทษเคราะห์กรรมต่างๆ และขอให้อำนวยลาภผล ประทานรางวัลสิ่งที่ต้องการจนถึงมีการบูชาัญญ เอามนุษย์และสัตว์ มาฆ่าบูชาเทพเจ้าก็มี พระพุทธเจ้าเมื่อประสูตรพระองค์ก็ทรงเปล่งอาสภิวาจาว่า “อคุโคหมสุมิ โลกสุส เสฏโฐหมสุมิ โลกสุส เสฏโฐหมสุมิ โลกสุส แปลว่า เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดแห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐที่สุดแห่งโลก”^{๖๔} เป็นพระวาจาที่อาจกล่าวได้ว่า ทรงประกาศอิสรภาพของมนุษย์โดยที่พระองค์ทรงประกาศแทนมนุษย์ทั้งหลายว่า ถ้ามนุษย์ที่ฝึกตนเองแล้ว ก็จะทำให้มีฤทธิ์ที่ประเสริฐเหนือกว่าเทวดฤทธิ์ เช่นเรื่องของพระสารีบุตรเมื่อใกล้นิพพาน ระลึกถึงมารดาที่มีอุปนิสัยแห่งพระโศคาปัตติมรรค จึงกราบทูลลาพระพุทธองค์แล้วไปยัง นาลกคาม เข้าพักที่บ้านมารดา พอถึงตอนกลางคืนพระเถระเกิดอาพาธหนัก มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ ท้าวธตรฐ ท้าวกุเฬร ท้าววิรูปหก และท้าววิรูปัก นอกนี้ยังมีท้าวสักกะ ท้าวสุยามะ และท้าวมหาพรหม เข้ามาเยี่ยม เมื่อมารดาของพระเถระเห็น เกิดสงสัย จึงถามพระเถระผู้บุตร เมื่อพระเถระบอก นางพราหมณ์จึงถามว่า ลูกใหญ่กว่าเทวดาเหล่านั้นหรือ พระเถระตอบว่าเป็นใหญ่กว่า ดังความตอนหนึ่งในสุมังคลวลลิตินิ อรรถกถา ที่มณิกาย มหารวรรค มีเรื่องตอนที่ นางพราหมณ์ถามพระเถระว่า .. “เจ้ายังเป็นใหญ่กว่าท้าวมหาพรหมอีกหรือ ” พระเถระตอบว่า “ใช่จะแม่ ” อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ปรากฏว่า มีเรื่องเกี่ยวกับเทวดาเข้ามาเกี่ยวข้องมากมาย เช่น ในวันที่พระศาสนาของเราประสูติ ปรากฏว่า ท้าวมหาพรหมทั้ง ๔ ได้ใช้ข่ายทองคำมารองรับพระมหาบุรุษ^{๖๕} ฉะนั้น จึงถือเป็นคติที่ว่า มนุษย์ยอมทำไปตามเหตุผลสามัญของมนุษย์เองซึ่งแตกต่างจากเทวดา มนุษย์จำนวนมากตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน มีความเชื่อถือ เคารพบูชา หรือมีความหวั่นเกรงต่ออำนาจของผีศาจเทวดา มนุษย์เหล่านั้นต่างก็พากันมุ่งหวังที่จะขอความช่วยเหลือจากผีศาจเทวดาจึงพากันบำเพ็ญพรต ทำตบะ ก็เพื่อบีบบังคับให้ผีศาจเทวดาทำตามจุดมุ่งหมายหลักของตนทั้งนี้ก็เพื่อหวังผลประโยชน์แก่ตนด้วยการพึ่งพาสังภายนอกทั้งสิ้น เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นพระพุทธศาสนาก็ได้สอนให้เลิกวิธีการทั้งหลายเหล่านั้น และสามารถแสดงเหตุผล ชี้ให้เห็นแจ่มชัดเกี่ยวกับคุณและโทษตลอดถึงวิธีปฏิบัติต่อเทวดา

^{๖๔} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๔), หน้า ๕๕.

^{๖๕} ที.มหา.อ(ไทย)๒/๑/๓๘๖.

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทวดา จึงเป็นข้อที่ควรพิจารณาให้ถ่องแท้ กล่าวคือคนส่วนใหญ่มักเข้าไปเกี่ยวข้องกับเทวดาเพื่อผลในทางปฏิบัติ คือหวังพึ่งพาอาศัยและขออำนาจคลบนันดาลต่างๆ และหลักการดังกล่าวมาแล้วว่าเทวดาทั่วไปก็จะเป็นผู้มีฤทธิ์ เรื่องเทวดาจัดเข้าในประเภทลึกลับ เป็นเรื่องเหนือสามัญวิสัย กล่าวคือ ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ คือเอามาแสดงให้เห็นจริงจนต้องยอมรับโดยเด็ดขาดไม่ได้ ฝ่ายที่เชื่อก็ไม่อาจพิสูจน์ให้คนทั่วไปเห็นได้ชัดแจ้งจนหมดความสงสัย จนกระทั่งยอมรับกันทั่วทั้งหมด ฝ่ายที่ไม่เชื่อก็ไม่สามารถที่จะชี้แจงให้เห็นจริงโดยเด็ดขาดลงไปได้ “การมัววุ่นวายกับการพิสูจน์สิ่งเหล่านั้น ย่อมก่อให้เกิดโทษหลายอย่างทั้งแก่บุคคลและสังคม นอกจากเสียเวลาและเสียกิจการเพราะความหมกมุ่นวุ่นวายแล้วจะต้องมัวรอคอยอยู่นกว่าจะพิสูจน์ได้ว่ามีจริงหรือไม่”^{๖๖}

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องเหนือสามัญวิสัย พระพุทธ ศาสนาได้วางหลักการในทางปฏิบัติไว้ อย่างชัดเจนว่า เมื่อสิ่งเหล่านั้นมีจริง มนุษย์ควรวางตัวหรือปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไร และที่วางตัวหรือปฏิบัติอย่างนั้นๆ ด้วยเหตุผลอะไร เหมือนดังคำพูดว่า ท่านเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตามแต่ท่านควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้นให้ถูกต้อง ผู้ที่เชื่อก็ตาม ไม่เชื่อก็ตาม สามารถและสมควรทำตามหลักปฏิบัติที่พระพุทธศาสนาแนะนำไว้นี้ได้ เพราะตามหลักที่ปฏิบัตินี้ ทั้งผู้เชื่อและผู้ไม่เชื่อจะประพฤติดนต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างแทบไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย จะผิดแปลกกันบ้าง ก็เพียงในสิ่งที่หุ้มหมิ่มเล็กน้อยเท่านั้นนอกจากนั้นยังเป็นวิธีปฏิบัติที่ทำให้เกิดผลดีแก่ทุกฝ่าย โดยที่ทั้งผู้เชื่อและไม่เชื่อต่างมีความเอื้อเพื่อเอ็นดูต่อกันผู้ที่เชื่อก็ปฏิบัติไปโดยไม่เกิดผลเสียแก่ชีวิตและสังคมผู้ไม่เชื่อก็สามารถปฏิบัติต่อผู้ที่เชื่อได้ถูกต้องและสามารถแนะนำผู้ที่เชื่อให้ปฏิบัติต่อสิ่งที่เขาเชื่อในทางที่จะเป็นประโยชน์ ทั้งสองฝ่ายต่างมีเมตตาเคารพซึ่งกันและกัน หลักการในทางปฏิบัติหรือความเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัตินี้แหละที่เป็นคุณสมบัติพิเศษของพระพุทธศาสนาอันทำให้ต่างจากศาสนาปรัชญาทั้งหลายอื่นๆ ตลอดจนลัทธินิยมอุดมการณ์ทั้งหลายแม้ในสมัยปัจจุบัน หลักการจำเพาะในกรณีนี้ คือ สำหรับสิ่งที่ไม่อาจพิสูจน์และมีไช้ธรรมสำหรับเข้าถึง ให้ใช้การวางท่าทีหรือวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง เมื่อคนทั้งหลายปฏิบัติถูกต้องตามหลักการที่พระพุทธศาสนาแนะนำ ถ้ามีคนผู้สนใจที่จะพิสูจน์ความมีจริงเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้นต่อไปก็ถือเป็นงานอดิเรก คนทั่วไปก็อาจวางใจเป็นกลาง^{๖๗}

๔.๔.๕ พุทธปรัชญาเห็นว่าเทวดาก็มาจากมนุษย์ จากการศึกษาเรื่องเทวดาและหลักความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทวดาแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่า เทวดาโดยส่วนใหญ่ก็จะมาจากมนุษย์ กล่าวคือ เคยสร้างความดีงามและกุศลแก่แห่งเหตุผลตามความเป็ นจริงและมีอยู่จริงตามธรรมดา

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม:ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๔๕๖.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๗.

ของธรรมชาติที่เรียกว่า หลักเกณฑ์แห่งศีลธรรมที่เป็นความประพฤตินำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม และเมื่อมนุษย์มั่นใจในความสามารถที่จะทำเช่นนั้นได้ ก็สามารถประพฤตินำให้อยู่ในคุณธรรมด้วยการสร้างความดีนั้นให้มีขึ้นในตน หรือปฏิบัติเพื่อเข้าถึงศีลธรรมนั้น จนถึงขั้นจิตใจเป็นบุญเป็นกุศล ดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลเข้าถึงสุคติเพราะจิตเขาผ่องใส”^{๖๘} นั่นคือความดีงามของบุคคลเมื่อได้ทำแล้วย่อมนำความเจริญมาให้เมื่อตายแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนั้นมนุษย์ทุกคนโดยทั่วไปมีปณิธาน สุข เกียรติทุกข์ มีความปรารถนาอยากเป็นเทวดาหรือเทพบุตรด้วยความเชื่อว่า สวรรค์เป็นที่อยู่ของผู้มีความสุขสบาย จึงปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาของตนๆ

๔.๔ วิเคราะห์ทำที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพ

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่าเทพเจ้านั้นว่ากันโดยสาระแล้วก็ไม่ได้แตกต่างกันไป หากมนุษย์เพียงแต่น้อย แต่มีส่วนที่แตกต่างกันอยู่ที่เทพเจ้านั้น (๑)มีฤทธิ์มากกว่า (๒)มีบุญมากกว่า(๓)ไม่สามารถมองเห็นได้เพราะเป็นเทพอยู่บนสวรรค์ แต่มนุษย์ก็มีสิ่งที่ดีกว่าเทพหลายประการอย่างน้อยมนุษย์ก็เป็นผู้ที่สามารถบรรลุนิพพานได้ในขณะที่ดำรงชีวิตอยู่บนโลกมนุษย์นี้ อย่างไรก็ตามเพื่อให้ทราบถึงสถานะที่ชัดเจนของเทพประเด็นต่อไปที่จะต้องศึกษาก็คือประเด็นเกี่ยวกับทำที่ของมนุษย์? จะต้องปฏิบัติต่อเทพว่าสมควรที่จะปฏิบัติต่อเทพอย่างไรจึงจะเป็นการเหมาะสม ซึ่งจากการศึกษามาเราจะพบว่าพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นได้เสนอแนวทางในการปฏิบัติต่อเทพไว้อย่างเหมาะสม แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ต้องพิจารณาจากกรอบอันเป็นบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างเทพกับมนุษย์ตามลำดับก่อน ซึ่งมีรายละเอียดที่เราจะพึงศึกษาได้ดังนี้

๔.๔.๑ ทำที่ในปรัชญายุคก่อนพุทธปรัชญาเถรวาท ในลัทธิศาสนาที่มีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล เขาเชื่อว่า มี เทพใหญ่น้อยมากมาย และมีเทพสูงสุดเป็นผู้สร้างโลกและบันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งมนุษย์ไม่มีทางจะเจริญเลิศล้ำกว่าเทพนั้นได้ มนุษย์จึงสร้างความสัมพันธ์กับเทพด้วยวิธีอ่อนน้อมขอความช่วยเหลือด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น สวดสรรเสริญ ยกย่อง สดุดี บวงสรวง สังเวย บูชายัญ เป็นการปรนเปรอเอาอกเอาใจ หรือไม่ก็ใช้วิธีเรียกร้องความสนใจ บีบบังคับให้เห็นใจ จึงทำให้เกิดความรอนใจจนเทพทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต้องหันมาดูแลหาทางแก้ไขหรือสนองความต้องการให้ ทั้งนี้ โดยวิธีข่มขู่บีบบังคับลงโทษทรมานตนเอง ที่เรียกว่าประพฤติพรตและบำเพ็ญตบะต่าง ๆ สรุปให้เห็นชัดถึงวิธีสัมพันธ์กับเทพเจ้าเป็น ๒ อย่างคือ

(๑)วิธีอ่อนน้อมขอความช่วยเหลือ ด้วยการเซ่นสรวง สังเวย บูชายัญ ดังถูกอ่อนน้อมขอต่อพ่อแม่ บางทีเลยไปเป็นดังประจวบและแม่มดลีนบนต่อผู้มีอำนาจเหนือ

^{๖๘} พุ.อติ. (ไทย) ๒๕/๑๕๕/๒๐๘.

(๒) วิธีบีบบังคับให้ทำตามความประสงค์ ด้วยการบำเพ็ญพรตทำตบะ ดังลูกที่ต้ออกกหัวกัณฑ์ตนเอง เรียกร้องเชิงบีบบังคับให้พ่อแม่หันมาใส่ใจความประสงค์ของตน

แต่จะเป็นวิธีใดก็ตาม ย่อมรวมลงในการมุ่งหวังผลประโยชน์แก่ตน ด้วยการพึ่งพาลิงภายนอกทั้งสิ้น เมื่อพุทธปรัชญาเกิดขึ้นแล้ว ก็ได้สอนให้เลิกเสียทั้งสองวิธี และการเลิกวิธีปฏิบัติทั้งสองนี้แหละที่เป็นลักษณะพิเศษของพุทธปรัชญาในเรื่องนี้ ในการสอนให้เลิกวิธีปฏิบัติเหล่านี้ พุทธปรัชญาสามารถแสดงเหตุผล ชี้ให้เห็นคุณโทษ และวางวิธีปฏิบัติที่สมควรให้ใหม่ด้วย

การหวังพึ่งเทพย่อมมีผลในขอบเขตจำกัด หรือมีจุดติดตันอย่างเดียวกับที่กล่าวไว้ในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ คือ ในทางปัญญา เทพทั่ว ๆ ไปก็ยังมีวิชา ไม่รู้สัจธรรม เช่นเดียวกับมนุษย์ ดังเรื่องพระภิกษุรูปที่เหาะไปถามปัญหากะเทพจนแม้แต่พระพรหมก็ตอบไม่ได้ และเรื่องพระพุทธเจ้าทรมานพกรหม ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนในด้านจิตใจ เทพก็เหมือนกับมนุษย์ คือ ส่วนใหญ่เป็นปุถุชน ยังมีกิเลสมีเชื้อความทุกข์มากบ้างน้อยบ้าง ยังหมุนเวียนขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่ในสังสารวัฏ ดังเช่นพระพรหม แม้จะมีคุณธรรมสูง แต่ก็ยังประมาทเมาว่าตนอยู่เที่ยงแท้รันดร์ ^{๖๕} พระอินทร์มาประมาทในทิพยสมบัติ ^{๖๖} คนอื่นหวังพึ่งพระอินทร์ แต่พระอินทร์เองยังไม่ห มดราคะ โทสะ โมหะ ยังมีความหวาดกลัวสะดุ้งหวั่นไหว ^{๖๗} การอ้อนวอนหวังพึ่งเทพ นอกจากขัดกับความเพียรพยายาม โดยหวังผลสำเร็จจากการกระทำ ขัดหลักพึ่งตนเองและความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดังได้กล่าวในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์แล้ว ยังมีผลเสียที่ควรสังเกตอีกหลายอย่าง เช่น

- ในเมื่อเทพเป็นปุถุชน การที่มนุษย์ไปเฝ้าประจบยกยอ บนบานต่าง ๆ ไม่เพียงแต่มนุษย์เท่านั้นที่จะประสบผลเสีย เทพทั้งหลายก็จะพลอยเสียไปด้วย เพราะจะเกิดความหลงใหลมัวเมาในคำยกย่องสรรเสริญ ติดในลาภสักการะคือสิ่งเช่นสรวงสังเวศ และปรารถนาจะได้ให้มากยิ่งขึ้น ๆ โดยนัยนี้ทั้งเทพและมนุษย์ต่างก็มีมาฝึกใฝ่วนวายุอยู่กับการบนบานและการให้ผลตามบนบาน ละทิ้งกิจหน้าที่ของตน หรือไม่ก็ปล่อยปละละเลยให้บกพร่องย่อหย่อน เป็นผู้ตกอยู่ในความประมาทแล้วทั้งมนุษย์และเทพก็พากันเสื่อมลงไปด้วยกัน

- เทพบางพวกเมื่อมัวเมาติดในลาภสักการะความยกย่องนับถือแล้ว ก็จะหาทางผูกมัดมนุษย์ไว้กับตน โดยหาทางทำให้คนต้องพึ่งเขาอยู่เรื่อยไป เพื่อผลนี้ เทพอาจใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น ล่อด้วยความสำเร็จสมปรารถนาเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อให้คนหวังผลมากยิ่งขึ้นและบนบานเช่นสรวงมากยิ่งขึ้น หรือแม้แต่แก้งทำเหตุให้คนต้องมาติดต่อขอผลถ่ล่ตนเข้าสู่วงการ

^{๖๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๘๖/๒๑๕

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๗/๔๖๘

^{๖๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๖๔/๑๒๒

- เมื่อเทพประเภทหวังลาภมาวุ่นวายกันอยู่มาก เทพดีที่จะช่วยเหลือคนดีโดยไม่หวังผลประโยชน์ ก็จะพากันเบือนหน้าหลบปลีกตัวออกไป คนที่ทำดี ก็ไม่มีใครจะคอยช่วยเหลือให้กำลัง ฝ่ายเทพใฝ่ลาภ ก็จะช่วยต่อเมื่อได้รับสิ่งบนหรืออย่างน้อยคำขอร้องอ้อนวอน มนุษย์ก็เลยรู้สึกกันมากขึ้น เหมือนว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วจึงจะได้ดี ก่อให้เกิดความสับสนระส่ำระสายในสังคมมนุษย์มากยิ่งขึ้น

- เมื่อเทพดิ่งมาปลีกตัวไปไม่เกี่ยวข้อง (ตามปกติธรรมเนียมของเทพ ก็ไม่ต้องการมาเกี่ยวข้องกับวุ่นวายหรือแทรกแซงในกิจการของมนุษย์อยู่แล้ว)^{๓๒} ก็ยังเป็นโอกาสสำหรับเทพร้ายใฝ่ลาภ จะแสวงหาผลประโยชน์ได้มากยิ่งขึ้น เช่น เมื่อมนุษย์อ้อนวอนเรียกร้องเจอะเจอต่อเทพบางท่าน ที่เขานับถือ เทพใฝ่ลาภพวกนี้ก็จะลงมาสวมรอยรับสมอ้างหลอกมนุษย์ โดยมนุษย์ไม่อาจทราบ เพราะเป็นเรื่องเหนือวิสัยของตน แล้วเทพสวมรอยก็ทำเรื่องให้พวกมนุษย์หมกมุ่นมัวเมายิ่งขึ้น

โดยนัยนี้ จะเห็นได้ว่า คนที่ได้รับความช่วยเหลือจากเทพ ไม่จำเป็นต้องเป็นคนดี และคนดี ก็ไม่จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือจากเทพ ที่เป็นเช่นนี้เพราะทั้งมนุษย์และเทพต่างก็เป็นปุถุชน และต่างก็ปฏิบัติผิด พากันทำให้ระบบต่าง ๆ ที่ตั้งมาในโลกคลาดเคลื่อน เสื่อมทรามลงไป อนึ่ง ขอกล่าวถึงข้อสังเกตบางอย่างเพื่อจะได้มองเห็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไปชัดเจนขึ้น

(๑) เทพประกาศหรือกำหนดเหตุการณ์หรือบันดาศะตาศรรณแก่นมนุษย์โดยเด็ดขาดแต่ฝ่ายเดียวไม่ได้ แม้ตามปกติจะถือกันว่า เทพมีฤทธิ์มีอำนาจเหนือกว่ามนุษย์ แต่ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า ถ้ามนุษย์ปรับปรุงตัวขึ้นมาเมื่อใด ก็สามารถเท่าเทียมหรือเหนือกว่าเทพได้ และสิ่งที่จะกำหนดว่าใครจะเหนือใครก็อยู่ที่คุณธรรมและความเพียรพยายาม ดังมีเรื่องมาในชาดก กษัตริย์สองเมืองจะทำสงครามกัน ฝ่ายหนึ่งไปถามพระฤาษีมีฤทธิ์ ซึ่งติดต่อกับพระอินทร์ได้ ได้รับทราบคำสั่งของพระอินทร์ว่าฝ่ายตนจะชนะ จึงประมาทปล่อยเหล่าทหารสนุกสนานบันเทิง ส่วนกษัตริย์อีกฝ่ายหนึ่งทราบข่าวทำนายว่าฝ่ายตนจะแพ้ ยิ่งตระเตรียมการให้แข็งแรงยิ่งขึ้น ครั้นถึงเวลารบจึงฝ่ายหลังนี้ก็เอาชนะกองทัพกษัตริย์ฝ่ายที่มัวประมาทได้ พระอินทร์รู้ ก่อว่าจึงกล่าวเทวดาออกมาว่า “ความบากบั่นพากเพียรของคน เทพทั้งหลายก็เกียดกันไม่ได้”^{๓๓} เทพที่อยู่ตามบ้านเรือนนั้นตามปกติมนุษย์ให้เกียรติและเอาใจมาก แต่ถ้ามองแง่หนึ่งแล้ว ก็เป็นผู้อาศัย ถ้าเจ้าบ้านมีคุณธรรมสูง เช่นเป็นอริยสาวก มีความมั่นใจในคุณธรรมของตน หรือมั่นใจในธรรมตามหลักศรัทธาที่กล่าวไว้ในตอนก่อน เทพก็ต้องเคารพเชื่อฟัง อยู่ในบังคับบัญชา มิใช่เป็นผู้มีอำนาจบังคับเจ้าบ้าน ดังเช่น

^{๓๒} โลกมนุษย์ไม่สะอาดมีกลิ่นเป็นที่รังเกียจแก่เทวดา (ดู ที.ม.๑๐/๓๐๖/๓๖๒; ขุททก.อ.(บาลี) ๑๒๕; สุตต.อ(บาลี).๒/๘๖)

^{๓๓} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๕๐๕/๑๒๘; ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๒๒๓-๒๓๔

เทพผู้อยู่ ณ ชุมประตูป้านของอนาถบิณฑิกเศรษฐี (ท่านเจ้าบ้านไม่ได้สร้างที่อยู่ให้โดยเฉพาะ) เมื่อท่านเศรษฐียากจนลง ได้มาสั่งสอน ให้เลิกถวายทาน ท่านเศรษฐีเห็นว่าเป็นคำแนะนำไม่ชอบธรรม ถึงกับไล่ออกจากบ้านทันที เทพหาที่อยู่ไม่ได้ ในที่สุดไปหาพระอินทร์ จะให้ช่วยพามาขอมา เศรษฐีได้รับคำแนะนำวิธีที่จะขอมาโทษ เมื่อปฏิบัติตามนั้นแล้วจึงได้รับอนุญาตกลับเข้าอยู่ ณ ที่เดิมได้^{๑๔}

(๒) เมื่อคนถูกเทพให้โทษ จะถือเอาเป็นเกณฑ์ว่าเขาทำผิดหรือเป็นคนชั่ว ยังไม่ได้ เพราะคนดีถูกเทพร้ายกลั่นแกล้ง ก็มีไม่น้อย ดังเช่นเทพซึ่งอยู่ ณ ชุมประตูป้านของอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่ได้กล่าวถึงแล้ว ท่านเรียกว่าเป็นเทพมิจฉาภิภูติบ้าง เทพอันธพาลบ้าง เทพนั้นไม่พอใจว่า เมื่อพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกเสด็จมาบ้านเศรษฐี เขาจะต้องลงมาที่พื้นดิน ครั้นเศรษฐียากจนลง จึงได้โอกาสเข้ามาสั่งสอนเศรษฐี เพื่อยุให้เลิกเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า แต่ได้ผลตรงข้ามดังกล่าวแล้ว เทพบางองค์เกลียดคนให้ระแวงกันเล่นเท่านั้นเอง ^{๑๕} แม้แต่พวกเทพตามป่าเมื่อพระไปอยู่อาศัยเพื่อปฏิบัติธรรม บางพวกก็ไม่พอใจ เพราะคนดีมีคุณธรรมสูงกว่าตนเข้ามาอยู่ ทำให้พวกตนอึดอัดใจทำอะไร ๆ ไม่สะดวก จึงหาทางเกลียดด้วยวิธีต่าง ๆ ^{๑๖} ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้แก้ไขด้วยการแผ่เมตตา เอาความดีเข้าตอบ แต่ในกรณีที่พวกเทพไปแนะนำให้ทำอย่างนั้นอย่างนั้น หากพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องชอบธรรม พุทธสาวกผู้รู้หลักย่อมมีความเข้มแข็งมั่นคงในจริยธรรมและจะไม่ยอมปฏิบัติตามคำของเทพนั้นเป็นอันขาด ไม่ว่าเทพจะขู่หรือล่อด้วยรางวัลอย่างไร ๆ ^{๑๗}

(๓) เทพบางองค์มีพฤติกรรมทางร้าย ชอบทำตนเป็นปฏิปักษ์ขัดขวางความเจริญของ มนุษย์ทั้งหลายอยู่เป็นประจำ เทพอย่างนี้มีมนุษย์ไม่เพียงแต่มีกรอ้อนวอนขอร้องหรือหวังพึ่งเท่านั้น แต่ควรปราบหรือพิชิตให้ได้ทีเดียว และถ้าฝึกปรือความสามารถของตนให้ดี มนุษย์ก็สามารถเอาชนะได้ด้วย ตัวอย่างสำคัญคือ “มาร”^{๑๘} มารนี้เป็นเทพในสวรรค์ชั้นสูงสุดของระดับกามาวจร คือชั้นที่ ๖ ได้แก่ ปรนิมมิตวสวัตดี แต่ชอบขัดขวางรังควาญผู้อื่น เมื่อเขาจะทำความดีเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อใครจะเปลี่ยนตนให้เป็นอิสระจากกาม ถือว่าผู้นั้นจะข้ามออกนอกเขตอำนาจของมาร ^{๑๙} ก็เป็นอันจะต้องเผชิญหน้ากับมารทีเดียว มารมีฤทธิ์มีอิทธิพลยิ่งใหญ่มาก แม้แต่พระอินทร์ พอมารมาก็หนีไม่รอด

^{๑๔} ธ.อ.(บาลี) ๕/๑๐; พุ.ชา.อ.(บาลี) ๑/๓๓๕

^{๑๕} ดู เรื่องพระโกณฑธาน, อจ.อ.(บาลี)๑/๒๘๔; ธ.อ.(บาลี)๕/๔๗

^{๑๖} พุททก.อ.(บาลี)๒๖๑; ศุคต.อ.(บาลี)๑/๒๔๖; ธ.อ.(บาลี)๒/๑๒๘

^{๑๗} เช่น ปิณฑารวาสติสสเถรวัตถุ, ธ.อ.(บาลี)๘/๑๒๓

^{๑๘} ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า จะพูดไปตามเรื่องราวในคัมภีร์ ไม่แปลความหมายทางนามธรรม

^{๑๙} เขตอำนาจของมาร เรียกว่า มารไชย (มารเชย); ดู ม.อ.(บาลี)๑/๔๕; ศุคต.อ.(บาลี)๑/๕๔

หน้า ไปหลบอยู่สุดขอบจักรวาล พระพรหมก็หลีกเลียง^{๔๐} บางคราวมารก็ขึ้นไปรบกวนถึงพรหมโลกซึ่งเป็นชั้นรูปาวจรสูงกว่าระดับของตน^{๔๑} พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “บรรดาผู้ยิ่งใหญ่ มารเป็นเลิศ”^{๔๒} แม้มารจะมีอำนาจยิ่งใหญ่ถึงอย่างนี้ แต่มนุษย์ผู้ฝึกอบรม ดีแล้วด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ก็พิชิตมารได้ด้วยคุณธรรมของตน และมนุษย์ที่มีคุณธรรมสูงเช่นนี้ เทพเจ้าทั้งปวงตลอดถึงพรหม ย่อมมอบไหว้^{๔๓} เทาที่กล่าวมาอย่างนี้ มิได้มุ่งหมายจะลบหลู่หรือชักชวนให้มีจิตกระด้างต่อเทพทั้งหลายแม้แต่น้อย เพียงแต่จะสร้างความเข้าใจเพื่อเตรียมว จิตให้ถูกต้องสำหรับการดำเนินตามวิธีปฏิบัติที่จะกล่าวต่อไป

๔.๔.๒ ท่าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อเทพตามหลักของพุทธปรัชญาเถรวาท อาศัยความเข้าใจเกี่ยวกับฐานะของเทพและเหตุผลเกี่ยวกับโทษของการสัมพันธ์กับเทพด้วยท่าที่ที่ผิดดังกล่าวนั้น พุทธปรัชญาจึงสอนให้ละเลิกวิธี การแบบหวังพึ่งขอผลเสียทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการอ้อนวอน หรือการบีบบังคับก็ตาม แล้วชี้แนวทางใหม่ คือการวางท่าที่แห่งเมตตา มิมีตรีจิตอยู่ร่วมกันฉันมิตร เคารพนับถือซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์หรือเพื่อนร่วมสังสารวัฏ และในฐานะที่โดยเฉลี่ยเป็นผู้มีคุณธรรมในระดับสูง พร้อมทั้งให้มีท่าที่แห่งการไม่รบกวน ไม่ก้าวก่ายแทรกแซงกัน โดยต่างก็เพียรพยายามทำกิจของตนไปตามหน้าที่ ท่าที่แห่งการไม่รบกวนและไม่ชวนกันให้เสีย เช่นนี้ ถ้าสังเกต ก็จะพบว่า เป็นสิ่งที่ปรากฏชัดเจนในประเพณีความสัมพันธ์แบบชาวพุทธระหว่างมนุษย์กับเทพ เพราะมีเรื่องราวเล่ากันมามากมายในคัมภีร์ต่างๆ เฉพาะอย่างยิ่งอรรถกถาชาดก และอรรถกถาธรรมบท ตามประเพณีนี้ เทพที่ช่วยเหลือมนุษย์ก็มีอยู่เหมือนกัน แต่ลักษณะการช่วยเหลือ และเหตุที่จะให้ช่วยเหลือต่างออกไปจากแบบก่อน คือ เทพที่ช่วยเหลือมาช่วยเหลือด้วยคุณธรรมคือความดี ของเทพเอง มิใช่เพราะการเรียกร้องอ้อนวอนของมนุษย์ และเทพก็มีได้เรียกร้องต้องการ หรือรอการอ้อนวอนนั้น ทางฝ่ายมนุษย์ผู้ได้รับความช่วยเหลือก็ทำความดีไปตามปกติธรรมดาด้วยคุณธรรมและความสำนึกเหตุผลของเขเอง มิได้คำนึงว่าจะมีใครมาช่วยเหลือหรือไม่ และมีได้เรียกร้องขอความช่วยเหลือใด ๆ ส่วนตัวกลางคือเหตุให้มีการช่วยเหลือเกิดขึ้นก็คือความดีหรือการทำ ความดีของมนุษย์ มิใช่การเรียกร้องอ้อนวอนหรืออามิสสินวอนใด ๆ เทพองค์เด่นที่คอยช่วยเหลือมนุษย์ตามประเพณีนี้ได้แก่ท้าวสักกะที่เรียกกันว่า พระอินทร์ คติการช่วยเหลือของพระอินทร์อย่างนี้ นับว่าเป็นวิวัฒนาการช่วงต่อที่เชื่อมจากคติแห่งเทวานุภาพของลัทธิศาสนาแบบเดิม

^{๔๐} ดู ช.อ.(บาลี)๑/๑๒๓; พุท.อ.(บาลี)๕๒๑

^{๔๑} ดู ม.ม.(ไทย)๑๒/๕๕๖/๕๕๗

^{๔๒} อง.จตุกก.(ไทย)๒๑/๑๕/๒๒

^{๔๓} ดู พุ.อิตี.(ไทย)๒๕/๒๖๐/๒๘๘; พุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๗๕/๓๕๕; พุ.เถร.(ไทย)๒๖/๔๗๑/๔๘๘

เข้าสู่คติแห่งกรรมของพุทธปรัชญา แม้จะยังมีใจเป็นตัวแท้นับถือตามหลักการของพุทธปรัชญา แต่ก็ป็นคติที่วิวัฒน์เข้าสู่ความเป็นพุทธ ถึงขั้นที่ยอมรับเป็นพุทธได้ สารสำคัญของคตินี้ ก็คือ มนุษย์ที่ดียอมทำความดีไปตามเหตุผลสามัญของมนุษย์เอง และทำอย่างมั่นคงแน่วแน่เต็มสติปัญญา จนสุดความสามารถของตน ไม่คำนึงถึง ไม่รีรอ ไม่เรียกร้องความช่วยเหลือจากเทพใด ๆ เลย เทพที่ดียอมใส่ใจคอยดูแลช่วยเหลือมนุษย์ที่ดีด้วยคุณธรรมของเทพเอง เมื่อมนุษย์ผู้ทำ ดีได้รับความเดือดร้อน หากเทพยังมีความดีอยู่บ้าง เทพก็จะทนดูไม่ไหวต้องลงมาช่วยเอง ^{๔๔} พุคง่าย ๆ ว่า มนุษย์ก็ทำดีโดยไม่คำนึงถึงการช่วยเหลือของเทพ เทพก็ช่วยโดยไม่คำนึงถึงการอ่อนน้อมของมนุษย์ ถ้าใครยังหวังยังหวังเชื้อไขในทางเทวานุภาพอยู่ ก็อาจจะท่องคติต่อไปนี้ไว้ พลอบใจว่า “การเพียรพยายามทำดี เป็นหน้าที่ของมนุษย์ การช่วยเหลือคนทำดีเป็นหน้าที่ของสวรรค์ เราทำหน้าที่ของมนุษย์ให้ดีที่สุดแล้วกัน”^{๔๕} ถ้ามนุษย์ไม่เพียรทำดี มัวแต่อ่อนน้อมเทพ และถ้าเทพไม่ใส่ใจช่วยคนทำดี มัวแต่รอการอ่อนน้อมหรือคอยช่วยคนที่อ่อนน้อม ก็คือเป็นผู้ทำ ผิดต่อหน้าที่ เมื่อมนุษย์และเทพต่างขาดคุณธรรม ปฏิบัติผิดหน้าที่ ก็จะประสบความหายนะไปด้วยกันตามกฎธรรมดาที่ควบคุมทั้งมนุษย์และสวรรค์อยู่อีกชั้นหนึ่ง

ชุมชนหรือสังคมตามหลักการของพุทธปรัชญา ประกอบด้วยผู้คนมากมายซึ่งกำลังก้าวเดินอยู่ ณ ตำแหน่งแห่งที่ต่าง ๆ บนหนทางสายใหญ่สายเดียวกัน ซึ่งทำไปสู่จุดหมายปลายทางเดียวกัน และคนเหล่านั้นก้าวออกมาจากจุดเริ่มต้นที่ต่าง ๆ กัน พุคอีกอย่างหนึ่งว่า สัตว์ทั้งหลายเจริญอยู่ในขั้นตอนต่าง ๆ แห่งพัฒนาการในอริยธรรม เมื่อมองดูการเดินทางหรือพัฒนาการนั้นในแง่ที่เกี่ยวข้องเรื่องเทพ ก็จะเห็นลำดับขั้นแห่งพัฒนาการ เป็น ๓ ขั้น คือ ขั้นอ่อนน้อมหวังพึ่งเทพ ขึ้นอยู่ร่วมกันด้วยไมตรีกับเทพ และขั้นได้รับความเคารพบูชาจากเทพ **ขั้นที่ ๑** จัดว่าเป็นขั้นก่อนพัฒนา **ขั้นที่ ๒** คือจุดเริ่มต้นของชุมชนแบบพุทธหรือชุมชนอารยะ **ขั้นที่ ๓** เป็นระดับพัฒนาการของผู้เข้าถึงจุดหมายของพุทธปรัชญา ข้อควรย้าก็คือ คนผู้ใดผู้หนึ่งจะได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธก็ต่อเมื่อเขาก้าวพ้นจากขั้นอ่อนน้อมหวังพึ่งเทพเจ้าเข้าสู่ขั้นอยู่ร่วมกันด้วยไมตรี ซึ่งเขาจะดำเนินชีวิตด้วยความเพียร

^{๔๔} เทียบกับสภาพปัจจุบัน น่าสังเกตว่า มนุษย์ในบัดนี้ดูเหมือนจะหนักในการอ่อนน้อมมาก ถ้าเพียรพยายามก่อนจึงอ่อนน้อมก็พอทำเนา แต่ที่มีมาก กลับเป็นว่า คนไม่ได้พากเพียรอะไร ก็ไปบวงสรวงอ่อนน้อมเทวดา ส่วนเทวดาเล้าก็รอการอ่อนน้อมก่อนจึงมา และใครอ่อนน้อม ก็มาช่วยคนนั้น ไม่ต้องคำนึงว่าเขาทำดีหรือไม่ ที่จะทดลอง-ทดสอบความดีก่อน เป็นอันไม่ต้องพูดถึง ถ้าเป็นอย่างนี้ ลองมาทายกันว่าเทวดาที่ลงมาจะเป็นเทวดาแบบไหน น่าเกรงไหมว่า เทวดาไฟลาก และเทวดาสวมรอยจะมากันมาก หรือไม่กี่เทวดาใจอ่อน ที่มีวมาหลุกหลุยกับมนุษย์จนพาเสียไปด้วยกัน

^{๔๕} ถ้าจะให้ถูกแท้ ควรว่า “การเพียรพยายามทำดี เป็นคุณธรรมของมนุษย์ การช่วยเหลือคนทำดีเป็นคุณธรรมของสวรรค์” แต่ใช้คำว่าหน้าที่ เพราะฟังง่ายและกำชับการปฏิบัติมากกว่า

พยายามกระทำการตามเหตุผล เล็กมณฑลในฐานะผู้มีอำนาจที่จะต้องวิงวอนประจบเอาใจ เปลี่ยนมุมมองในฐานะเป็นญาติมิตรดั่งญาติที่ควรเคารพนับถือมีเมตตาต่อกัน ^{๔๖} ไม่ควรมัวสุมคลุกคลีกัน ไม่ควรรบกันก้าวก่ายกัน และไม่ควรรวมคบกันทำสิ่งเสียหายไม่ชอบด้วยเหตุผล เมื่อมองพัฒนาการนั้นในแง่ที่เกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์ (รวมถึงอำนาจศักดิ์สิทธิ์เร้นลับอื่น ๆ) ก็จะมีลำดับ ๓ ขั้นเหมือนกันคือ ขั้นหวังพึ่ง ขั้นเสริมกำลัง และขั้นเป็นอิสระสิ้นเชิง ขั้นที่ ๑ เป็นขั้นรอคอยอำนาจภายนอกคลบบันดาล ทำให้หมกมุ่นฝักใฝ่ ปล่อยทิ้งเวลาความเพียรและการคิดเหตุผลของตน จัดเป็นขั้นก่อนพัฒนาหรือนอกชุมชนอารยะ ขั้นที่ ๒ คือขั้นที่ทำอิทธิปาฏิหาริย์ได้เองแล้ว และใช้อิทธิปาฏิหาริย์นั้นเพื่อเสริมกำลังในการทำมาค้าอย่างอื่น เช่นในการช่วยเหลือผู้อื่นจากภัยอันตราย และเป็นเครื่องประกอบของอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ ถ้าเป็นสิ่งที่มงคลศักดิ์สิทธิ์อย่างอื่น ^{๔๗} ขั้นที่ ๒ นี้ก็อนุโลมไปถึงการมีสิ่งเหล่านั้นในฐานะเป็นเครื่องเสริมกำลังใจ หรือเป็นเพื่อนใจให้เกิดความอุ่นใจ ทำให้เพียรพยายามทำความดีงามได้แข็งแรงยิ่งขึ้น มีความมั่นใจในตนเองมากยิ่งขึ้น หรือเป็นเครื่องเตือนสติและเร่งเร้าให้ประพฤติสิ่งที่ดีงาม ขั้นนี้พอจะยอมรับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นเข้าสู่ระบบชีวิตแบบชาวพุทธ แต่ท่านไม่พยายามสนับสนุน เพราะยังอาจปะปนกับขั้นที่ ๑ ได้ง่าย ควรรีบก้าวต่อไปให้ผ่านพ้นไปเสีย ควรระลึกอยู่เสมอถึงคุณสมบัติของอุบาสกที่ดีข้อที่ ๓ ว่า “ไม่ถืองมงคลต้นข้าว มุ่งกรรม คิดมุ่งเอาผลจากการกระทำ ไม่มุ่งหามงคล” ^{๔๘} ขั้นที่ ๓ คือการมีชีวิตจิตใจเป็นอิสระดำเนินชีวิตที่โปร่งเบาแท้โดย ไม่ต้องอาศัยอิทธิปาฏิหาริย์ หรือสิ่งอื่นภายนอกมาเสริมกำลังใจของตนเลย เพราะมีจิตใจเข้มแข็งเพียงพอ สามารถบังคับควบคุมจิตใจของตนได้เอง ปราศจากความ

^{๔๖} มีข้อสังเกตว่า ชาวไทยพุทธสมัยเก่า ที่เชื่อผีสาธเทวดา เมื่อจะทำการใดที่อาจกระทบ กระเทือนเทวดา เขาพูดว่าให้บอกกล่าวเทวดาหรือบอกกล่าวพระภูมิเจ้าที่ ข้อนี้อาจเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงถึงการปรับตัวเข้าสู่แนวทางของพุทธปรัชญา เปลี่ยนจากการเช้นสรวงสังเวद्यอย่างพราหมณ์ แต่การบวงสรวงบนบาน กลับมาเพื่องฟูใหม่ในสมัยปัจจุบัน ทั้งนี้จะเป็นเพราะว่าในเมื่อคนไม่เข้าใจทำทีแบบพุทธต่อเทวดา ก็จึงมีแต่คน ๒ พวกเถียงกันอยู่คือ พวกว่าเทวดามี กับพวกว่าเทวดาไม่มี จะเถียงกันอย่างไรก็ตาม พวกที่เชื่อว่ามีก็ยังมียอยู่ และที่มากก็คือพวกที่ระแวงไว้ก่อนว่ามี พวกที่ว่ามีและระแวงว่ามี ก็ไม่รู้วิธีปฏิบัติอย่างอื่นนอก จากการบวงสรวงอ้อนวอน ดังนั้น ทั้งที่มีการคว่ำให้เลียบบวงสรวงอ้อนวอนเทวดา แต่การบวงสรวงอ้อนวอนบนบานนั้น ก็กลับยิ่งแพร่หลายงอกงามยิ่งขึ้น ข้อสังเกตนี้จะเป็นจริงหรือไม่ขอให้ผู้มีโอกาสช่วยกันค้นคว้ามาบอกกันต่อไป.

^{๔๗} คำว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ น่าจะเป็นคำที่คลุมเครือ และกว้างเกินไป ในบรรดาสิ่งของจำพวกนี้ ส่วนที่พอจะอ้าง พุทธาณุญาตได้คงจะไม่แต่มงคลอย่างเดียว ดังนั้น ในวงการพุทธน่าจะจำกัดไม่ใช้คำว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ใช้แต่คำว่ามงคล เพื่อชี้ดวงให้แคบเข้า และง่ายแก่การทะลอมเข้าสู่ธรรม (แต่มงคลเอง เดียวนี้ ก็ใช้กันพว).

^{๔๘} อก.ปญจก.(ไทย)๒๒/๑๗๕/๒๓๐.

หาวดวันกล้วย อย่างน้อยก็มีความมั่นใจในพระรัตนตรัยอย่างบริบูรณ์เป็นหลักประกัน ขั้นที่ ๓ นี้ จัดเป็นขั้นเข้าถึงพุทธปรัชญา

ในการนำคนให้พัฒนาผ่านขั้นต่าง ๆ เหล่านี้ งานสำคัญก็คือ การสั่งสอนแนะนำ และผู้ที่ถือกันว่าเป็นหลักในการทำหน้าที่นี้ก็คือพระภิกษุสงฆ์ การพัฒนาหรือก้าวหน้าในทาง จะไปได้ช้าหรือเร็ว มากหรือน้อยย่อมขึ้นต่อปัจจัยทั้งฝ่ายผู้แนะนำสั่งสอนและคนที่รับคำสอน ผู้สอนย่อมมีความสามารถมากน้อยต่างกัน คนที่ฟังก็เป็นผู้ก้าวเดินออกจากจุดเริ่มต้นต่าง ๆ กัน มีความพร้อมหรือความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ไม่เหมือนกัน จริงอยู่ จุดหมายของการสอนและการก้าวเดินย่อมอยู่ ณ ขั้นที่สาม ถ้าผู้สอนมีความสามารถชำนาญในอนูศาสนิ และคนรับคำสอนพร้อมอยู่แล้ว ก็อาจใช้แต่เพียงอนูศาสนิอย่างเดียว พาก้าวครั้งเดียวจากขั้นที่ ๑ เข้าสู่ขั้นที่ ๓ ทันที ยิ่งเชี่ยวชาญในอนูศาสนิมาก ก็ยิ่งสามารถช่วยให้คนรับคำสอนเป็นผู้พร้อมขึ้นด้วยและก้าวเร็วได้ด้วย แต่พระพุทธรูปมิใช่จะเก่งอนูศาสนิ เหมือนกันหมด การผ่อนปรนจึงเกิดมีขึ้น ตามปกติ ในการนำคนก้าวออกมาและเดินหน้าไปสู่ขั้นต่าง ๆ นั้น ผู้สอนจะต้องเข้าไปหาให้ถึงตัวเขา ณ จุดที่เขายืนอยู่ หรือไม่ต้องหาอะไรหยิบยื่นโยนไปให้เพื่อเชื่อมตัวให้ถึงกัน แล้วจึงดึงเขาออกมาได้ เมื่อผู้สอนไม่มีความสามารถปราศจากเครื่องมือสื่อโยงชนิดพิเศษ ก็ต้องเข้าไปให้ถึงตัวเขา แล้วพาเขาเดินออกมาด้วยกันกับตน โดยเริ่มจากจุดที่เขายืนอยู่นั่นเอง คงจะเป็นด้วยเหตุเช่นนี้ จึงมีการผ่อนปรนในรูปต่าง ๆ ซอยละเอียดออกไปอันจัดรวมเข้าในขั้นที่สองของการพัฒนา หลักการของการผ่อนปรนนี้ก็คือการ ใช้สิ่งที่เขายึดถืออยู่เดิมนั่นเองเป็นจุดเริ่มต้น วิธีเริ่มอาจทำโดยแกะสิ่งที่เขายึดหรือเกาะติดอยู่นั้นออกจากฐานเดิม แล้วหันเหพาหน้ามาสู่ทิศทางที่ถูกต้อง พร้อมทั้งใช้สิ่งที่เขายึดเกาะอยู่นั้นเป็นเครื่องจูงเขาออกมาจนพ้นจากที่นั่น วิธีการนี้เห็นได้จากพุทธบัญญัติเกี่ยวกับการเหยียบผืนผ้า เรื่องมีว่าคราวหนึ่งเจ้าชายโพธิ (โพธิราชกุมาร) สร้างวังแห่งหนึ่งเสร็จใหม่ จึงนิมนต์พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขไปฉันที่วังนั้น เจ้าชายได้ให้ปูลาดผ้าขาวทั้งหมดถึงบันไดขั้นที่ ๑ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จถึงวังก็ไม่ทรงเหยียบผ้าจนเจ้าชายโปรดให้ม้วนเก็บผืนผ้าแล้วจึงเสด็จขึ้นวัง และได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ห้ามภิกษุเหยียบผืนผ้า ต่อมาหญิงผู้หนึ่งซึ่งแท้งบุตรใหม่ ๆ ได้นิมนต์พระมาบ้านของตนแล้วปูผ้าผืนหนึ่งลงขอร้องให้พระภิกษุทั้งหลายเหยียบเพื่อเป็นมงคล ภิกษุเหล่านั้นไม่ยอมเหยียบ หญิงนั้นเสียใจและติเตียนโทษพระภิกษุทั้งหลาย ความทราบถึงพระพุทธองค์ จึงได้ทรงวางอนุ

บัญญัติ อนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายเหยียบผืนผ้าได้ ในเมื่อชาวบ้านขอร้อง เพื่อเป็นมงคลแก่พวกเขา ^{๘๘} พุทธบัญญัติที่น่าจะเป็นสาเหตุหรือข้ออ้างอย่างหนึ่ง ที่ทำให้พระสงฆ์ได้โอนอ่อนผ่อนตามความประสงค์ของชาวบ้านเกี่ยวกับพิธีกรรมและสิ่งที่เรียกว่าวัตรมงคลต่าง ๆ ขยายกว้างออกไป เปิดรับเครื่องรางของขลังและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ เข้ามามากมาย จนบางสมัยรู้สึกกันว่าเกินขอบเขตอันสมควรอย่างไรก็ตาม ถ้าเข้าใจหลักการที่กล่าวมาข้างต้นดีแล้ว และปฏิบัติ ตามหลักการนั้นด้วย ปฏิบัติให้ตรงตามพุทธบัญญัติในแง่ที่ว่าทำต่อเมื่อเขาขอร้องด้วย ความผิดพลาดเสียหายและความ เพื่อเพื่อเลวเกิดขึ้นก็จะไม่เกิดขึ้น

ส่วนทางด้านเทพ ความผ่อนปรนในระดับพัฒนาการขั้นที่ ๒ ก็เปิดโอกาสให้ชาวพุทธผู้อยู่ในสภาพแวดล้อมซึ่งนับถือบูชาเทพมาแต่ เดิม แสดงความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่เทพได้ต่อไป ถึงจะทำพิธีกรรมแก่เทพ ก็สนับสนุน ^{๘๙} เพียงแต่มีข้อแม้ว่าต้องทำฐานสงเคราะห์อนุเคราะห์แสดงเมตตาจิตต่อกัน มิใช่จะอ่อนน้อมหรือขอผลตอบแทน เมื่อไปอาศัยอยู่ ณ ถิ่นฐานใดก็ตาม ทำการบำรุงถวายทานแก่ท่านผู้ทรงศีลแล้ว ก็ตั้งจิต ปล่อยแผ่อุทิศส่วนบุญ ไปให้แก่เทพทั้งหลายในที่นั้นด้วย เทพทั้งหลายได้รับความเอื้อเฟื้อแล้ว ก็จะมีไมตรีจิตตอบแทน “เทพทั้งหลาย ได้รับการบูชา (ยกย่องให้เกียรติ) จากเขาแล้ว ย่อมบูชาเขา ได้รับความนับถือจากเขาแล้ว ย่อมนับถือเขา และย่อมเอ็นดูเขา

^{๘๘} วินย.(ไทย)๗/๑๒๐-๔/๔๖-๕๐; ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๘๖/๔๔๐; อรรถกถา (วินย.อ.(บาลี)๓/๓๔๕; ม.อ.(บาลี)๓/๒๕๕; ธ.อ.(บาลี)๖/๓) ขยายความว่า เจ้าชายโพธิไม่ทรงมีโอรสหรือธิดา ได้ทรงให้ปลูสดผ้าครั้งนั้นโดยตั้งความปรารถนาว่าถ้าจะทรงได้โอรสก็ขอให้พระพุทธรูปทรงเหยียบผ้านั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบที่เจ้าชายจะไม่มีโอรสธิดาจึงไม่ทรงเหยียบ และได้ทรงบัญญัติ สิกขาบทห้ามภิกษุทั้งหลายเหยียบผืนผ้า เพราะทรงประสงค์จะอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ในภายหลัง เพราะในพุทธกาลมีภิกษุที่รู้จักผู้อื่นอยู่มาก ภิกษุเหล่านั้นย่อมเหยียบหรือไม่ได้ตรงตามความคิดของชาวบ้านเจ้าของผ้านั้น แต่นานไปภิกษุหลังพุทธกาลทำไปโดยไม่รู้ไม่เข้าใจ ชาวบ้านก็จะติเตียนเอาว่าพระสมณนี้ไม่เก่งเหมือนอย่างสมัยก่อน จึงทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ เป็นการช่วยคุ้มครองภิกษุรุ่นหลังทั้งหลาย และอธิบายต่อไปว่า ในกรณีนี้ หึงแห้งไปแล้ว หรือมีครรภ์แก่เขาขอเพื่อเป็นมงคลจึงเหยียบได้ ถ้าพิจารณาตามแนวของ อรรถกถา อาจมองเห็นความต่อไปว่า กรณีของเจ้าชายโพธิเป็นการบนบานขอลูก จึงทรงบัญญัติไม่ให้เหยียบ ส่วนกรณีของหึงแห้งบุตร เป็นการขอเพื่อเป็นสิริมงคลเท่านั้น จึงทรงอนุญาตให้เหยียบ อย่างไรก็ดี ถ้าไม่ดูอรรถกถา พิจารณาอย่างผิวเผินตามเรื่องในบาลี จะสันนิษฐานความได้ไหมที่ผู้จะสมเหตุผลอยู่มากกว่า ที่ไม่ทรงเหยียบผ้าที่วังของเจ้าชายโพธิ ก็เพราะทรงรักษามรรยาท พระองค์เสด็จมาถึงยังไม่ได้ล้างพระบาท จึงไม่ทรงเหยียบ เพราะไม่ประสงค์จะให้ผ้าเปื้อน สกปรก (มีอนุบัญญัติต่อไปด้วยว่า ถ้าภิกษุล้างเท้าแล้ว อนุญาตให้เหยียบได้) ส่วนกรณีของหึงแห้งบุตรทรงยกเว้นให้ เพราะเขาขอร้องเองโดยมีเหตุผลว่าต้องการมงคล.

^{๘๙} อัง.จตุกก.(ไทย)๒๑/๖๑/๘๕; อัง.ปญจก.(ไทย)๒๒/๔๑/๔๕.

เหมือนแม่เอ็นดูลูก”^{๕๑} อย่างไรก็ดี ไม่ตรีจิตตอบแทนจากเทพที่ว่านี้ เป็นเรื่องของเทพเอง ผู้อุทิศกุศล ไม่ต้องไปคิดหวังเอา หน้าที่ของเรามีเพียงตั้งจิตเมตตาแผ่ความดีให้เท่านั้น สำหรับคนที่มีความเข้าใจในหลักการนี้เป็นอย่างดีแล้ว เมื่อเขานึกถึงเทพ ก็จะนึกถึงด้วยจิตใจที่ดีงาม มีแต่ความปรารถนาดี เมื่อทำความดีหรือทำสิ่งใดที่ดีงามเป็นบุญเป็นกุศล จะแผ่บุญกุศลนั้น ไปให้แก่เทพด้วย ก็ไม่มีข้อเสียหายอะไร มีแต่จะส่งเสริมคุณภาพจิตของตนเอง และแผ่ความดีงามรุ่มเย็นให้กว้างออกไปในโลก เมื่อยังก้าวไม่พ้นจากพัฒนาการขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓ อยู่ตราบใด หากยังรู้ ภาวนา ความสัมพันธ์ให้อยู่ภายในหลักการแห่งความอยู่ร่วมกันด้วยดีนี้ได้ ไม่ถลาลกลับไปสู่การประจบเอาใจหรือเรียกร้องอ่อนหวาน การกระทำต่าง ๆ ก็จะรักษาตัวมันเองให้อยู่ภายในขอบเขตที่จะไม่เกิดผลเสียหายทั้งแก่ชีวิตแก่สังคม อีกทั้งจะได้ผลดีทางจิตใจเป็นกำไรอีกด้วย

ดังกล่าวนั้นก็เพื่อให้เห็นวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องสมควรต่อสิ่งเหนือสามัญวิสัย โดยไม่ขัดกับหลักการของพุทธปรัชญา ซึ่งมุ่งให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ชีวิตของบุคคลและแก่สังคม ขอสรุปอีกครั้ง หนึ่งว่า วิธีปฏิบัติต่อเทพและอิทธิปาฏิหาริย์ตลอดจนมงคลฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นเรื่องไม่ยุ่งยากอย่างใด ถ้าเราประพฤติถูกต้องตามธรรมอยู่แล้ว ก็ดำเนินชีวิตไปตามปกติ เมื่อเราอยู่ในสังคมนี้ ก็ย่อมได้ยินได้ฟังเกี่ยวกับเทพบ้าง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์บ้าง บางครั้งเราก็ระแวงว่า สิ่งเหล่านั้นมีจริงหรือว่ามีจริง ถ้ามีจะทำอย่างไรเป็นต้น พึงมั่นใจตนและเลิกกังวลฟุ้งซ่านอย่างนั้นเสีย แล้วดำเนินวิธีปฏิบัติที่ไม่ผิดทุกกรณี ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติสำเร็จได้ที่ในใจนี้เอง คือสำหรับเทพเราพึงมีท่าทีแห่งเมตตาทำใจให้อ่อนโยนต่อสรรพสัตว์ ตั้งจิตปรารถนาดี หวังให้สัตว์ทั้งหลายรวมทั้งเทพด้วยที่เป็นเพื่อนร่วมโลก ทั้งปวงต่างอยู่ เป็นสุข เคารพความดีของกันและกัน และในสังคมนี้ เราคงต้องพบกับคนทั้งสองประเภทคือ ผู้ที่ฝักใฝ่หมกมุ่นหวังพึ่งเทพ และผู้ที่ไม่เชื่อถือมีจิตกระด้างซึ่งเกลียดเหยียดหยามทั้งต่อเทพและผู้นับถือเทพ ต่างวิวาทขัดแย้งกัน เรามีโอกาสที่พึงชักจูงคนทั้งสองพวกนั้นให้มาอยู่ ณ จุดกลางที่พอดี คือความมีจิตเมตตาอ่อนโยนต่อเทพและต่อกันและกัน พร้อมนั้นในด้านกิจหน้าที่ของตน เราพึงกระทำด้วยความเพียรพยายามเต็มความสามารถไปตามเหตุผล ถ้ายังห่วงการช่วยเหลือของเทพเจ้าก็พึงวางจิตว่า ถ้าความดีของเราเพียงพอ และเทพเจ้าที่ดีย่อมมีน้ำใจสุจริตมีอยู่ ก็ปล่อยให้เป็นเรื่องของเทพเจ้าเหล่านั้นท่านจะพิจารณาตัดสินใจเอง ส่วนตัวเรานั้นจะตั้งจิตมั่นเพียรพยายามทำกิจของตนไปจนสุดกำลังสติปัญญาความสามารถ และจะฝึกฝนตนให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปทั้ง

^{๕๑} วิ.ม.(ไทย)๕/๗๓/๕๒; ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๔/๑๐๕; ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๗๓/๒๒๑ (มีข้อสังเกตสำคัญ ๒ อย่าง สำหรับบาลีตอนนี้คือ ๑. เป็นพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พราหมณ์ คือพวกที่นิยมลัทธิบูชาัญญเช่นสรวงเทพเจ้ามาแต่เดิม ๒. ความเชื่อสมัยนั้นมีว่า เมื่อมนุษย์สร้างสถานที่สำคัญ ๆ สำหรับกิจการของพวกตน เทวดาทั้งหลายก็เข้าสถิตครองที่นั้น ๆ กันเองตามฐานะของตน ๆ ไม่มีการสร้างที่อยู่ต่างหากให้เทวดา ไม่มีพิธีอัญเชิญอย่างใด ๆ).

ในทางปัญญาและคุณธรรมจนข้ามพ้นเข้าสู่พัฒนาการขั้นที่สาม ซึ่งเป็นอิสระและ สมควรเป็นที่ เคารพบูชาของเทพได้ (มิใช่หมายความว่าทำให้ตั้งใจประพฤติเพื่อให้เทพเคารพบูชา หรือให้ กระด้างกระเดื่องต่อเทพซึ่งจะกลายเป็นมานะอหังการไป แต่หมายความว่า เราทำความดีของเราไป ตามเหตุผลของเรา เป็นเรื่องของเทพเขาเคารพเอง เพราะเทพนั้นมีความดีที่จะเคารพคว ามดีของคน ดี) ส่วนเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์และสิ่งมงคลศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ก็พึงปฏิบัติอย่างเดียวกัน เปลี่ยนแต่เพียง ทำที่แห่งเมตตามาเป็นทำที่แห่งความมีพลังจิต สร้างฤทธิ์และมงคลให้เกิดมีเป็นของตนเอง ฤทธิ์ที่ ควรสร้างได้ตั้งแต่เบื้องต้นก็คือความเพียรพยายามบากบั่น ข้มแข็งพร้อมทั้งความหนักแน่นใน เหตุผลซึ่งเป็นแรงบันดาลใจความสำเร็จแห่งกิจหน้าที่ มงคลก็คือคุณธรรมและความสามารถต่าง ๆ ที่ ได้ปลูกฝังสร้างขึ้นอันเสริมส่งและค้ำนำชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญและความเกษมสวัสดิ์^{๕๒}

ทางด้านพระภิกษุผู้สัมพันธ์กับประชาชนในฐานะผู้นำทางจิตใจ เมื่อจะต้องเกี่ยวข้องกับสิ่ง เหล่านี้พึงเตรียมใจระมัดระวังถือเหมือนดังเข้าพญากุญแจโดยไม่ประมาท สำหรับผู้เก่งกาจทาง อนุศาสนิกก็ไม่สู้กระไร อาจอาศัยความเชี่ยวชาญในเชิงสอน นำชาวบ้านก้าวสู่พัฒนาการขั้นสูง ๆ ได้ โดยรวดเร็ว แต่ก็มีข้อควรระวังอยู่บ้าง เพราะบาง ท่านสามารถใช้อนุศาสนิ์ทำให้คนเล็กเชื่อถือสิ่งที่ เขาเคยยึดถืออยู่เดิมได้ แต่หยุดเท่านั้นหรือไม่อาจชี้แนะให้เขาเกิดปัญญามองเห็นทางถูกต้องที่จะเดิน ต่อไป ทำให้ชาวบ้านมีอาการอย่างที่ว่า ศรัทธาก็หมด ปัญญาก็ไม่มี ตกอยู่ในภาวะเคืองคว้าง เป็น อันตรายทั้งแก่ชีวิตของเขาเองและแก่สังคม ส่วนท่านที่ไม่ถนัดในเชิงสอนเช่นนั้น และจะเข้าไปใช้ สิ่งที่เขายึดถือเป็นจุดเริ่มต้น มีข้อที่จะต้องตระหนักมันไว้ในใจหลายอย่าง ^{๕๓} สำหรับอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นอันตัดไปได้ เพราะมีพุทธบัญญัติห้ามไว้แล้วไม่ให้พระสงฆ์แสดงแก่ชาวบ้าน คงเหลืออยู่แต่ มงคลหรือสิ่งที่จะให้เกิดมงคล เบื้องแรกที่สุดจะต้องกำหนดแน่วแน่เป็นเครื่องป้องกันตัวไว้ก่อนว่า จะต้องไม่ใช่สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือเลี้ยงชีวิตแสวงหาลาภ ซึ่งเป็นมิฉาชีพ และเป็นความบกพร่อง เสียหายในด้านศีล ต่อจากนั้น มีข้อเตือนสำนึกในทางปฏิบัติโดยตรงคือ ต้องระลึ กไว้เสมอว่า ข้อที่ ๑ การที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นก็เพื่อช่วยประชาชนให้เป็นอิสระจากสิ่งเหล่านั้น เช่น เกี่ยวข้องกับฤทธิ์ เพื่อช่วยให้เขาเป็นอิสระจากฤทธิ์ และเพื่อความเป็นอิสระตามข้อที่หนึ่งนี้ ข้อที่ ๒ จึงตามมว่า เมื่อเริ่มจุดตั้งต้น ณ ที่ใด จะต้องพาเขาเดินหน้าจากจุดนั้นเรื่อยไป จนกว่าจะถึงจุดหมาย คือความเป็นอิสระ จะถอยหลังไปจากจุดนั้นอีกไม่ได้ และตามนัยของข้อที่สองนี้ จะปรากฏผล

^{๕๒} บ.พ.(ไทย)๒๕/๕/๓; บ.ศ.(ไทย)๒๕/๓๑๗/๓๓๖.

^{๕๓} สภาพปัญหาอย่างหนึ่งในปัจจุบันก็คือ พระที่เก่งทางอนุศาสนิกก็มักไม่เอื้อเฟื้อเอ็นดูแก่พระพวกอื่นที่ ยังอาศัยสิ่งงูเลื้อย ฝ่ายพระพวกอื่นนั้น ก็มักไม่ใส่ใจในอนุศาสนิกชนได้ออกบ้างเสียดาย หรือไม่ก็มัวเพลินหมุนวน อยู่ที่เคยอย่างเดียวไม่ยอมเดินหน้า (พวกที่เห็นแก่ลาภ ไม่ต้องพูดถึง) เมื่อเป็นเช่นนี้ จวบบรรจบประสานจึงไม่มี พา ให้ชาวบ้านสับสนหรือถึงกับแตกสามัคคีดูถูกหมิ่นเหยียดและชิงเคียดต่อกัน.

ในทางปฏิบัติว่า ความฝักใฝ่หมกมุ่นในสิ่งเหล่านี้จะต้องลดลง หรืออย่างน้อยไม่เพิ่มมากขึ้น หรือกำหนดออกไปอีกเป็นท่าทีของการปฏิบัติได้ว่า จะไม่ส่งเสริมความฝักใฝ่หมกมุ่นในสิ่งเหล่านี้ให้แพร่หลายขยายตัว จะมีแค่การควบคุมให้อยู่ในขอบเขตและการทำให้ลดน้อยลง คือเปลี่ยนขั้นตอนการพัฒนาการเข้าสู่ขั้นที่ ๒ ให้หมด นอกจากนี้ ควรพยายามเน้นให้ปฏิบัติตามพหุฐานะญาณที่ว่าทำต่อเมื่อเขาขอ ซึ่งจะเป็นการกระชั บขอบเขตให้รัดตัวเข้ามาอีก ข้อที่ ๓ ซึ่งไม่อาจลืมได้คือ ต้องให้อนุศาสนิชนได้ออกเสมอในเมื่อได้โอกาส เพื่อทั้งเร่งรัดและกำกับให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย

ทางด้านประชาชนที่กำลังพัฒนาข้ามจากขั้นที่ ๑ สู่ขั้นที่ ๒ การผ่อนปรนหรือโอนอ่อนผ่อนตามจะมีได้อย่างมากที่สุด ก็เพียงเท่าที่อยู่ในขอบเขตซึ่ง

(๑) ไม่เป็นการอ้อนวอนหวังพึ่งอำนาจบันดาลจากภายนอก (หลักพึ่งตน และความเป็นอิสระ)

(๒) ไม่เป็นเหตุให้หมกมุ่นหลงใหล หรือจะมัววิรอไม่ลงมือทำ (หลักทำการด้วยความเพียรตามเหตุผล)

จากความผ่อนปรนนี้ ความสัมพันธ์และวิธีปฏิบัติเท่าที่พอจะเป็นไปได้ จึงมีดังนี้

ก. เกี่ยวข้องกับอิทธิปาฏิหาริย์ ตลอดถึงสิ่งมงคลได้ โดยพยายามทำสิ่งเหล่านี้ในความหมายใหม่ที่สามารถทำได้ด้วยตนเอง เช่น ธรรมฤทธิ์ อริยฤทธิ์ และมงคลที่เกิดจากการประพฤติธรรม เป็นต้น แต่ก็ยอมผ่อนลงไปอีกอย่างมากที่สุด จนถึงยอมให้เกี่ยวข้องกับมงคลตามแบบของชาวบ้านได้เฉพาะในแง่ที่เป็นเครื่องเสริมกำลังใจ (เสริมในทางที่ดีงาม ไม่ใช่ฮึกเหิมที่จะทำการชั่วร้าย) และเสริมความเพียรพยายามให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น โดยย้ำว่าต้องไม่เป็นเครื่องหน่วงเหนี่ยวหรือลดทอนความเพียรพยายามทำการตามเหตุผลเป็นอันขาด

ข. สัมพันธ์กับเทพ เจ้าทั้งหลาย โดยวิธีอยู่ร่วมกัน (เกือบ = ต่างคนต่างอยู่) ด้วยเมตตาเกื้อกูลกันด้วยไมตรี ผ่อนลงไปอย่างมากที่สุดจนถึงยอมรับการทำเทวดาพลี (ของถวายแก่เทพหรือแผ่นส่วนบุญอุทิศแก่เทพ) ในความหมายว่าเป็นการเอื้อเพื่อเกื้อกูลหรืออุปการะแก่เทพ (ไม่ใช่บน

บาน อ่อนวอนหรือขอให้โปรดปราน)^{๕๔} ซึ่งยิ่งผ่อนปรนให้มาก ก็ยิ่งจำเป็นจะต้องย่ำซื้อเดือนสำนึกไว้ให้หนักแน่น ไม่จำเพาะชาวบ้านจะต้องคอยเตือนตนเองเท่านั้น แม้พระสงฆ์ก็ควรช่วยเตือนชาวบ้านบ่อย ๆ เพราะชาวบ้านมีโอกาสใกล้ชิดสภาพแวดล้อมทางธรรมน้อย และมีกิจของฆราวาสวุ่นวายคอยชักให้แซ่ซื่อนได้ง่าย ซื้อเดือนสำนึกที่ว่านั้นก็จะต้องรู้ตัวอยู่เสมอว่า ตนยังอยู่ระหว่างกำลังพัฒนา ขณะนี้อยู่ที่ขั้นนี้ ๆ ต้องระลึกไว้ว่า แม้ว่าขณะนี้ยังยุ่งเกี่ยวกับเทพ ยังยุ่งเกี่ยวกับมงคล แต่ก็หวังอยู่เสมอว่าจะก้าวไปสู่ขั้นแห่งความเป็นอิสระสักวันหนึ่ง ถ้าพูดอย่างรวบรัดก็คือ จะต้องสำนึกอยู่เสมอว่า “เราจะต้องเดินหน้า ไม่ใช่ย่ออยู่กับที่” คำว่าเดินหน้ามีความสำคัญเป็นพิเศษสำหรับพัฒนาการในอริยธรรมขั้นต้น เพราะหมิ่นเหม่ที่จะตกลงไปจากความเป็นสมาธิในชุมชนชาวพุทธ ถอยหลังกลับไปอยู่ในชุมชนก่อนอารยะได้ง่ายเหลือเกิน เพราะในขั้นต้นสุดนี้ สิ่งที่ใช้ร่วมในพุทธศาสนากับในศาสนาเดิมยังมีมาก และสิ่งนั้นบางทีก็เป็นสิ่งเดียวกันแท้ ๆ เช่นมงคลและพิธี เป็นต้น ต่างแต่ท่าทีแห่งความเข้าใจสำหรับขั้นนี้ และจำกัดขอบเขตของการปฏิบัติ ถ้าเกิดเหตุเพียงแค่ว่าผลลัพท์ของการวางจิตใจนี้เสียเท่านั้น พฤติกรรมของผู้ปฏิบัติก็อาจพลิกกลับเป็นตรงข้ามได้ทันที คือ หล่นจากสมาธิภาพในชุมชนพุทธ ถอยกลับไปอยู่นอกชุมชนอารยะ (น่ากลัวว่าจะได้เป็นกันมาเสียอย่างนี้หลายครั้งแล้ว) ดังนั้น คำว่า “เดินหน้า” จึงเป็นข้อเตือนสำนึกสำคัญที่จะต้องมาด้วยกันเสมอกับความสำนึกในท่าทีที่เป็นขอบเขตของการปฏิบัติ

เมื่อใดเดินทางก้าวหน้าถึงขั้นที่ ๓ เมื่อนั้นจึงจะปลอดภัยแท้ เพราะได้เข้าอยู่ในชุมชนอารยะเป็นโสดาบันขึ้นไป ไม่มีการถอยหลังหรือถ่วงเลี้ยวใด ๆ อีก มีแต่จะเดินหน้าอย่างเดียว เพราะเข้าถึงความหมายของพระรัตนตรัย มั่นใจในความเป็นไปตามเหตุผล จนมีศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว ไม่ต้อง

^{๕๔} เทวตาพลี (มาใน อกุ.จุกก.(ไทย)๒๑/๖๑/๘๘ และ อกุ.ปญจก.(ไทย)๒๒/๔๑/๔๕ ซึ่งเคยอ้างแล้ว) เป็นพลีอย่างหนึ่งในพลี ๕ ที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นชอบให้ภุชงค์กระทำ อีก ๔ คือ ญาติพลี-สงเคราะห์ญาติ อติพลี-ต้อนรับแขก ปุพฺพพลี-ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ ราชพลี-บำรุงราชการ เช่นเสวยภาษี “พลี” นี้เป็นคำหนึ่งในบรรดาคำเดิมของศาสนาพราหมณ์น้อยคำที่พระพุทธเจ้าทรงยอมให้ผ่านเข้ามาในพุทธปรัชญา หรือพุทธปรัชญายอมรับเข้ามาใช้ โดยเกือบมิได้เปลี่ยนความหมายเลย (คำอื่นที่นำมาใช้แต่เปลี่ยนความหมายใหม่ทีเดียว เช่น ยัญตบะ เป็นต้น) ทั้งนี้ เพราะพลีแต่เดิมมีความหมายเป็นการสละให้เพื่อเกื้อกูลหรือบำรุงเลี้ยงอยู่ด้วยแล้ว (รวมกับความหมายว่าบูชา) พลีในศาสนาพราหมณ์นั้น เขาให้แก่เทวดา ผี คน ตลอดจนนก และสัตว์อื่น ๆ สิ่งที่เป็นพลีได้แก่อาหาร เช่น ข้าว และเบรียง เป็นต้น ตลอดจนดอกไม้ น้ำหอม รูปไม้จันทน์ หมาก เครื่องเทศ เป็นต้น ; ในตนสูตร (พ.ุ.๒๕/๗/๕; พ.ุ.๒๕/๓๑๔/๓๖๗) มีข้อความแนะนำเชิงสอนหรือเชิงชวนเทวดาให้สร้างเมตตาคุ้มครองรักษาหมู่มนุษย์ ซึ่งทำพลีให้ทั้งกลางวันกลางคืน อรรถกถาขยายความให้เห็นว่า การแผ่ส่วนบุญให้ หรือให้มีส่วนร่วมในการทำมาดี (ปิตติทาน) ก็เป็นความหมาย (แบบพุทธ) อย่างหนึ่งของพลี และที่บาลีแนะนำอย่างนั้นหมายความว่า พวกมนุษย์มีอุปการะแก่พวกเทวดา เทวดา (ผู้ได้รับพลี) จึงควรมีความกตัญญู ช่วยคุ้มครองรักษาพวกมนุษย์ (พุทธท.อ.(บาลี)๑๘๕; สุตต.อ.(บาลี)๒/๑๓)

อ้างอิงปัจจัยภายนอก ไม่ว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทวฤทธิ์ใด ๆ และไม่มีกิเลสรุนแรงพอที่จะให้ทำความชั่วร้ายหรือให้เกิดปัญหาใหญ่ๆ เป็นปมในใจที่จะต้องระบายนับกับทั้งรู้จักความสุขอันประณีตซึ่งเกิดจากความสงบผ่องใสภายในแล้ว จึงมีความเข้มแข็งมั่นคงในจริยธรรมอย่างแท้จริง ภาวะที่มีคุณธรรม มีความสุข และเป็นอิสระ ซึ่งอิทธิพลภายนอกไม่อาจมาครอบงำชักจูงได้เพียงเท่านั้น เป็นความประเสริฐเพียงพอที่เทพเจ้าเหล่าเทพจะบูชาบáiไหว และพอที่จะทำให้ชีวิตของผู้นั้นเป็นอุดมมงคล คือมงคลอันสูงสุดอยู่แล้วในตัว

มนุษย์เป็นยอดแห่งสัตว์ที่ฝึกได้ เรียกอย่างสมัยใหม่ว่า มีศักยภาพสูง สามารถฝึกได้ทั้งทางกาย ทางจิต และทางปัญญา ให้วิเศษ ทำอะไร ๆ ได้ประณีตวิจิตรพิสดารแสนอัศจรรย์ อย่างแทบไม่น่าเป็นไปได้^{๕๕} การมัวเพลินหวังผลจากฤทธาานุภาพและเทวานุภาพคลั่งบันดาล ก็คือการตกอยู่ในความประมาท ละเลยปล่อยให้อัตถภาพของตนสูญไปเสียเปล่า และจะไม่รู้จักเติบโตในอริยมรรค ส่วนผู้ใดไม่ประมาทไม่รีรอ เร่งฝึกตนไม่หยุดยั้ง ผู้นั้นแหละจะได้ทั้งอิทธิฤทธิ์และเทวฤทธิ์ และจะบรรลุสิ่งเลิศล้ำที่ทั้งฤทธาานุภาพและเทวานุภาพไม่อาจอำนวยให้ได้

^{๕๕} พึงสังเกตว่า ศัพท์ ธรรมที่หมายถึงการฝึกฝนอบรม มีมากมาย เช่น ทมะ ภวานา วินย (-วินิต) ลีขา เป็นต้น แต่น่าเสียดายว่า ในสมัยต่อ ๆ มา ความหมายของบางคำ ได้แปรเปลี่ยนจากเดิมผิดไปไกล.